VASI SZEMLE | 2025. 79. ÉVFOLYAM **2.** SZÁM

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg.

Nemzeti Kulturális Alap

Petőfi Kulturális Ügynökség

Ára: **900** Ft

9 770505 033056 25002

VASI SZEMLE | 2025. 2. SZÁM

VASI SZEMLE

• ALAPÍTVA 1933 •

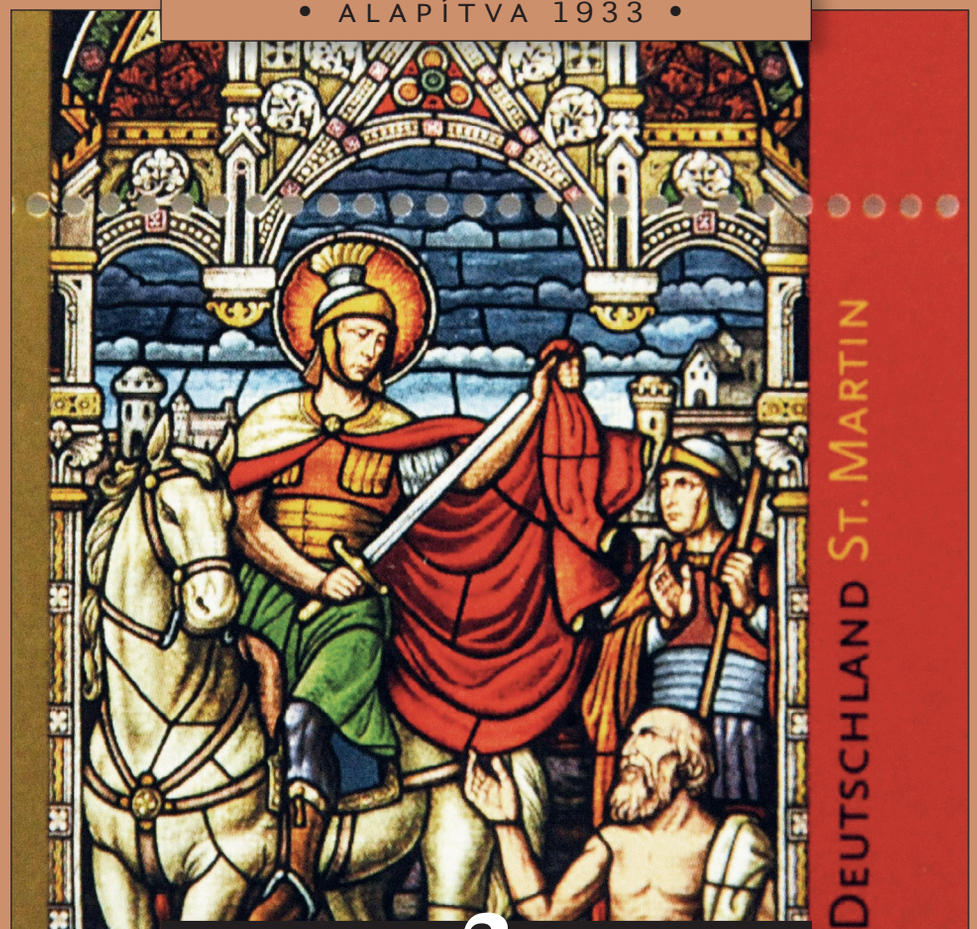

DEUTSCHLAND ST. MARTIN

2025. 2. SZÁM

TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

FŐSZERKESZTŐ:
Farkas Csaba

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
Csapláros Andrea
Gráfik Imre
Majthényi László
Németh Sándor
Vig Károly

KIADJA:
Savaria Múzeum

FELELŐS KIADÓ:
Csapláros Andrea
múzeumigazgató

SZERKESZTŐSÉG:
9700 Szombathely, Rákóczi Ferenc u. 12.
telefon: +36 20 241 2314
e-mail: vasiszemle@savariamuseum.hu

TERJESZTI: a szerkesztőség
egy szám ára 900 Ft

Megjelenik: háromhavonta

Világháló: **www.vasiszemle.hu**

BORÍTÓ- ÉS LAPTERV:
Bonyhádi Károly

NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS:
Geosits Zsolt

OLVASÓSZERKESZTŐ:
Bardi Erzsébet

KORREKTÚRA:
Bakos Ágnes

NYOMDAI MUNKÁK:
Göcsej Nyomda, Zalaegerszeg

89–1771 HU–ISSN 0505–0332

• TARTALOMJEGYZÉK •

BEVEZETŐ *(Farkas Csaba)* *127*

MAGYAR NYUGAT
Kovács Kristóf: ***A „vendek" és Mikola Sándor*** – A muravidéki szlovénok identitásának sorsfordulója *128*
Csiszár Zoltán: ***A kiegyezéstől a második világháborúig*** – A 19–20. századi Alsó-Kemeneshát *143*

A MÚLTNAK KÚTJA
Horváth Antal: ***Kollektivizálás Vas megyében, 1948–1956*** *161*
Mészáros Irén: ***A Berger–Német ötvösdinasztia öröksége*** – Iparművészeti emlékek egy szombathelyi középpolgár család otthonában *178*
Tóthárpád Ferenc: ***Adalékok a kőszegi kaszinóélet történetéhez*** *189*

ARCKÉPCSARNOK
Szibler Gábor: ***Katonaportrék Sárvárról*** – A Dorsanok *199*

MŰHELY
Varga Gábor: ***A szombathelyi helyi viszonylatú körjárati autóbuszjárat létrejötte, vonalvezetésének érdekességei és kapcsolata a város térszerkezetével hő húsz év távlatában*** *213*

KRÓNIKA
III. Szimpózium Szent Márton tiszteletére
Szent Márton öröksége – Bevezető gondolatok a harmadik szombathelyi szimpózium elé (Farkas Csaba) *221*
Köszöntő (Puskás Tivadar, Szommer Ildikó, Pőcze István) *222*
Néhány pontosítás Szent Márton élete kapcsán (Székely János) *225*
Régi és új álláspont – Mi az igazság? (Csapláros Andrea) *232*

KÖNYVSZEMLE
Kisősrsi-Farkas Zsófia: ***Bicikliút a hóviharban.*** Ingázó nők a szocialista iparban *(Németh Sándor)* *238*
Deák-Sárosi László – Gáspár Ferenc – Jenei Miklós – Szabó Győző: ***250 javaslat magyar történelmi filmre*** *(Gráfik Imre)* *240*
Vízkeleti Julianna – Rápli Róbert: ***50 éves a Művészeti.*** A Szombathelyi Művészeti Szakgimnázium 50 éve *(Fűzfa Balázs)* *243*

INHALT
Német nyelvű összefoglalók *(Vasi Szemle)* *246*

CONTENT
Angol nyelvű összefoglalók *(Ford. Biró Zsolt)* *249*

SZERZŐINK *251*

NEKROLÓG
Elhunyt Voigt Vilmos egyetemi tanár *(Gráfik Imre)* *252*

BORÍTÓ

Első borító: A német posta 2011. évi karácsonyi sorozatának Szent Mártont ábrázoló bélyege. A bélyeg a németországi nettersheimi templom színes üvegablakáról készült

Hátsó borító: Paraván. Részlet. Fotó: Mészáros Irén, 2023

VASI SZEMLE

2025. 79. ÉVFOLYAM **2.** SZÁM

Tisztelt Olvasóink!

A *Vasi Szemle* idei második száma ismét széles ívben, mégis mélyen gyökerező gondolatisággal járja be Vas vármegye történelmi, kulturális és szellemi tájait. A múlt öröksége, a jelen kihívásai és az értelmezés felelőssége szövik át e szám minden írását – legyen szó társadalmi változásokról, családtörténeti emlékekről, helytörténeti érdekességekről vagy épp az irodalom és a művészet értelmező párbeszédéről.

A **Magyar Nyugat** rovatban Kovács Kristóf tanulmánya a muravidéki szlovén közösség identitásának alakulását tárja fel. A térség soknemzetiségű múltjára érzékenyen reflektáló munka különös aktualitással bír napjaink európai identitásvitái tükrében. Csiszár Zoltán tanulmánya a 19–20. századi Alsó-Kemeneshát demográfiai és társadalmi folyamatait kíséri végig; népszámlálási adatok elemzésével gazdagítja a térség múltjára vonatkozó ismereteinket.

A Múltnak Kútja írásai eltérő világokat idéznek meg: Horváth Antal a kollektivizálás Vas vármegyei történetét dolgozza fel, egy olyan időszakét, amikor az egyéni sorsok gyakran törtek meg a „történelem" kemény betonfalain. Mészáros Irén egy szombathelyi középpolgári család tárgyi és művészi örökségén keresztül mutatja be azt a finom hálót, amely a polgári kultúrát a helyi társadalom szerkezetébe fonta. A várostörténeti emlékezés külön színfoltja Tóthárpád Ferenc írása, amely a kőszegi kaszinóélet közel két évszázados históriájába enged bepillantást: egyszerre tanulságos és inspiráló képet rajzol egy máig élő közösségi kezdeményezésről.

Az **Arcképcsarnok**ban Szibler Gábor a sárvári Dorsa család katonaportréin keresztül állít emléket egy közösségnek, amelyben a hivatás, a szolgálat és az identitás generációkon ível át. Írása nemcsak történeti forrásokat elevenít meg, hanem a közösségi emlékezet fontosságát is hangsúlyozza.

A **Műhely** rovatban Varga Gábor „infrastrukturális emlékezéstörténete" a szombathelyi körjárati autóbuszjárat történetét tárja fel. Egy város szövetét ugyanis nemcsak épületei, hanem mozgásmintái, közlekedési viszonyai is formálják – s ezek olykor többet mondanak a helyi valóságról, mint a hosszú beszédek.

A **Krónika** rovat kiemelkedő eseménye a Szent Márton-szimpózium, amely immár harmadik alkalommal adott teret a tudományos diskurzusnak és a hagyományőrzés eleven formáinak. A megemlékezés nem csupán vallási vagy történelmi jelentőségű esemény, hanem a közösségi emlékezet és a városi identitás egyik legfontosabb ünnepe is.

A három köszöntő (Puskás Tivadar, Szommer Ildikó, Pőcze István) a különböző nézőpontok – közéleti, tudományos, kulturális – együttélésére és együttgondolkodására mutat példát. Ezek az előhangok teremtenek alapot Székely János megyéspüspök teológiai és történeti árnyaltságú gondolatmenetének, amely újabb szempontokat kínál Szent Márton életének értelmezéséhez. Csapláros Andrea elemzése pedig a tudományos kétely és a kritikai vizsgálat igényét hozza be a párbeszédbe.

A szimpózium nemcsak emlékezés, hanem kérdezés is – és e kettő együtt teszi elevenné és jövőbe mutatóvá Szent Márton örökségét. Szombathely mint helyszín ebben nemcsak földrajzi, hanem szimbolikus jelentéssel is bír: itt fonódik össze a lokális kötődés és az európai szellemi hagyomány.

A **Könyvszemle** három, egyaránt értékes munka feldolgozását kínálja. Németh Sándor írása Kisősi-Farkas Zsófia könyvét elemzi, amely a szocialista ipar női munkásainak tapasztalatait dolgozza fel érzékeny társadalomtörténeti szemszögből. Gráfik Imre kritikája egy ambiciózus történelmi filmes könyvre reflektál, míg Fűzfa Balázs a szombathelyi Művészeti Szakgimnázium fél évszázados múltjának méltó összefoglalását értékeli.

A *Vasi Szemle* aktuális számában múlt és jelen nem elválik, hanem egymást világítja meg. Írásaink arra hívják az Olvasót, hogy ne csupán tanulmányozza, hanem értelmezze és gondolja át mindazt, amit örökségnek nevezünk – legyen az történelmi tapasztalat, kulturális hagyomány vagy közösségi emlékezet.

Köszönjük, hogy ismét velünk tartanak ezen az úton!

Farkas Csaba
főszerkesztő

Kovács Kristóf

A „vendek” és Mikola Sándor

A muravidéki szlovénok identitásának sorsfordulója

A Magyar Királyság délnyugati részén, Zala és Vas vármegye délnyugati területén az 1910-es népszámlálás szerint közel hetvenötezer szlovén, korabeli magyar szóhasználatban „vend” élt. A szlovén etnikum lakta terület északi részét a köznyelv magyarul Tótságnak, majd a dualista korszaktól Vendvidéknek nevezte. Annak ellenére, hogy viszonylag zárt tömbben éltek együtt, sohasem élveztek közigazgatási önállóságot. Három járásra osztották fel a vidéket, a Szombathelyi Egyházmegye megalakulása után (1777) egyházi szempontból viszont egyesülhettek. A tudományos gondolkodás a korszakban, leginkább a latin és a német nyelvű források a magyarországi szlovénokat és őseiket vend/vind/vandál, *Windisch/Wendisch* névvel illették. A 18. századi nemzetépítésben ezen elnevezések alapján próbáltak a magyarországi szlovénok maguknak őstörténetet kreálni. A „vandalus”, vagyis a szlovénok germán, vandál származásával már Ráth Mátyás[1] a *Magyar Hírmondó*ban leszámolt, amellyel Bitnitz Lajos[2] szombathelyi professzor is egyetértett. Ezzel a véleménnyel szemben Jožef Košič[3] felsőszölnöki plébános írásaiban a „vandalus” származás mellett szállt síkra, amelyen Csaplovits János[4] a plébános írásának sajtó alá rendezője, szerkesztője finomított, de a hazai szlovénok nyelvi különállását az ausztriai testvéreiktől helybenhagyta.[5] Miután Košič megismerkedett a krajnai és stájerországi szlovén irodalommal és történelemmel, az 1840-es években már az etnikai egyezést vallotta,[6] ahogy később Franc Ivanocy[7] és mások is. Viszont érdemes aláhúzni, hogy anyanyelvükön mindig is szlovénként hivatkoztak önmagukra, és Szlovénvidékként *(Slovenska Krajina)* a területre, ahol éltek. Ez a szlovén identitás vagy felfogás politikai tekintetben nem egyezett az osztrák oldalon élő szlovénok nemzeti mozgalmával.[8] A Mura túloldalán élő szlovén

1 Rát Mátyás (Győr, 1749 – 1810): evangélikus lelkész, nyelvészeti író, az első magyar nyelvű hírlap (Magyar Hírmondó) szerzője.

2 Bitnitz Lajos (Ják, 1790 – Nagykanizsa, 1871): bölcsészdoktor, kanonok, címzetes és bosoni választott püspök, szombathelyi nagyprépost, az MTA tiszteleti tagja.

3 Jožef Košič/Kossics József (Bagonya, 1788 – Felsőszölnök, 1867): római katolikus pap, néprajzi író, a magyarországi szlovénok egyik első kutatója.

4 Csaplovics János (Felsőpribél, 1780 – Bécs, 1847): történeti, jogi és földrajzi író, a magyar néprajztudomány egyik előfutára.

5 Ezekhez az írásokhoz lásd: Lukács István: A vend kérdés: válogatás eszmék és téveszmék bőséges tárházából. Bp., 1996. (Kossics Alapítvány)

6 Košič, Jožef: Starine železnih in salajskih Slovenov. Maribor, 1914. (Zgodovinsko društvo).

7 Franc Ivanoci/Ivanóczy (született Kodila) Ferenc (Ivanócz, 1857 – Csendlak, 1913): magyarországi szlovén katolikus pap, plébános, esperes, tanfelügyelő, a magyarországi szlovénok nemzeti mozgalmának egyik legfontosabb szereplője, a Katolikus Néppárt támogatója volt.

8 A muravidéki szlovénok identitásához lásd: Fujs, Metka: A muravidéki szlovénok kételyei a válságos (forradalmi) időszakban. In: A Mura mente és a trianoni békeszerződés. Szerk. Göncz László. Lendva, 2000. 73–80. p. (Tiskarna Ljubljana).; Göncz László: A nemzeti tudat alakulásának jellemzői a Muravidéken. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ) 2008. 4. sz. 469–479. p.; Göncz László: A Mura mente némely társadalmi jellemzői a századfordulón. = Vasi honismereti és helytörténeti közlemények, 1998. 1. sz. 18–24. p.; Fujs, Metka: Narodnopolitična razmerja med Slovenci in Madžari v Prekmurju v dobi dualizma. = Zgodovinski Časospis, 2001. 124. sz. 455–463. p.; Kosi, Jernej: The Imagined Slovene Nation and Local Categories of Identification: „Slovenes” in the Kingdom of Hungary and Postwar Prekmurje. = Austrian History Yearbook, 2018. 49. sz. 87–102. p.

értelmiség az 1860-as évektől a területet *Prekmurje*[9] (Murántúl) névvel illette, ami 1919 után hivatalossá vált. Ezzel szemben a magyar köznyelvben ekkor honosodott meg a Muravidék terminus. A reformkorban a vendustót, a vendszláv, a dualista korszakban pedig a vend kifejezés vált dominánssá. Viszont a magyar hatóságok tisztában voltak az osztrák tartományok és a magyarországi szlovénok etnikai azonosságával. A „nemzetiségi kérdés megjelenésétől" és a politikai önállóságtól való félelem miatt kihasználták az itt élő szlovénok sajátos *hungarus* identitását és a központi szlovén irodalmi nyelvtől való eltérését. Szándékosan vend népről és a magyarosodás fontosságáról beszéltek. Az első világháború végén a szlovén lakosság egy része tudatosan hangoztatta délszláv szimpátiáját, ezért a muraszombati elit már „vendül beszélő magyarokról" beszélt. A Károlyi-kormány ígéretet tett egy autonóm szlovén vármegye létrehozására, de a Jožef Klekl[10] vezette, az alsólendvai járás katolikus papjainak csoportja már tisztában volt a délszláv igényekkel, sőt rokonszenveztek vele, ennek ellenére ők is saját autonómiatervezetet hoztak létre.[11] Így a Tanácsköztársaság bukásakor a párizsi békekonferencia titkársága 1919 augusztusában engedélyezte a Szerb–Horvát–Szlovén Állam számára a terület elfoglalását. Tehát Matija Slavič[12] „szlovén érvelése" győzedelmeskedett. A vend elnevezés az ehhez kapcsolódó kelta származásról szóló elmélettel innentől kezdve folyamatosan pejoratívvá vált, főleg a Muravidék 1941-es visszacsatolása után. A vend kifejezés Mikola Sándor és Hartner Nándor köré csoportosuló értelmiség és az ismét megalakuló Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület tevékenysége nyomán összeforrt a magyar hatóságok elnyomó intézkedéseivel. Ma Magyarországon Szentgotthárd mellett, a Rába mentén csupán pár ezer szlovén él.

A leírtak után adódik a kérdés, hogy miért kell, és miért fontos ma is a muravidéki szlovénokat érintő „vend kérdéssel" foglalkozni?[13] A kérdés etnikai szempontból ugyan irreleváns a tudományos vizsgálódás tekintetében,[14] Mikola Sándor szlovéniai kortársai már a húszas, harmincas években elítélték megnyilvánulásait,[15] Angyal Endre pedig a hetvenes évek magyarországi történetírás narratíváján keresztül mutatja be Mikola ferdítéseit. Azonban a „vend kérdés"

9 Raič, Božidar: Črtice o Prekmurcih in njihovem govoru. = Letopis Matice Slovenske, 1868. 1. sz. 53–76. p.

10 St. Jožef Klekl/id. Klekl József (Krajna, 1874 – Muraszombat, 1948): szlovén katolikus pap, Franc Ivanocy tanítványa, a muravidéki szlovén irodalmi nyelv fejlesztője, a *Novine* és a *Marijin List* szerkesztője. 1918-ban és 1919-ben fontos szerepet játszott a magyarországi szlovénok autonómiamozgalmában, majd a terület Szerb–Horvát–Szlovén Államhoz való elcsatolásában.

11 Az alsólendvai papság Slovenska Krajina tervezetéhez lásd: Göncz László: A Muravidék útja a Délszláv Királyságba. Szombathely, 2024. 263–281. (Magyar Nyugat Könyvkiadó Bt.)

12 Matija Slavič (Bučečovci, 1877 – Ljubljana, 1958): katolikus szlovén pap, teológus, a Ljubljanai Egyetem rektora. A magyarországi szlovénok iránti délszláv igény kialakításának egyik legfontosabb közreműködője.

13 A vend kérdéshez lásd: Szilágyi Imre: A magyarországi szlovénokról, avagy régebbi nevükön a vendus-tótokról. = Limes, 2003. 3. sz. 83–98. p.; Ábrahám Barna: Magyar-németek, tótok, szlovákok, magyar-oroszok, vendek. Népnév és identitás a 19. században. In: Magyar–szlovák terminológiai kérdések. Szerk. Ábrahám Barna. Piliscsaba–Esztergom, 70–84. p. (PPKE BTK Szlavisztika – Közép-Európa Intézet, Szent Adalbert Közép-Európa Kutatócsoport.)

14 A muravidéki szlovénok kelta, venét származását nem igazolta sem az etnográfia, sem a régészet, sem a történettudomány.

15 Novak, Vilko: Domovina. Meszecsne novinc za szlovenzki narod és MikoIa Sandor: A vendség múltja és jelene. Budapest (brez letnice), str. 46. = Časopis za zgoddovino in narodopisje, 1932. 1. szám. 56–57. p.

politika-, identitástörténeti okokból, rengeteg aspektusból revízióra szorul. A muravidéki szlovén regionális, többnyelvű és kultúrájú identitásnak a mai napig meghatározó szerepe van.[16] Úgy vélem, hogy 1918 és 1919 sorsfordító eseményei után Mikola Sándor szlovén származású matematikus-fizikus volt az egyik, akinek tevékenysége és gondolatai „versenybe szálltak" a narratívaépítésben. A tanulmányból kiderül az olvasó számára, hogy a Mikola-féle identitásban a magyarországi szlovénok kelta származásával való érvelés sokkal gyengébb lábakon állt a hungarofil értelmezésnél. A magyarpártiság pedig nemcsak az evangélikusok, hanem a katolikusok nagy részénél (elsősorban a muraszombati esperes, Janoš Slepec köré csoportosuló papok körében), és természetesen a szlovén származású hivatalnokok és értelmiség körében is tapasztalható volt 1919 nyaráig.[17] Mikola döntése a „vend elmélet" mellett már reménytelen helyzetben fogant, ezzel viszont többi állítását elhomályosította az utókor számára. Mikola nem akarta, hogy a vasi és zalai szlovénok a Szerb–Horvát–Szlovén (SZHSZ) Királyság fennhatósága alá tartozzanak. Erről írásainak érzelmi vetülete, a magyarsághoz való kötődése, a Mura túloldalán élő szlovénokról megfogalmazott véleménye árulkodik. Hazájához, Magyarországhoz való lojalitása pedig ugyancsak nem volt egyedülálló a szlovén származású lakosság körében.

16 Tivadar, Hotimir: Prekmurska jezikovno-kulturna identeta na prelomu prejšnjega stoletja in danes. In: Študije slovensko-madžarski odnosov. Zbirka: Hungarologica Laibacensia I. Szerk. Rudaš, Jutka – Tivadar Hotimir Ljubljana, 2023. 57–76. p. (Založba Univerze v Ljubljani)

17 Az 1918-tól 1919 nyaráig tartó időszak bonyolult etnikai, politikai és közigazgatási eseményeihez lásd: Göncz, 2024.

Mikola Sándor politikai munkái

Kiindulási helyzetként 1919 augusztusát kell rögzítenünk, amikor is a Szerb–Horvát–Szlovén Állam katonái a magyarországi tanácsköztársaság bukásának időszakában elfoglalták a szlovén etnikai terület[18] szinte egészét, illetve nem egy magyar többségű települést is. A magyarországi képviselők a döntés előkészítésénél nem vehettek részt. Ezt az eseményt a trianoni békeszerződés szentesítette 1920. június 4-én. Majd a Határmegállapító Bizottság javaslatát, miszerint Muravidék Magyarországgal határos 27, kétharmad részében magyar lakosságú települését engedjék át a Magyar Királyságnak, a Nagykövetek Tanácsa 1922. november 10-én elvetette. Ezt a Határmegállapító Bizottság 1924. július 8-ai zágrábi jegyzőkönyve elismerte.[19]

Mikola Sándort és Melich Jánost a „vend kérdés" szakértőiként, a terület Magyarországhoz való visszacsatolása érdekében kérték fel a párizsi magyar békedelegáció munkájának támogatására. A délszláv delegáción belül a Muravidékre vonatkozó terveket Matija Slavič és Fran Kovačič katolikus papok dolgozták ki. Erre viszontválaszként Mikoláék a magyar állami érdekeket és lojalitást képviselve jelentettek meg két francia nyelvű brossúrát.[20] Majd a hivatalos magyar küldöttség

18 A dualizmus idején Vendvidék, a szocialista korszakban Szlovénvidékként hivatkoznak rá. A magyarországi szlovénok nyelvében *Slovenska krajina* (Szlovénvidék), az ausztriai oldalon élő szlovénok az 1860-as évektől viszont *Prekmurje* (Murántúl) kifejezést használták.

19 Göncz László: A muravidéki magyarság 1918–1941. https://mek.oszk.hu/02200/02239/html/index.htm (Megtekintve: 2025. április 30.)

20 Melich – Mikola: Quelques remarques sur la brochure intitulée/„la question du Prekmurje étudiée et présentée par M. Slavic". Budapest, 1919. (Hornyánszky); Mikola–Melich: *La question wende*. Párizs, 1920. (H. Le Soudier)

„Délvidéki jegyzékébe" is bekerült egy aláírt („A vend kérdés"), és egy anonim írásuk („A vendek emlékirata").[21] Elmondható, hogy ezen munkák leginkább Slavičék gazdasági, földrajzi, egyházi és nyelvészeti érveire reagáltak. „A vendek emlékirata" munkában már a szlovénokkal szembeni „kulturális előrehaladottságról" és a hazai szlovénoknál nem létező nemzetiségi kérdésről, vagyis a Magyarország iránt érzett lojalitásról értekeztek. Mivel a békeszerződés szövegébe a magyar küldöttség nem tudott beleszólni, ezért Mikoláék politikai aktivitása a Határmegállapító Bizottság döntését befolyásolhatta volna 1922-ben.

Mikola a békeszerződés aláírása után 1920 és 1922 között *Domovina*[22] néven látott neki a muravidéki szlovén tájnyelven írt irredenta lap szerkesztéséhez. Véleményem szerint ez az a munka, ahol Mikola az „ausztriai szlovénok" és az SZHSZ Királyság iránt táplált érzéseit, politikai véleményét képes volt a határ túloldalára került népének közvetíteni. Ezen ok miatt e tanulmány egyik „főszereplője" a *Domovina*. Fontos aláhúzni, hogy az újság legnagyobb részben nem tudományos, hanem politikai lap, melynek kimondott célja a Muravidék Magyarországnak való mihamarabbi visszaszerzése volt. Gyakran repetitív, szinte már-már vallási szövegként hatnak a hasonló tematikájú cikkek, melyek a „Vendócia" különállását, a „vendek" saját identitását sulykolja, természetesen nem ok nélkül. Mikola ebben a havilapban találta ki először, Alekszej Sahmatov orosz nyelvészre hivatkozva, hogy a magyarországi szlovénok kelta származását fogja propagálni. Ezt a későbbi „A vendség múltja és jelene" című brossúrájában is hangoztatta.

21 A Magyar Békeszerződés. Budapest, 1920. 396–405. p. (M. Kir. Tud.-Egyetemi Nyomda)

22 Domovina. Mêszecsne novine za szlovenszki národ. Szerk. Mikola Sándor. Budapest, 1920–1922.

A szlovénok és a „magyar" hazafiság

Mikola evangélikus családba született. A vendvidéki evangélikus szlovénok és lelkészeik magyar államhoz való lojalitása után felült állt a kortársak számára. Elég csak az 1848-as eseményeket felidézni, amikor a magyarországi szlovénok Kossuthot támogatták, ami az alsó-stájerországi, radgonai szlovénok szemében nemtetszést váltott ki:

„Magyarországi szlovén szomszédaink békések, de nem mindegyikük; – akik evangélikus hitűek, azok Kossuthtal vannak. Nevetséges, hogy a lutheránusok ezt gondolják: Kossuth a hitükért harcol – Kossuth azért harcol, hogy megszabaduljanak a tizedtől és a robottól – mondják a nemesek – miért kellene a parasztoknak velünk egyenlő jogokat szerezniük – Kossuth viszsza akarja adni a régi jogainkat – a magyar embernek mindig csak azt szabad gondolnia, amit a gazdája mond neki. – Kossuth legnagyobb segítői pedig a zsidók."[23]

Az evangélikus egyik legfontosabb alakja, Rudolf Cipot[24] hodosi lelkész kiemelte, hogy a szlovén nemzet sose volt „pánszláv" irányú, és a magyar nemzetiséghez belsőleg húzott.[25] Emellett a szlovén gyülekezetekhez érkező magyar nyelvű lelkészeket saját maga tanította szlovénul. Adam Luthar[26] evangélikus lelkész saját

23 Iz Radgone 14. Rožnika 1848. = Slovenija, 1849. június 19. 194. p.

24 Rudolf Cipot/Czipott Rudolf (Őrihodos, 1825 – Battyánd, 1901): evangélikus szlovén lelkész, a magyar politikai nemzet lelkes támogatója.

25 Czipott Rudolf önéletrajza. (Kézirat, 1886). http://394.ablak.arnes.si/fileadmin/user_upload/CzipottRudolf_%C3%B6n%C3%A9letrajza_1886.pdf (Megtekintve: 2024. március 2.)

26 Adam Luthar/Luthár Ádám (Szentbibor, 1886 – Maribor, 1972): evangélikus szlovén lelkész. A muravidéki evangélikus szlovénság egyik vezetője, a későbbi Düševni List című vallásos hetilap szerkesztője.

működését a magyar nyelvű hitoktatás és a muraszombati polgári iskola terén az „ezeréves drága magyar haza védelme”[27] okán fejtette ki. Magyarország területi integritását és az evangélikus szlovénság el nem szakadási törekvéseit a „Muraszombat vidéki evangélikus gyülekezet” 1918 novemberében jegyzőkönyvbe is vette.[28] A dokumentum megszületésének oka Jožef Klekl és katolikus paptársai szlovén autonómiatervezetének megszületése és a délszláv agitáció felerősödése volt.

Fontos kiemelni, hogy a katolikus papok Magyarország iránt érzett hazaszeretete 1918–1919-ig nem volt különb sok tekintetben evangélikus testvéreiknél. Elég csak Jožef Košič Pesti Magyar Színház megnyitásának ünnepére írt versére gondolni,[29] vagy tankönyve előszavát elolvasni, ami a magyar–szlovén nyelvi és művelődési együttélés fontosságára buzdítja olvasóit.[30] Franc Ivanocy katolikus esperes több írásában ugyancsak vallott hazaszeretetéről: „Midőn saját nyelvét, mint őseinek hagyatékát megbecsülte, nem szalasztott el egy alkalmat sem, mely arra kínálkozott neki, hogy az uralkodó faj nyelvét, a magyart is elsajátítsa. Magyarország összes idegen nyelvű lakója közül a szlovén az, aki úgy sajátítja el a magyar nyelvet, hogy a született magyar sem beszéli azt jobban.”[31] „(…) a papság mindig beszél magyarul, és a népnek feladata, hogy megtanulja (…) a jó hazafinak össze kell kötnie a haza iránti szeretet az anyanyelv iránti szeretettel.”[32] Ivanocy tanítványa, Jožef Klekl *Naš materni jezik*[33] versének hetedik versszaka[34] arról emlékezik meg, hogy a szlovénokat a magyarországi hazafiság lelkesítette a harcra, hazájuk felszabadítására. Ezért a haza és az anyanyelv iránti szeretetet egyaránt fontosnak vélte.

A példák között meg kell említeni azokat is, akik a világi szférában tevékenykedtek. „Magyar”[35] hazafi volt Imre Agustič[36] is, aki lapjában, a *Prijátel*ben szinte minden számban ezt reprezentálta. A *gajica,* vagyis a horvát és szlovén írásmódra való átállást így magyarázta: „Azért, mert a helyesírás megújul, attól még a Prijátel továbbra is hű a szlovén nyelvhez, a magyar hazához és a szabadsághoz.” [37]

Természetesen a fenti példák – a teljesség igénye nélkül – jól érzékeltetik azt a miliőt, amely 1919 előtt meghatározta a magyarországi szlovén értelmiség identitását. Ennek értelmében Mikola sem gondolkodott másképp. Sőt, miután diákévei alatt is szinte csak magyar környezetben tanult, majd 1897-től a Budapesti Fasori Evangélikus Gimnáziumban kapott állást, Mikola „magyar” identitása biztosan erősebbé vált, mint a szlovén.

27 Luthár Ádám: A muraszombati polgári iskola második éve. = Muraszombat és Vidéke (továbbiakban: MéV), 1915. július 11. 1–2. p.

28 Tengely Adrienn: Az egyházak és a nemzetiségi kérdés 1918-ban. = Egyháztörténeti Szemle, 2007. 1. sz. 36. p.

29 Fried István: Jozef Kosic ismeretlen verse 1837-ből. = VSZ, 1979. 2. sz. 293–299. p.

30 Kossics Jó’sef: Krátki Návuk Vogrszkoga Jezika za Zacsetníke, vödáni od Goszpona Szalay Imrea. Graz, 1833. (Leykam András Nyomdája)

31 Lukács, 1996. 42. p.

32 Ivanocy, Franc: Podatki k zgodovini tišinske župnije: kronika. Tišina, 2007. 99–100. p. (Župnijski urad)

33 Naš materni jezik. = Kalendar Najszvetejsega Szrca Jezusovoga. Na navadno leto 1913. Szombathely, 1913. 67. p.

34 Kaj je po Vogrskom zmage/Venec splelo dične slave, . . ./Ti si poleg./Telko stolet/Navdüšavao si slovence/Vnigdar verne domorodce/Na boritev, .../Osloboditev/Lepe naše domovine./Naj ti slava žnjov ne mine,/Matern' jezik!

35 A „magyar” *(hungarus)* melléknév idézőjeles használata nem az iróniára utal, hanem – Demmel József után – az egyének etnikai származása helyett politikai orientációjukat jelöli.

36 Imre Agustič/Augusztich Imre (Murapetróc, 1837 – Budapest, 1879): szlovén származású budapesti értelmiségi, gyorsíró és hírlapíró. Az első magyarországi szlovén politikai lap szerkesztője.

37 Z-vecs meszti. = Prijátel, 1876. december 1. 7–8. p.

A tipikus hősi nemzet: a magyar

Mikola magyarsághoz fűződő viszonyát lapjában, majd brossúrájában is szemléletesen érzékelteti olvasóival. Szerinte a magyarság és a szlovénok a kezdettől fogva békében éltek egymással,[38] amelyről 14. századi templomok és falfreskók tanúskodnak, amelyek a magyar világ eseményeit ábrázolták (például Szent Istvánt, Imrét és Lászlót). Több, a korszakban is használt magyar eredetű családnévre hivatkozik,[39] ami szerinte az itt élő magyarság szlovén asszimilációját igazolja. Arra is volt magyarázata, hogy a magyarországi szlovénok miért beszéltek szebben magyarul, mint a többi hazai nemzetiség: oka a vérségi kapcsolat. Mikola nem tagadta a szlovénok magyarosodását. Úgy vélte, hogy felmenőik régebbi időkben ennél is jobban tudtak magyarul, mint most. Erre abból következtetett, hogy hozzájutott levelekhez, amelyeket olyan mai családok felmenői írtak,[40] akik már nem képesek ilyen szinten magyarul helyesen fogalmazni. Ez azonban nem jelenti általánosan azt, hogy minden szlovén tökéletesen bírta volna a magyar nyelvet a 16–18. században. Lehetséges, hogy e családok már lesüllyedtek a társadalmi ranglétrán, és nem volt szükségük a magyar nyelv ismeretére. Mikola szlovén–magyar embertani hasonlóságokról írt: „Népünk arca, feje és testformája is magyar egyezést mutat. Volt egy híres professzor, aki nemzetünket és nyelvünket tanulmányozta. A szomszédunk elvitte Hodosba. A professzor hosszan néz rá, és megkérdezi tőlem: »Mondd, hogy ez az ember Somogyi vagy Kiskunsági-e?« »Nem, én kijavítottam, hogy ez az ember itt született és szomszédunk, itt születtek a szülei is, és az ő a neve valódi szlovén név.«"

A szlovén–magyar népi, vallási és nyelvi érintkezés a reformáció idején példaértékűnek tekinthető, erre Mikola is hivatkozik. Pontosabban Payr Sándor után az 1627-es „dunántúli *vend* vizitációra",[41] melyben szerepel a Szlovénvidék akkori protestáns prédikátorjainak listája: „Perlaki Márton, Bereczky Péter, Zalay Márton, Miklósi Simon, Domjáni Mihály, Zsilavec András, Sóstarics Mihály, Szkarics Gáspár, Perniárd Péter. Ezek a nevek vagy tiszta szlovénok, vagy tiszta magyarok, nincsen közöttük külföldi. Ez azt mutatja, hogy a magyar részről származó apáink, és a szlovén közösségben született prédikátorok egy új vallásra hajlottak. Ebben a sok iratban sehol egy szó sincs arról, hogy lenne köztük különbség, hogy a szlovénok elszakadnának a magyaroktól." A magyar részről érkező prédikátorok, például Svetij Jurijra[42] érkező Bereczky Péter lelkész először magyarul prédikált, később pedig valószínűleg elsajátította a szlovén nyelvet, fokozatosan át kellett állnia a hívők nyelvére. Mikola szerint az emberek biztosan megértették a magyar prédikációt is, „hiszen nem tértek vissza a katolikus hitre, de tudjuk, hogy a reformáció profitált a legtöbbet, mert Isten szolgálatát olyan nyelven tartották, amelyet az emberek megértenek".[43] Fenntartással kell közölni azt, hogy „a vendség túlnyomó nagy többsége a 16-ik és 17-ik században tudott magyarul", és azt, hogy a szlovén protestáns közösség vezetői mind

38 Prigod nasega szlovénszkoga naroda. = Domovina, 1920. november 15. 2–3. p.

39 „Ábrahám, Bánfi, Dobos, Furkó, Gomba, Hári, Hazugh, Jámbor, Kardos, Kutas, Laposi, Sándor, Sárkány, Tolvaj, Vezér, Vitéz stb."

40 Lucug, Josár és Küplen családok.

41 Payr Sándor: Egyháztörténeti emlékek. Forrásgyűjtemény a Dunántuli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület történetéhez. I. kötet. Sopron 1910. 102–128. p. (Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület)

42 Magyar neve Vízlendva.

43 Kakso kultúro méli nasi ocsáci? = Domovina, 1922. július–auguszus, 7–8. p.

magyarok voltak és magyarul adták elő gondolataikat a zsinatokon, sőt a híveknek is folyton magyarul prédikálták.[44] Utóbbi cáfolatára jó példa a reformáció idején, 1616-ban felszentelt muraszombati lelkész, Brehóczi Ambrus, aki Payr szerint is szlovén anyanyelvű lehetett,[45] biztosan nem magyarul beszélt a hívekhez. Ezen kívül a 19. század végén, még Rudolf Cipot evangélikus lelkész idejében is szükség volt az ideérkező magyar anyanyelvű papok szlovén nyelvi kiképzésére.[46] Hasonlóan zajlott ez a katolikusoknál is. Mikola megemlíti, hogy a katolikus megújulás korában, mikor elvették a protestánsok templomait, akkor a szlovén hívők évente két-három alkalommal a magyar nyelvű Nemescsóra és Celldömölkre mentek istentiszteletre, ezért „biztosan beszélnie kellett mindenkinek magyarul".[47] Azonban ez valószínűleg nem lehet helyes következtetés: később a magyar gyülekezetnek a nagyszámú szlovén hívő miatt szlovénul tudó lelkészt is szüksége volt alkalmaznia.[48] Mikola helyesen említi meg a Števan Küzmič[49] – Torkos József,[50] Mikloš Küzmič[51] – Szily János,[52] továbbá más magyar–szlovén együttműködést,[53] melyeknek ténylegesen volt relevanciája. A fenti féligazságok is megerősítik azt a tényt, hogy a reformáció és a katolikus megújulás korában a magyar–szlovén művelődési és vallási kapcsolatok példaértékűnek tekinthetőek.

A péterhegyi szlovén világképének középpontjában is a magyarok hősies, lovagi-katonai nemzeti mivolta állt. Szent Istvánt példaképnek állítja, aki más népeket, németeket és szlávokat „gyűjtött" Magyarországra, törvényben is lefektette azt a tételt, hogy minél több nemzet van egy országban, az annál erősebb lesz. Mikola úgy vélte, hogy Magyarországon más nyelve és származása miatt senkit sem akadályoztak az előrelépésben, ezért is lehetett, hogy a legnagyobb magyarországi történelmi figurák szinte kivétel nélkül nem magyar anyanyelvűek voltak: Hunyadi János, a két Zrínyi Miklós – akiket Mikola szlovénnak vagy horvátnak tekintett –, Petőfi Sándor, Kossuth Lajos vagy akár Herczeg Ferenc. Mikola használja azt a gyakori toposzt, miszerint a magyar nemzet a nyugati keresztény civilizáció védőbástyája volt, akár a tatár, akár az oszmán-török támadások idején. Szerinte a magyarokat a nagy háborúban szándékosan olyan helyen vetették be, ahol csak a pusztulás várhatott rájuk, a harc lehetetlen volt, így válhatott hősi nemzetté.[54]

44 Mikola Sándor: A vendség múltja és jelene. Budapest. [é. n.] 11–12. p. (A szerző kiadása)

45 Payr Sándor: A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története. I. kötet. Sopron, 1924. 258. p. (Székely és Társa Könyvnyomda)

46 Mohácsy Lajos: A mi vend testvéreinkről. = Evangélikus Egyház és Iskola. 1904. december 15. 602. p.

47 Mikola Sándor, [é. n.] 12. p.

48 Fliszár János-féle hivatkozott szövegben pontosan ez szerepel: „Nemescsó, Celldömölk és Surd közelében fekvő artikuláris helyek közelében, ahová népünk Isteni szolgálatot járt hallgatni, és ahová a vagyonosabbak tanulni küldték gyermekeiket, mindenütt rendelkezésre állt szlovén lelkész és tanító." (Forrás: Fliszár János: Prêkmurja znameniti evang. mô'zje. = Düsevni Liszt, 1925. február 20. 36. p.)

49 Števan Küzmič/Küzmics István (Sűrűháza, 1723 – Surd, 1779): evangélikus szlovén származású lelkész, a magyarországi szlovén irodalmi nyelv megteremtője, az Újszövetség fordítója.

50 Torkos József (Győr, 1710 – Sopron, 1791): evangélikus lelkész, történész, tanár és rektor.

51 Mikloš Küzmič/Küzmics Miklós (Alsócsalogány, 1737 – Felsőszentbenedek, 1804): katolikus szlovén esperes, tanfelügyelő, több vallásos könyv és tankönyv szerzője, a „vend" irodalmi nyelv megújítója.

52 Szily János (Felsőszopor, 1735 – Szombathely, 1799): az újonnan létrehozott Szombathelyi Egyházmegye első püspöke, ő építtette a székesegyházat, a püspöki palotát, a papnevelő intézetet. Nyomdát alapított, nagy értékű könyvtárt gyűjtött, neves művészeket foglalkoztatott. Intenzíven támogatta Mikloš Küzmič szlovén anyanyelvi tevékenységét, és gondoskodott a szegény fiatalok tanulmányairól.

53 Mikola, [é. n.] 15. p. 28. jegyzet.

54 Vógri. = Domovina, 1921. április 15. 1. p.

Az ismeretlen „betolakodók": a krajnai szlovénok

A szlovén nemzeti mozgalom vezetőit Mikola általában „krajnaiakként" említi. Ennek oka az, hogy Krajna tartományban többségben éltek a szlovénok, illetve az irodalmi nyelvet is az itt beszélt szlovén nyelvjárásra alapozták. A krajnai tökéletes ellenségkép volt, mivel maga a szó is nagyjából ismeretlen lehetett a magyarországi szlovénok számára. Ha Mikola pedig szimplán szlovénként hivatkozott volna rájuk, akkor pont az ellenkezőjét érte volna el vele, mivel népe anyanyelvén magát mindig is szlovénnak hívta.[55] Mikola azonban többször a „szlovenác" kifejezést használja,[56] amelyet a magyarországi sajtóban a vendekre/szlovénokra egyaránt értették.[57]

Mikola népe számára a Muravidékre érkező új „urakat" több cikk, negatív esemény, történelmi beszámoló és olvasói levél alapján próbálta delegitimálni. A krajnaiak szemére hányta azt, hogy ami után a Karintiában és a Tengermelléken élő szlovénokat elvesztették, a karintiaik pedig „saját akaratukból szakadtak Ausztriába", ennek ellenére pedig a „teljesen más nyelvet beszélő" magyarországi szlovénokra „feküdtek rá".[58]

A nem muravidéki szlovénok érkezésével és a háború végével a gazdasági nehézségek hatványozódtak a Muravidéken. Sok üzlet bezárt, élelmiszerhiány alakult ki. Mikola úgy vélte, minden baj okozói a krajnaiak, akik magukkal hozták a gazdasági nehézségeket és a muravidéki szlovénok számára ismeretlen „zaprt", vagyis a „bezárva" szót is: „Most jött el az idő, amikor megtanulhatsz szlovénul. Most ne maradj le, most emelkedhetsz a magaskultúrába, most megtanulhatod, mit jelent ez a nemes szó, hogy »zaprt«"[59] – gúnyolódott Mikola a cikkében.

Úgy vélte, hogy a krajnaiak aknamunkája már a háború előtt elkezdődött, és ez a saját figyelmetlenségük, a gazdasági fejlődésre való fókuszálásuk miatt történhetett meg. Mikola szerint „megfigyelőket és agitátorokat küldtek" a Szlovénvidékre, könyveiket és naptáraikat ingyen osztogatták, melyet a nép nem értett meg, ezért nem értékesítették pénzért. A szlovénvidéki papoknak könyveket, leveleket küldtek, „amelyekben elmondták, hogyan kell a jámborságot segíteni és fenntartani". Azonban Mikola számára politikai aknamunkát végeztek ezekben a levelekben, a közeledést a muravidéki szlovénok nyelvükhöz való ragaszkodása gátolta. Így került Mikola figyelmébe Jožef Klekl, aki a nyelvi probléma megoldását vállalta, átvette a krajnai nyelvi formát (gaj helyesírást), „elrontotta ezeréves nyelvüket", krajnai kifejezéseket vett át, melynek célja a „két nyelv" egymáshoz való közelítése volt.[60] Alátámasztható, hogy az osztrák oldalon élő szlovén értelmiséggel a 19. század derekától megindult a kapcsolatfelvétel: Božidar Raič,[61] Fran Kovačič,[62] Anton Trstenjak[63] intenzíven érdeklődött a Szlovénvidék iránt, a hazai szlovén papokkal baráti viszonyt építettek ki. Franc

55 A sok száz ide illő forrás helyett elég csak Franc Ivanocyt idézni: Ivanóczy Ferenc: Vázlatok a Régmúlt korból. In: Lukács, 1996, 40. p.

56 „A könyv krajnai szlovenác nyelven van írva..." Forrás: Prekmurje. = Domovina, 1921. szept. 22. 1. p.

57 „A szlávok száma 1906. végén (...) 1 475 000 vend (szlovenác)." Forrás: A szlávokról. = Pesti Hírlap, 1908. márc. 5. 20. p.

58 Nasa domovina. = Domovina, 1920. nov. 15. 1–2. p.

59 „Zaprt". Uo. 4. p.

60 Krainszka mestrija i jálnoszt. = Domovina, 1920. dec. 15. 1–2. p.

61 Škafar, Ivan: Dve ohranjeni pismi Božidarja Raiča Jožefu Borovnjaku. = Kronika, 1970. 1. sz. 39–43. p.

62 Škafar, Ivan: Kovačičevi spomini iz na prekmursko iz leta 1893. = Časopis za zgodovino in narodopisje, 1970. 2. sz. 321–352. p.

63 Škafar, Ivan: Jožef Bagáry, Anton Trstenjak in martjanksa pogodba iz leta 1643. = Kronika, 1972. 1. sz. 39–49. p.

Šbüll katolikus plébános óta pedig a klagenfurti szlovén kiadótársaság, a Družba Svetoga Mohorja könyveit terjesztették Magyarországon,[64] ami folyamatos nemtetszést váltott ki a magyar állam iránt lojális egyénekből.[65] A naptárak, könyvek nyelve azonban valóban megértési nehézségeket okozott, amelyekről a helyi plébánosok nyilatkoztak,[66] de ez nem jelenti azt, hogy valamilyen szinten ne értették volna a szlovén irodalmi nyelvet. Az anyanyelvhez való ragaszkodás a terület elszakítása után is érezhető volt, a muravidéki irodalmi nyelv folyamatos átalakítását a lakosság nagy része szintén nem támogatta.[67]

Mikolát haraggal töltötte el az is, hogy a ljubljanai újságok örömhírként számoltak be a magyar fegyverletételről, annak ellenére, hogy a magyar hadsereg hősiesen harcolt az olaszok ellen Doberdónál. Ezek közül sok ezren Krajna tartomány területén voltak eltemetve, a szlovén újságírók mégis a magyarok térdre kényszerítéséről cikkeztek.[68] A *Domovina* hasábjai szerint a szlovén politikai elit azonban már a háború előtt is Magyarország ellensége volt, a közös hadseregben pedig „krajnai tisztek voltak a magyar állam legnagyobb ellenfelei". Mikola szerint alaptalan volt a rossz viszony, mivel a történelem során nem találunk egyetlen konfliktust sem a két nemzet között. A jó viszonyra példa Hunyadi Mátyás uralkodása a szlovén területek fölött, és a Mátyásról írt szlovén versek és elbeszélések. Mikola egyenesen úgy gondolta, hogy Szlovéniának gazdasági és geopolitikai szempontból szüksége van Magyarországra, mivel Magyarország sok szempontból közelebb áll hozzá, mint az ortodox keresztény szerb vezetésű Jugoszlávia nagy része: ilyen szempont például a vasút, ami a két ország között már kiépült, Magyarország pedig pontosan azokat a termékeket állítja elő, amelyekre Szlovéniának szüksége van. Ehelyett a krajnai politikusok rossz döntései nyomán a szlovénok három részre szakadtak (olasz, osztrák és jugoszláv fennhatóság alá), a tengertől és Magyarországtól is „elzárt országgá" váltak.[69] A szlovénoknak Mikola szerint továbbra is ki kellett volna tartaniuk az illír- és a délszlávellenes elköteleződés mellett, ahogy France Prešeren, a „krajnai szlovénok legnagyobb költője" is tette, aki ellenált azon politikusoknak, akik a szerb-horvát nyelv átvételét erőltették.[70] Mikola egyébként nem beszélte az irodalmi, „krajnai" szlovén nyelvet, gyakran szótárral fordította a szlovén nyelvű újságok cikkeit, ezzel is bizonyítva a magyarországiak és a krajnaiak nyelve közti különbséget. Természetesen a nyelvi nehézségek léteztek, mivel az ide érkező újonnan kinevezett polgármestereknek és tanítóknak nyelvi kurzust tartottak a muravidéki nyelvjárásból, az iskolások pedig nem értették az irodalmi nyelven előadott tárgyakat.[71] A muraszombati piacon, a boltokban, a kocsmákban kiakasztott táblácskák pedig a következőre hívták fel a lakosság figyelmét: „Szlovénul válaszolj!"[72] A krajnaiak iránt érzett ellen-

64 Sbüll Ferencz: A vendszlávok jelenlegi hitélete s népszerű vallási irodalma. = Religio, 1855. 2. félév, 26. sz. 202–205. p.

65 „Druzba sv. Mohorja.". = MéV, 1893. szeptember 3. 2. p.

66 Zrínyi Károly plébános a következőket írta a szombathelyi püspöknek: „(…) ami vend népünk helyesen meg nem érti, meg sem értheti, hisz magamnak is sok fejtörésembe, kombinálásomba, sejdítésembe került, míg annyira-amennyire azokból az értelmet (…)" Forrás: Pál Ferenc: Iratok a „vend akció" történetéhez. = VSZ, 2013. 5–6. sz. 678. p.

67 Jesenšek, Marko: Prekmuriana. Budapest, 2010. 118. p. (Balassi Könyvkiadó)

68 Vógri po kolenaj. = Domovina, 1920. dec. 15. 8. p.

69 Vogrszki ország i Szlovénia. = Domovina, 1921. márc. 15. 7. p.

70 Nemogócse. = Domovina, 1921. ápr. 15. 4. p.

71 Murskoj Straži. = Domovina, 1921. aug. 31. 2–3. p.

72 „Szlovenszki odgovorite." = Domovina, 1921. aug. 31. 6. p.

szenvet a magyar könyvek elégetésének állítólagos, Mikola által közölt esete is tovább rontotta: „Az iskolás gyermekektől összeszedték a magyar könyveket, egy halomba összehordták őket, meggyújtották és elégették: »Úgy látszik, nemcsak a magyar fegyverektől, de a magyar könyvektől is félnek. Egy bizonyos, az, hogy ha fordul a világ sora és majd, ha mi magyarok el fogjuk foglalni a *szlovenácok* lakta földet, mi nem fogjuk elégetni a *szlovenác* könyveket. Nemcsak azért nem, mert a kultúráról sokkal magasabb és nemesebb fogalmaink vannak, hanem főleg azért nem, mert nem igen találunk *szlovenác* könyveket.«"[73] Mikola tehát már nem csupán a Muravidék, hanem esetleg a többi (stájerországi, krajnai) szlovén terület magyar fegyverekkel való elfoglalásáról is fantáziált. A szlovén nyelvű kultúrát azonban láthatóan nem sokra becsülte, valószínűleg azért sem, mivel nem ismerte. A krajnai szlovénellenes és revíziós hangvétel miatt a *Domovina* birtoklásáért pénzbüntetés és elkobzás járt, amelyre egy felsőlendvai és muraszombati példát is olvashatunk.[74] Egyfajta ellenállásnak tekinthető az is, hogy több plébános magyar nyelven is prédikált a miséken, ami az egyházi hatóságok nemtetszését váltotta ki: „Több oldalról panasz érkezett hozzám, hogy egyes papok a nép előtt, érthetetlen magyar nyelven mondják fel Isten szolgálatát."[75]

Mikola azon elméletét, hogy a magyarországi szlovénok, vagyis a „vendek" csupán a későbbi évszázadokban szlávosodtak el, csak 1922 márciusától propagálta,[76] sőt legközelebb nyelvi és etnikai rokonaikként a muraközi horvátokat tette meg.[77] Azonban a krajnai és a magyarországi szlovénok kulturális és nyelvi azonosságával, hasonlóságával nem értett egyet: ezért az 1919-es események utáni nyelvpolitikai kezdeményezések ellen sokkal hangsúlyosabban kellett volna fellépnie.

A muravidéki szlovén nyelv kiszorítása a hitoktatásból

A Muravidék elszakítása után a helyi oktatási rendszer megváltoztatására is sor került. Talán ez volt az első pont Jožef Klekl és Mikola Sándor között, ahol egyetértés születhetett volna: az anyanyelvű hitoktatás terén. A szlovén etnikai régióban az anyanyelvű hittanoktatás megvédése 1918 előtt is politikai csatározások területe volt, ahol a magyar nyelv nem tudott érvényesülni.[78] 1921 májusában a Ljubljanai Felsőoktatási Tanács betiltotta a muravidéki szlovén dialektusban írt hittankönyveket, helyettük az irodalmi szlovén nyelven írt katekizmusok használatát írták elő. Matija Slavič szerint nem betiltásról volt szó, hanem „a muravidéki papok most arra gondoltak, hogy a szlovén [vagyis gaj, nem magyaros helyesírással – *K. K.*] helyesírásban újra kiadják a muravidéki katekizmust (…) Mivel a nyomtatás drága, nem tudta a papság maga finanszírozni, máshonnan pedig nem kaptak támogatást a kinyomtatáshoz, az ügy elhúzódott."[79] Slavič szerint természetesen e véletlenszerű eseménynek pozitív hatása volt a muravidéki szlovénokra:

73 Magyar könyvek elégetése. = Domovina, 1921. aug. 31. 7. p.

74 L. M.: Gda je Bóg Krájnca sztvóro… = Domovina, 1921. okt. 30. 3–4. p.

75 Mörszki katholicsánec: Vu vogrszkom jeziki drzsána szlűzsba bozsa. = Domovina, 1922. máj.–jún. 10. p.

76 Kaksega plemena lüdjé szo bili nasi indasnyi ocsáci. = Domovina, 1922. márc.–ápr. 5–6. p.

77 Nas sztári szlovenszki jezik. = Domovina, 1920. nov. 15. 4–5. p.

78 Kovács Kristóf: A magyar nyelv szerepe a magyarországi szlovén etnikai régió egyházi életében. = Magyar Sion, 2024. 2. sz. 261–281. p.

79 Slavič, Matija: Prekmurje. Ljubljana. 1921. 126. p. (Slovenska krščansko-socialna zveza)

„A természetes fejlődés után, amelyet az addig ismeretlen irodalmi szlovén tudása és olvasása felgyorsít, hamarosan minden izgalom és elégedetlenség nélkül érkeznének az irodalmi szlovénhoz, még a katekizmussal is, amelynek felbecsülhetetlen érdemei vannak a szlovén tudat megőrzésében a Muravidéken."[80]

Mikola a nyelvjárásban előadott hitoktatás mellett szállt síkra a *Domovinában*. Politikai döntésnek bélyegezte a Ljubljanában született határozatot és az anyanyelvi hittant szerinte már a magyarországi hatóságok is támogatották,[81] ezt a kérdést a későbbiekben még vizsgáljuk. Mikolát vallási hovatartozása miatt az evangélikus hittankönyvek lecserélése még jobban dühítette. Az új lutheránus tankönyvet Ljubljanában nyomtatták ki, amely a *Dr. Luther Márton Kis Katekizmusa, avagy a szent keresztyén hit fő tanítása. Evangélikus népiskolába járó fiatalok számára: muravidéki nyelvjárásból irodalmi szlovén nyelvre lefordítva*[82] címet viselte. Megjelenésének célja a nyelvjárásban írt eredeti könyvecske nyelvének lecserélése volt. A 19. századi kiadvány szerzője Janoš Kardoš volt, az evangélikusok egyik legjelentősebb lelki vezetője.[83] Mikola azzal is érvelt a „vend" hittankönyv kapcsán, hogy szerinte nem a krajnai szlovénok közvetítésével jutottak a protestáns tanok magyarországi szlovénokhoz, mivel ők a 20. századra már mind katolikusok lettek. Ez a valóságban csupán a katolikus megújulás után változott meg. A reformáció korában, a 16. században a krajnai szlovénok döntő többsége protestáns volt, magyarországi testvéreik viszont a „magyar" nemesi családok hatására tértek lutheránus hitre.[84] A protestáns felfogás szerint a Bibliának anyanyelven hozzáférhetőnek kell lennie a nép számára. A magyarországiak saját fordítás híján a Dalmatin-féle fordítást és más irodalmi szlovén nyelvű könyvet használták[85] az Újszövetség 1771-es muravidéki szlovén nyelvű fordításáig.[86] A katolikusok Mikloš Küzmič könyvei előtt rákényszerültek arra, hogy a legtöbb hozzáférhető latin vagy horvát nyelvű könyvet a plébános saját szlovén nyelvükre kis cédulákra lefordítsa.[87] Ezek alapján Mikola azon állítása megcáfolható, hogy nem volt művelődési-vallási kapcsolat a Mura két oldalán élő szlovén protestánsok között. Sőt több prédikátor az ellenreformációtól menekülve a hazai szlovénok között talált menedéket.[88]

Ennél túlzóbb és történelmileg nem bizonyítható kijelentést is tett, miszerint „a magyarok hozták a kereszténységet és így a reformációt is a hazai szlovénok közé".[89] A valóságban viszont a magyarok megjelenése előtt itt élő szlávok nagy része már keresztény volt.[90] Mikola úgy vélte, hogy a legjelentősebb hazai szlovén protestáns szerzők és a nép semmilyen vérségi kap-

80 Uo. 127. p.
81 Nas vogrszkiszlovenszki katolicsánszki katekizmus. = Domovina, 1921. jún. 15. 6. p.
82 Doktorja Martina Luthra Mali Katekizem ali glavni nauk svete krščanske vere. Za mladino v evangeljskih šolah: za mladino v evangeljskih šolah : iz prekmurščine preveden na pismeno slovenščino . Ljubljana. 1922.
83 Kardos János: D. Luther Martina Máli katekismus ali glavni návuk szvéte vere krsztsanszke : naime za deczo szpráviscs evangelicsanszki. Pest. 1837. (Trattner-Károlyi Nyomda)
84 Košič, 1914. 22. p.
85 Uo. 41. p.
86 Küzmics, Stevan: Nouvi Zakon ali Testamentom Goszpodna Nasega Jezusa Krisztusa Zdaj Oprvics zGrcskoga na Sztári Szlovenszki Jezik Obrnyeni. Halle, 1771.
87 Kossics József – Csaplovits János: A' Magyar országi Vendus Tótokról. = Tudományos Gyüjtemény, 1828. 5. sz. 26. p.
88 Košič, 1914. 31. p.
89 Luteránszki Katekizmus. = Domovina, 1921. máj.–jún. 14–15. p.
90 Hozjan, Andrej: A muravidéki egyház története 1918-tól napjainkig. = Magyar Sion, 2024. 1. sz. 35. p.

csolatban nem állt a krajnai szlovénokkal, így a Ljubljanában megjelenő katekizmushoz sem.[91] Az új káté használata ellen a muravidéki evangélikus püspökség tiltakozott,[92] és az evangélikus közösség „magyar" érzelműsége a második világháború végéig kitartott.

Jožef Klekl alapvetően üdvözölte az impériumváltást a Muravidéken. A belgrádi országgyűlésben képviselte a régiót, ahol harsányan fellépett a muravidéki szlovénok nyelvén írt katekizmusok használata mellett. Ennek okáért vissza kell tekintenünk a dualista korszakra, ahol az 1880-as évektől a hittanítás maradt az egyetlen, ahol a helyi lakosság anyanyelven tanulhatott, szlovén nyelvű tankönyvekből. Jožef Borovnjak 1883-ban kiadta Miklož Küzmič kis katekizmusát, gaj helyesírásban,[93] amit a helyi „magyar" elit nem nézett jó szemmel.[94] Erre válaszul Luttár Miklós, szlovén származású tanító kétnyelvű, szlovén–magyar kátét szerkesztett, ez azonban a várakozásokat alulmúlta.[95] Hidasy szombathelyi püspök ezért kérhette fel Peter Kolar szlovén plébánost egy nyelvi és hitoktatási szempontból is kitűnő káté megírására,[96] amelynek használatát 1899-ben minden növendék számára kötelezően előírtak.[97]

A következő szombathelyi püspök, István Vilmos pedig gyakorlati okokból megerősítette a szlovén iskolakezdők anyanyelvi hitoktatását:

„Panaszt hallottam amiatt, mintha a vend ajkú vidékeken felállított állami iskolákban a hittan is a többi tárgyakkal egyetemben magyar nyelven taníttatván, nem éretnék el benne kellő eredmény. Ezen a bajon úgy kell segítenünk, hogy az illető plébános és káplán urak lehetőség szerint mennél gyakrabban megjelenjenek az ily állami iskolákban és az első és második osztályban a vend nyelvű, a harmadik, negyedik osztályban már magyar nyelvű magyarázatokkal pótolják az állami tanítók magyarázatát."[98]

Ezzel párhuzamosan, Franc Ivanocy, mint a helyi katolikus szlovén papság vezetője, kijelölte az anyanyelvű hitoktatás útját: „Hat évig tanítottam vallást a csendlaki iskolában, magyar könyvekből. De sajnos megtapasztaltam, hogy eltévedtem, és egy egész nemzedék tudását áldoztam fel ennek a kísértésnek."[99] A helyi elit felől érkező támadások ellenére reneszánszát élték a katolikusok hazai szlovén nyelven írt katekizmusai, melyeket a Szent István Társulat nyomtatott ki.[100] A katolikus papság más tantárgyak anyanyelven való tanítása mellett nem fejtett ki politikai akaratot, új anyanyelvű olvasókönyvek kiadására nem került sor. Ivanocy halála után Klekl vette át a helyi plébánosok vezetését. Miután miniszteri rendelet is megerősítette az anyanyelvű hit-

91 Luteránszki Katekizmus. = Domovina, 1921. máj.–jún. 14–15. p.

92 Sinyorije szpraviscse. = Düsevni liszt, 1923. aug. 20. 6. p.

93 Krátka šumma velikoga katekizmuša spitávanyem, i odgovárjanyem za katoličánske šóle. Budapest, 1883. (Szent István Társulat)

94 Jerič, Ivan: *Zgodovina madžarizacije v Prekmurju*. Murska Sobota, 2001. 19. p. (Stopinje)

95 Uo.

96 Mála biblia z-kejpami ali zgodba zvelicsanya za málo decsiczo: za I–II razréd normálszke sôle piszana po. Gerely Józsefi; z-27 z-leszá pritisznyenimi kejpmi od G. Morelli. Budapest, 1897. (Szent István Társulat)

97 Pál Ferenc: A Szombathelyi Egyházmegye a dualista államban 1867–1914. Szombathely, 2018. 104–105. p. (Szülőföld Könyvkiadó)

98 Uo. 99. p.

99 Jerič, 2001. 19. p.

100 Mála biblia z-kejpami ali zgodba zvelicsanya za málo decsiczo : za III–V razréd normálszke sôle. Piszana po Gerely Józsefi; na szlovenszko obrno Kollár Péter; z70 z-leszá pritisznyenimi kejpmi od G. Morelli. 1898, Szombathely. (Szent István Társulat); Katolicsanszki Katekizmus. z glávnimi zgodbami Biblije za soláre I–II. razreda. Budapest. 1909. (Szent István Társulat)

oktatást, üdvözölte a kormányzat ezen döntését, és publicisztikai csatározásba kezdett a „magyarpárti" evangélikusokkal.[101] A „Mit szeretnénk?" című cikkében pedig a paphiány okán a szülőket is megkérte arra, hogy otthon magyarázzák el a szlovén nyelvű katekizmusokat. És ennél is fontosabb szerinte a magyarországi vallástalanság: „A gyermekek ne értsék meg jól a tananyagot és vallástalanná váljanak, csak, amikor ezzel az ürüggyel elvakítják az ismeretlent: ezt követeli a hazafiság. Szegények! A hazaszeretet nem a nyelvben létezik, hanem az alkotmány megőrzésében, a józanságban, a tisztaságban, a feljebbvalókban való hitben és tiszteletben. Isten fenntartja a hazát, ha őt nem tiszteled, a haza fundamentumát pusztítod el. Egy vallástalan ember soha tudja igazán szeretni a hazáját."[102]

Így érthető, hogy az új politikai helyzetben miért érezte a muravidéki katolikus papság anyanyelvük elleni támadásnak saját katekizmusuk kitiltását. Klekl mint képviselő interpellációt intézett a Ljubljanai Felsőoktatási Tanács felé.[103] Egy másik belgrádi felszólalásában is amellett érvelt, hogy a szlovénoknak nem szabad elveszteni azt, ami az előző államokban jól működött, de az új hazának szintén a jóra kell törekednie. „Amíg Magyarországon minden tantárgy magyar nyelven volt, addig nehéz küzdelmek során őrizhettük meg a szlovén katekizmust és hittant, ezt a papság sosem fogja feladni." Klekl szerint anyanyelvük egy fontos részét csak így tudták megőrizni, ehelyett az új katekizmusra akarják kényszeríteni a gyermekeket, amelyet nem értenek. Technikai szempontból pedig a muravidéki katekizmus „jobban, praktikusabban van összeállítva", a Tanács pedig csak a nyelve miatt akarja lecserélni. Ezen kívül még egy dolog váltott ki aggodalmat a muravidéki politikusokból. Az, hogy a tankönyv elvételével, a „két szlovén nyelv" elfogadásával a magyarországi politikusok (itt Mikoláékra is gondolnak) vend elméletét erősítik, a magyarok malmára hajtják a vizet. A muravidéki képviselők igyekezetét is megsértették, akiknek bizonyítani kellett a Mura túloldalán élő szlávok szlovén származását, és megszerezték a területet Szlovéniának. Emellett a lakosságot is kétségben tartják, ha olyan cikkek jelennek meg a *Slovenec*-ben, hogy „a Muravidék határait még nem húzták meg végérvényesen". Azzal, hogy a szlovénok nem ismerik el a „muravidéki nyelvet" szlovén nyelvnek, „nagy kárt tesznek a saját országukban", „mondják ezt becsület jogán anélkül, hogy minket magyarónsággal és hazaárulással vádolnának".[104] Klekl a muravidéki káték betiltását a kormány egyházi ügyekbe való beleszólásakánt és a vallásszabadság üldözéseként értelmezett. Szerinte tette ezt a Tanács annak ellenére, hogy ezen könyvek nyelve „tiszta szlovén".[105] Az oktatásügyi miniszter az interpellációk és tiltakozások hatására kifejtette a tiltás okait:

„a) Magyarországon nyomtatták

b) az 56. oldalon ez olvasható: »Szent István Király, Magyarország védőszentje, Szent Imre herceg«, a 69. oldalon pedig »Más szentek: Szent Péter és Pál, Szent István király és más szentek« olvasható;

c) az egész magyar helyesírással van írva;

d) az osztrák–magyar egyházkerület hagyta jóvá; és

101 Klekl József: A hitoktatás nyelve. = MéV, 1914. máj. 11. 1–2. p.; Erre az evangélikus reakció: Luthár Ádám: Mégegyszer a hitoktatás nyelve. = MéV, 1914. jún. 07. 1–2. p.

102 Kaj bi mi radi? = Novine, 1914. ápr. 12. 5–6. p.

103 Upit našega poslanca. = Novine, 1921. máj. 8. 1. p.

104 Ono dobro, ka smo meli pod prejšnjov državov, ne smemo zgübiti, novo dobro nam pa naj spravi nova država. = Novine, 1921. máj. 15. 2–3. p.

105 Govor našega poslanca gospoda J. Klekla. = Novine, 1921. jún. 5. 2. p.

e) mert van egy új katekizmus, amit a *Jugoslovenksa knjiga* adott ki és Mikes János szombathelyi püspök a mai napig nem volt hajlandó megerősíteni."[106]

Klekl azonban egytől egyig megcáfolta a kijelentéseket. Szerinte a katekizmus nem teljesen magyaros helyesírással van írva, mivel „ny", „ty", „ly" betűket nem tartalmaz, szlovén nyelvét a legnagyobb nyelvészek megcsodálták. Szerinte a kátét nem tudta az osztrák–magyar egyházkerület jóváhagyni, mivel ilyen nem létezett. Ehelyett Mikes János szombathelyi megyéspüspök jóváhagyása olvasható a könyvben. Azonban az sem igaz, hogy Mikes püspök gátolta volna az új, ljubljanai katekizmus kiadatását. Továbbá a muravidéki egyházi ügyek felett 1922-ben már a Muravidéki Vikariátus gyakorolt hatalmat, amihez egyetlen kérdés sem érkezett a Felsőoktatási Tanácstól.[107] Klekl és a katolikus papok álláspontján volt dr. Ivan Hutter, lelki tanácsadó, professzor, a Družba Svetoga Mohorja titkára is, mivel szerinte ezen pontok alapján a „muravidékiek számára elfogadhatatlan" ez a döntés: a központi szlovén irodalmi nyelv hiányos, hibás, német kifejezésekkel van megtoldva. Mindkét katekizmus (az I–II. és a III–V. osztályosokok számára írt) szépen illusztrált, megkönnyíti a tanulást, a ljubljanaiban viszont nincsenek képek. A muravidéki az egyházhoz és az élethez igazodik, a ljubljanait a némethez igazították, ezért erősen doktréner. A ljubljanai káté imái nem ugyanazok, mint a muravidékiek. A kisiskolásoknak írt *Mali Katekizem* „ötvözi a hittanítást a szentírások történetével, melyet gyönyörű képek mutatnak be a gyermekeknek".[108] A muravidéki papságnak sikerült elérnie, hogy 1927-ben újranyomtatták a nyelvjárású tankönyvet, immár szláv helyesírásban,[109] de a maribori püspök a muravidéki szlovén nyelvben írt tankönyvek használatát végérvényesen megtiltotta.[110] A katolikus papság viszont csak a harmincas évek végére fogadta el az új, szlovén irodalmi nyelvet, és ehhez is a jugoszláv iskolarendszerben szocializálódó helyi társadalom gondolkodásának megváltozására volt szükség.[111]

Összegzés

Az általam felsoroltak után érzékelhető, hogy Mikola vend érvelésénél mennyire erős volt a szlovén–magyar történelmi és kulturális kapcsolatok narratívája, a magyarországi szlovén kulturális és nyelvi identitás évszázados különállásának ténye. Azonban mégsem ezekre, hanem a hamis eredetre helyezte a hangsúlyt, mivel ettől várta a gyorsabb politikai megtérülést a béketárgyalásokon. A probléma csak az volt, hogy ezzel a pozitív történelmi kapcsolataink, a szlovén kulturális mozgalom vizsgálata, a „vend etnogenezis" hátterébe szorult. Mikola elsősorban mítoszt akart teremteni, ahogy Krúdy Gyula tette a ruszinok esetében a *Havasi kürt*tel,[112] azonban az etnikai érvelés hibásnak bizonyult. Viszont, ami ennél is fontosabb, az, amit Klekl és Mikola is védelmezni próbált: a magyar-

106 Spomenica našega g. poslanca, štero so meseca oktobra vložili (benyújtott) v Beogradi na ministerski svet. = Novine, 1921. dec. 18. 1–2. p.

107 Spomenica našega g. poslanca, štero so meseca oktobra vložili v Beogradi na ministerski svet. = Novine, 1922. jan. 15. 1–2. p.

108 Naš katekizmuš. = Novine, 1922. jún. 25. 1. p.

109 Novine, 1927. okt. 16. 3. p.

110 Kosi, Jernej: Slovene Ethnolinguistic Nationalism as Rhetoric and Practice in Post-Imperial School Administration in Prekmurje. = Halbjaresschrift, 2023. 1–2. sz. 106. p.

111 Uo.

112 Krúdy Gyula: Havasi kürt. Ruszin-krajna kistükre. Budapest. 1919. https://mek.oszk.hu/21800/21830/21830.htm (Megtekintve: 2025. június 2.)

országi szlovénok nyelvi és kulturális hagyományai a világháború után veszélybe kerültek. Természetesen 1919 nyara előtt a magyarosodás és a magyar nyelv ugyanúgy gátat jelentett a muravidéki szlovén nyelv kiteljesedésének a hétköznapi élet egyes területein. Az impériumváltás után a muravidéki katekizmust leváltották, az iskolákban a magyar nyelv után az irodalmi szlovén nyelv vált elsődleges tanítási nyelvvé, a nyelvjárásban megjelent könyvek száma redukálódott. A muravidéki identitásra vetülő érdeklődés a rendszerváltás után megnőtt, amelyet üdvözölni kell. Közös történelmi kapcsolataink újraértelmezése, a vend elmélet és sérelmeink háttérbe szorítása révén az 1918 előtti muravidéki események, a muravidéki szlovén identitás megismerése és megismertetése, „a helyi lakosság teljes elmagyarosításának”[113] értelmezése minden forrás bevonásával felülvizsgálatra kerülhet.

113 Lásd a szlovén történettudomány most is érvényes álláspontját: „Közülük az egyik legkisebb [nemzetiség – *K. K.*] a muravidéki szlovén volt, amit a magyarok teljesen magyar jellegűvé kívántak formálni. A magyar nemzeti gondolat és nyelv iránti lelkesedésében a magyar papság nagy része is behódolt a liberális irányzatnak, részt vett térségünk fokozatos etnikai átalakításába.” (Hozjan, 2024, 1. sz. 35–46. p.)

Csiszár Zoltán

A kiegyezéstől a második világháborúig

A 19–20. századi Alsó-Kemeneshát

Bevezető

A *Vasi Szemle* 2025. évi 1. számában közölt tanulmányom az Alsó-Kemeneshát (történelmi Kemenes-vidék) a hódoltság utáni abszolutista időszakának státuszára vonatkozó adatokat tárgyalta. A jelen tanulmány e munka folytatásaként készült.

Ferenc József a megkoronázása után húsz nappal, 1867. július 28-án hagyta jóvá a kiegyezési törvényt, így létrejött egy különös, kettős államszövetség, az Osztrák–Magyar Monarchia. Fogadtatása a vizsgált kistérségben nem ismert.

A dualista átalakulás nem a legjobban indult, a kezdetén két jelentős csapás is érte, az 1873. évi gazdasági válság (krach) és az 1872–1874. éviként említett kolerajárvány. Az utóbbi a vizsgált térségben nyilván nagyobb félelmet okozott, hatása a fennmaradt halotti anyakönyvekben közvetlenül is kimutatható. A katolikus és evangélikus halotti anyakönyvek adatai szerint a járvány 1873-ban érte el a térséget, 1874-ben már csak mérsékelt hatása lehetett. 1872-ben a halálesetek száma még alacsonyabb az előző évinél, 1873-ban közel a kétszeresére nő, 1874-ben mintegy 42%-os csökkenés mutatható ki. Kevésbé sújtott települések Kenyeri-Kecskéd és Nagysimonyi, itt csak 15–20% körüli az 1872/1873. évi halálesetek számának növekedése. Vannak hiányzó anyakönyvek, a bejegyzések több esetben is csak általánosak, így pontos adatok nem nagyon adhatók.

A Monarchia belső konszolidációját látványos fejlődés kíséri, állami megrendelésre városainkban sorra épülnek a ma is álló klasszicista, szecessziós, majd eklektikus középületek és a városokat összekötő utak, vasutak. Ezek azonban a Kemeneshátat csak kis részben érintették, ami viszont itt is jól látszott, az a kistáj környezetének a természeti képében zajló változása. Ekkor teljesednek ki a Kemeneshátat határoló folyóvizek szabályozási munkái és tűnnek el a térséget határoló ősmocsarak és őslápok.

A 19. század elején a Kemeneshát nyugati oldalát még a Herpenyő és a Rába közös erdős-mocsaras ártere, a keleti oldalt pedig a Marcal elmocsarasodott völgye határolta. Az 1797. évi (első) földtani térképe[1] még ezt az állapotot mutatja – a térkép szerint a *Herpenye Papócz*nál a *Marczal R.* pedig Marcaltó térségében ömlik a Rábába. A Herpenyő Rábába terelése Sitke határában már 1866 előtt megtörtént,[2] a Rábaszabályozó Társulat 1888-ban kiadott zsebkönyve a helyébe lépő Lánka-patakot még nem említi.[3] A Lánka-patak medre a pápoci zsilip 1892–1893. évi építése után készülhetett, a Rába szabályozási munkáit és a töltésépítést 1886 és 1892 között végezték. A Marcaltó melletti Marcal-torkolat megszüntetése 1866 után történt,[4] a Marcal szabályozási munkáit

1 Papp-Váry Árpád: Magyarország története térképeken. Kossuth Kiadó, 2005. (továbbiakban: Papp-Vári, 2005.) 158–159. p.

2 Részletesebben: Csiszár Zoltán: Vulgo Herpenye dicta. = Vasi Szemle, 2018. 2. sz. 199–203. p.

3 A Rábaszabályozó Társulat zsebkönyve. Győr, 1888. (továbbiakban: Rába-zsebkönyv, 1888.) 153. p., (és melléklete: A Rába szabályozás átnézetes térképe).

4 Papp-Vári, 2005. 217. p. (Az 1866 körüli állapotot az ez évben megjelent A *Magyar Korona országai fali abrosza* mutatja. A térkép szerint a Herpenyő már Sárvár körzetében, a Marcal pedig még Marcaltó mellett folyik be a Rábába; a Lánka-patak ekkor még nincs bekötve a Rábába.)

a Rába-Rábca szabályozással összehangolva végezték.[5] A Marcal vizét 1892 végén engedték be az új mederbe, feltűnően kis vízhozammal – „mikor a vizet új mederbe terelték, az abban 50 cm mély sebes patakká vált".[6] A Marcal vizsgált térséget is érintő bal oldali mellékvizének, a Cincának a rendezésére 1871-ben alakult társulat.[7]

A kézi úton végzett jelentős földmunka átmeneti megélhetést biztosított a helyi földnélküli agrárnépességnek, a munkalehetőség megszűnése után a jelen tanulmányban vizsgált összeírásokban is megjelenik a kivándorlás.

A századfordulóval az Osztrák–Magyar Monarchia fénykora véget ért, társadalmi (főként nemzetiségi) belső feszültségek és a bomlás jelei tapasztalhatók.

A kistérség státuszának változásai az ekkor már rendszeresnek tekinthető népszámlálások adatai alapján értékelhetők, az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó népszámlálása az 1910. évi.

A hadba lépés és a világháború eseményei közismertek, következményeit a Kemenesháton is hosszú névsorokkal ellátott emlékművek és márványtáblák őrzik – több veszett, mint Mohácsnál (mert ami ekkor veszett, az végleg elveszett).

A „Trianon" utáni első népszámlálásra 1920-ban került sor. Aztán jött az 1929–1933. évi világválság, amiről már az itt élő régi öregektől is hallhattunk egy s mást.

A következő negyedszázad eseményeit már a kommunikatív emlékezet kíséri – rövid, de reményteljes, többnyire békésen egzisztáló alkotmányos monarchia,[8] fokozatosan bővülő kormányzói jogkörrel, részleges földreformmal és az utolsó időszakának háborús konjunktúrájával; majd 1941. június 26-án a hadüzenet bejelentése a parlamentnek (kell még egy kis idő, hogy ez is „valós" történelemmé szelídüljön).

A tanulmány az 1941. évi népszámlálás adatainak ismertetésével zárul, ez volt a területi revízió utáni első népszámlálás.

Az adatok részletezésénél használt jelölések:

√ /nem szerepel az összeírásokban; (*) /más forrásból származó (eltérő) adat; ? /nem értelmezhető adathiány; – /a hivatkozott évben nincs adat; > /részadat.

A táblázatok a településeket a könnyebb áttekinthetőség miatt a földrajzi helyzetük alapján, a Kemeneshát északkeleti végétől indulva az óramutató járásának megfelelő sorrendben tartalmazzák. Az első táblázatba minden jelenleg is létező települést felvettünk, a továbbiakban csak az adatolható helységek szerepelnek. A táblázatok végén (utolsó sor vagy sorok) az összegzett adatokat is feltüntettük. Az első táblázatban szereplő településnév, a most is létező településeknél a jelenlegi településnévnek, a már nem létező településeknél pedig az első forrásban szereplő névalaknak (dőlt betűvel jelölt) felel meg. A további táblázatokban a forrásokban szereplő jelenlegitől eltérő írásmódú névalak dőlt betűvel jelölt. Normál betűs írásmód jelzi, ha a település már a jelenlegi nevén nyilvántartott, vagy ha az írásmód nem volt pontosan beazonosítható. A puszták vastag-dőlt betűvel jelöltek, a településhez tartozó egyéb külterületek a településnév alatt vannak felsorolva.

5 Rába-zsebkönyv, 1888. 143. p.

6 Ihrig Dénes et al.: A magyar vízszabályozás története. Bp., 1973. (továbbiakban: Ihrig, 1973.) 201. p.

7 Ihrig, 1973. 202. p.

8 1920. évi I. törvénycikk az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92000001.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38 (Megtekintve: 2024. november 17.)

A történelmi Kemenes-vidék a kiegyezés és a második világháború közötti státusza

TELEPÜLÉS	ÉVSZÁM					
	1881[9]	1900[10]	1910[11]	1920[12]	1930[13]	1941[14 15]
	NÉPESSÉGSZÁM **LAKÓHÁZAK** SZÁMA					
Magyargencs	1451 129	1500 160	1447 231	1460 210	1471 260	1399 298
Kemeneshőgyész	1179 173	1281 142	1296 199	1329 204	1248 231	1184 258
Kemenesmagasi *(Nemes-)*	1175 200	1276 272	1833 388	1861 401	1677 401	1637 402
Kemenesmagasi *(Pór-)*	449 67	433 71				
Vönöck	(1150) ?	1168 225	1223 231	1326 234	1312 268	1211 283
Kemenes-szentmárton	322 65	294 58	313 58	320 66	282 66	244 63
Kemenessömjén	704 121	776 151	735 148	822 146	843 175	(– –)[16]
Kemenesmihályfa	985 156	1070 183	1078 194	1000 179	927 218	1690 405
Uj Mihályfa	90 17	463 89	– –	– –	– –	– –
Tokorcs	(442)?		440 87	478 83	464 104	463 106
Nagysimonyi	1727 276	1661 310	1709 310	1840 333	1708 356	1560 352
Sitke *(Kis-)*	570 53	671 64	673 70	724 64	726 82	712 94
Sitke *(Nagy-)*	916 94	1022 115	1018 148	1428 203	1076 196	1008 192

9 Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal: A Magyar Korona Országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. 2. köt. Bp., 1882. 341–343. p. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1881_02/?pg=0&layout=s (Megtekintve: 2024. augusztus 2.)

10 Magyar Statisztikai Közlemények. Uj sorozat. 42. köt. A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. 1. rész. Bp., 1902. (továbbiakban: 1900. évi népsz., 1900.) 134–135., 144–145. p. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1900_01/?pg=0&layout=s (Megtekintve: 2024. augusztus 10.)

11 Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 1. köt. A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 1. rész. Bp., 1912. (továbbiakban: 1910. évi népsz., 1912.) 50–53., 62–63. p. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01/?pg=0&layout=s (Megtekintve: 2024. augusztus 14.)

12 Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 69. köt. Az 1920. évi népszámlálás. 1. rész. Bp., 1923. (továbbiakban: 1920. évi népsz., 1923.) 42–45., 46–47. p. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1920_01/?pg=0&layout=s (Megtekintve: 2024. augusztus 21.)

13 Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 83. köt. Az 1930. évi népszámlálás. 1. rész. Bp., 1932. (továbbiakban: 1930. évi népsz., 1932.) 24–25., 27., 117., 121. p. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1930_01/?pg=0&layout=s (Megtekintve: 2024. augusztus 27.)

14 Történeti Statisztikai Kötetek. Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint. Bp., 1976. (továbbiakban: 1941. évi népsz.- dem., 1976.) 279., 281., 283., 285., 287., 293. p.; https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1941_02/?pg=0&layout=s (Megtekintve: 2024. szeptember 2.)

15 Történeti Statisztikai Kötetek. Az 1941. évi népszámlálás. 5. Lakóház- és lakásadatok községek szerint. Bp., 1982. (továbbiakban: 1941. évi népsz.-ház, 1982.) 112–121., 126–129. p. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1941_05/?pg=0&layout=s (Megtekintve: 2024. szeptember 10.)

Ostffyasszonyfa	1744 201	1913 303	1815 306	1907 296	1900 354	1831 365
Csönge	1162 185	1148 213	1145 216	1181 227	1139 244	1094 256
Kenyeri	667 82	766 80	749 95	90 191	786 118	734 155
Kechked	587 96	693 111	643 123	705 122	756 164	773 156
Mikulosfalua	327 44	364 48	333 49	360 49	1774 324	1068 381
Pápoc	1187 180	1415 194	1395 213	1510 217		
Kemenesszentpéter	(1007) ?	998 173	986 169	987 163	1122 229	1194 255
Egyházaskesző	985 162	1081 209	1081 220	1065 210	1070 244	1061 245
Puszták	– –	– –	214 –	1382 –	1465 –	– –
Egyéb külterületek	– –	– –	917 –	468 –	632 –	– –
Összegzés	18826 >2301	19993 3171	>21043 >3455	>23054 >3498	22378 >4034	18863 >4266

Az 1881. évi népszámlálás adatai

Az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal által a népszámlálásról 1882-ben kiadott második kötet „a házak és a jelenlévő népesség számát, ennek nyelvi és hitfelekezeti viszonyait, valamint olvasni-írni tudását” mutatja be településenként.[17]

A táblázat népességadatainak eseti eltéréseit anyanyelvi vonatkozásban (lásd: „Egyéb” oszlop) a „beszélni nem tudó”-k, vallási vonatkozásában pedig az unitárius (1 fő/Ostffyasszonyfa) és a más egyéb (2 fő/Kemenesszentmárton; 4 fő/Csönge; 1 fő/Kemenesszentpéter) hitfelekezetűek adják.

Település	Házak száma	Polg. nép.	Ma.[18]	Né.[19]	Egyéb[20]	R. kat.[21]	Ev.[22]	Ref.[23]	Izr.[24]
Gencs (Magyar-)	129	1451	1395	13	–	355	1058	9	29
Hőgyész (Kemenes-)	173	1179	1134	–	1 (tót)	395	735	15	34
Magasi (Nemes-)	200	1175	1138	2	3	211	928	4	32
Magasi (Pór-)	67	449	432	–	–	152	274	8	15
Vönöczk	?	1150	1111	3	–	405	719	2	24

16 Kemenesmihályfa adataiban szerepel.

17 Mivel a fentiekben hivatkozott forrás 343. oldala hibás, Kemenesszentpéter, Tokorcs és Vönöck adatait (a lakóházak száma nincs megadva) az Országgyűlési Könyvtár adatbázisából vettem: https://mtatkki.ogyk.hu/nepszamlalas_adatok.php?ev=1880&ev2=1880&megye=&telepules=3361&kod=&nemzetiseg=&felekezet=&tipus=mind&keyword=&page=50 (Megtekintve: 2024. augusztus 2.)

18 Anyanyelve szerint magyar.

19 Anyanyelve szerint német.

20 hv.-sz.: horvát-szerb; ol.: oláh = román.

21 Római katolikus.

22 „Evangélikus (ágostai)” hitfelekezetű.

23 „Evangélikus (helvét)” hitfelekezetű.

24 Izraelita.

Szent-Márton (Kemenes-)	65	322	307	1	–	121	195	–	4
Sömjén (Kemenes-)	121	704	679	5	–	134	553	–	17
Mihályfa (Kemenes-)	156	985	946	2	2 (hv.-sz.)	89	879	–	17
Mihályfa (Új-)	17	90	85	–	–	9	81	–	–
Tokorcs	?	442	426	–	–	61	376	1	4
Simonyi	276	1727	1639	17	3 (2 hv.-sz.)	603	897	21	206
Sitke (Kis-)	53	570	542	6	1	549	19	–	2
Sitke (Nagy-)	94	916	879	3	2	641	265	–	10
Asszonyfa (Ostfi-)	201	1744	1664	11	3 (1 hv.-sz.)	847	864	1	31
Csönge	185	1162	1128	–	–	264	873	1	20
Kenyeri	82	667	633	5	–	595	65	–	7
Kecskéd	96	587	567	3	1	565	7	3	12
SzentMiklósfa	44	327	312	–	–	322	–	–	5
Pápocz	180	1187	1142	6	–	1148	3	–	36
Szent Péter Kemenes	?	1007	915	32	20 (ol.)	976	–	–	30
Kesző (Egyházas-)	162	985	954	6	–	972	1	–	12
Összegzés	>2301	18826	18028	115	36	9414	8792	65	547

Az előző rész záró (1869. évi) adataihoz képest a házak száma (a hiányzó három adat nélkül is) mintegy 3,1%-kal nőtt, a népesség 2,5%-os növekedése mellett. A lakosság felekezeti viszonyai nem változtak, a római katolikusok száma 3,2; az evangélikusoké 1,8; a reformátusoké 71%-kal nőtt, az izraelitáké pedig 3,1%-kal csökkent.

Az 1881. évi összeírás elsőként a népesség anyanyelvi hovatartozását is rögzítette, a népesség közel 95,8%-a magyar, 0,6%-a német. A más egyéb (fentebb részletezett), és a „külföldi anyanyelvű"-ek száma az össznépesség csupán 0,2%-át adta.

Az 1900. évi népszámlálás adatai

A forrásként használt kiadvány első részében az adatok értelmezését fejezetekbe szedett leírások tartalmazzák. Az 1900-ban „Jelenlevő" népesség „polgári", „katonai" és „összes" bontásban szerepeltetett. Összevethetőségi szempontból a további összeírások részletezésénél, az 1881. évinél kiemelt adatok megtartására törekedtem. Az 1881 utáni összeírások (az 1784–1787. és az 1869. évitől eltérően) nem tartalmaznak adatot a településeken élő családok számára vonatkozóan. A más adatokból való számítások eredményei ellentmondóak, így ezek közlését mellőztem.

Demográfiai adatok:[25]

Település	Összes népesség	Ma.	Né.	Egyéb[26]	R. kat.	Ev.	Ref.	Izr.
Magyargencs	1500	1500	–	–	436	1019	11	34
Kemeneshőgyész	1281	1275	2	4 (1 tót, 2 hv.)	376	864	5	36
Nemesmagasi	1276	1275	1	–	173	1065	8	30
Pórmagasi	433	433	–	–	131	299	2	1
Vönöczk	1168	1167	1	–	465	678	2	23
Kemenesszentmárton	294	292	–	2 (tót)	124	167	1	2
Kemenessömjén	776	774	2	–	174	577	1	24
Kemenesmihályfa	1070	1069	1	–	149	893	14	14
Tokorcsújmihályfa	463	461	2	–	65	396	2	–
Simonyi	1661	1659	2	–	510	966	8	177
Kissitke	671	671	–	–	627	44	–	–
Nagysitke	1022	1019	1	2	635	366	1	20
Ostfiasszonyfa	1913	1900	11	2 (1 ol.)	807	1052	8	46
Csönge	1148	1147	1	–	214	912	3	19
Kenyeri	766	766	–	–	733	25	4	4
Kecskéd	693	690	3	–	685	2	–	6
Szentmiklósfa	364	364	–	–	357	2	–	5
Pápocz	1415	1415	–	–	1377	11	2	25
Kemenesszentpéter	998	998	–	–	970	3	–	25
Egyházaskesző	1081	1081	–	–	1066	4	5	6
Összegzés	19993	19956	27	10	10074	9345	77	497

A külföldön távol levők száma: 135 fő.

Lakóházak:[27]
Az 1900. évi népszámlálás már a lakóházak attribútumainak felmérésére is kiterjedt, az ezután következő népszámlálási adatokban is szereplő házadatok a kistérség népességének lényeges vagyoni-gazdasági mutatójaként értelmezhetők.

25 1900. évi népsz., 1900. 134–135., 144–145. p.
26 hv.: horvát; ol.: oláh = román.
27 1900. évi népsz., 1900. 135., 145. p.

Település	Házak száma	Falazat			Tető		
		kő v. tégla	vályog v. sár	fa v. egyéb	cserép, pala v. bádog	zsindely v. deszka	nád v. zsúp
Magyargencs	160	44	116	–	43	–	117
Kemeneshőgyész	142	28	114	–	42	1	99
Nemesmagasi	272	108	159	5	96	–	176
Pórmagasi	71	65	6	–	15	1	55
Vönöczk	225	25	200	–	48	1	176
Kemenesszentmárton	58	4	54	–	9	–	49
Kemenessömjén	151	15	136	–	29	–	122
Kemenesmihályfa	183	28	154	1	15	2	166
Tokorcsújmihályfa	89	16	73	–	4	5	80
Simonyi	310	74	236	–	58	4	248
Kissitke	64	64	–	–	44	1	19
Nagysitke	115	110	5	–	61	2	52
Ostfiasszonyfa	303	74	229	–	66	9	228
Csönge	213	31	182	–	54	3	156
Kenyeri	80	32	47	1	31	3	46
Kecskéd	111	32	79	–	22	1	88
Szentmiklósfa	48	4	41	3	3	1	44
Pápocz	194	32	161	1	27	3	164
Kemenesszentpéter	173	58	108	7	52	1	120
Egyházaskesző	209	166	42	1	53	–	156
Összegzés	3171	1010	2142	19	772	38	2361

A századfordulón a lakóházak többsége (67,5%-a) vályog vagy sár falazatú, az archaikusabb fa vagy egyéb falazat csupán 19 házra (0,6%) jellemző. Falazat tekintetében kivételesnek tekinthetők a két Sitke és Pórmagasi házai, itt a téglaházak aránya feltűnően magas, átlagosan 96%. A tetőzet tekintetében a nád vagy zsúp a meghatározó (74,5%), zsindely- vagy deszkafedés csak 38 háznál (1,2%) alkalmazott. A legkisebb falu, Szentmiklósfa házainak közel 93%-a tömésház, többségében (mintegy 92%-ban) zsúpfedéssel, itt még viszonylag magas a fa vagy egyéb falazat aránya (6%) is.

Nincs lényegi különbség a térség kuriális falvainak[28] adataiban sem.

Az 1910. évi népszámlálás adatai

Az 1910 végén végrehajtott népszámlálás adatstruktúrája lényegében az 1900. évivel egyező (települések szerint: területnagyságot, polgári és katonai lélekszámot, a külföldiek és külföldön élők számát, a népesség nem,

28 Egytelkes nemesekből álló falvak.

kor, családi állapot, vallásfelekezet, anyanyelv szerinti besorolását, az írni-olvasni tudók számát, valamint a lakóházaik adatait mérte fel). Új elemként, kiegészítettük a száz léleknél népesebb puszták és külterületi lakott helyek demográfiai adataival.

Demográfiai adatok:[29]

Település	Összes népesség	Ma.	Né.	Egyéb	R. kat.	Ev.	Ref.	Izr.
Magyargencs	1447	1431	16	–	445	953	7	41
Kemeneshőgyész	1296	1296	–	–	328	924	4	40
Kemenesmagasi[30]	1833	1830	2	1 (tót)	362	1424	20	27
Vönöczk	1223	1223	–	–	506	695	8	14
Kemenesszentmárton	313	313	–	–	132	178	3	–
Kemenessömjén	735	735	–	–	199	513	2	21
Kemenesmihályfa	1078	1078	–	–	224	818	15	21
Tokorcs	440	440	–	–	70	364	2	4
Nagysimonyi	1709	1684	12	13(1 tót)	572	941	8	188
Kissitke	673	673	–	–	607	66	–	–
Nagysitke	1018	1017	1	–	668	343	–	7
Ostfyasszonyfa	1815	1809	5	1	815	948	5	47
Csönge	1145	1145	–	–	230	905	2	8
Kenyeri	749	749	–	–	714	27	–	8
Rábakecskéd	643	636	–	7	631	2	–	10
Szentmiklósfa	333	333	–	–	328	–	–	5
Pápocz	1395	1395	–	–	1371	1	2	21
Kemenes-szentpéter	986	986	–	–	970	1	1	14
Egyházaskesző	1081	1081	–	–	1076	–	1	4
Puszták	214	214	–	–	51	159	–	4
Egyéb külterületek	917	916	1	–	592	319	2	4
Összegzés	21043	20984	37	22	10891	9581	82	488

29 1910. évi népsz., 1912. 50–53., 62–63. p.

30 1906-ban jött létre Nemesmagasi és Pórmagasi egyesítésével.

A külföldön távol levők száma: 660 fő.
A 100 léleknél népesebb puszták:

Újmihályfa (119 magyar; hitfelekezete szerint: 16 r. kat., 99 ev., 4 izr./Tokorcshoz tartozóan), ***Lánkapuszta*** (95 magyar; hitfelekezete szerint: 35 r. kat., 60 ev./Nagysitkéhez tartozóan).[31]

Külterület (ahol a népesség a 100 lelket meghaladja):

Magyargencs (128 magyar; hitfelekezete szerint: 71 r. kat., 57 ev.),

Kemeneshőgyész (101 magyar; hitfelekezete szerint: 33 r. kat., 68 ev.),

Kemenesmagasi (151 magyar; hitfelekezete szerint: 94 r. kat., 55 ev., 2 ref.),

Kissitke (194 magyar; hitfelekezete szerint: 168 r. kat., 26 ev.),

Nagysitke (150 magyar, 1 német; hitfelekezete szerint: 113 r. kat., 38 ev.),

Ostffyasszonyfa (192 magyar; hitfelekezete szerint: 113 r. kat., 75 ev., 4 izr.).[32]

Lakóházak:[33]

Település	Házak-száma	Falazat			Tető		
		kő v. tégla	vályog v. sár	fa v. egyéb	cserép, pala v. bádog	zsindely v. deszka	nád v. zsúp
Magyargencs	231	72	159	–	83	3	145
Kemeneshőgyész	199	41	158	–	61	1	137
Kemenesmagasi	388	123	264	1	176	3	209
Vönöczk	231	29	201	1	110	11	110
Kemenes-szentmárton	58	14	44	–	38	1	19
Kemenessömjén	148	15	132	1	58	5	85
Kemenesmihályfa	194	58	133	3	47	3	144
Tokorcs	87	22	65	–	25	2	60
Nagysimonyi	310	129	181	–	150	8	152
Kissitke	70	70	–	–	48	1	21
Nagysitke	148	148	–	–	94	2	52
Ostffyasszonyfa	306	79	227	–	152	10	144
Csönge	216	37	175	4	102	2	112
Kenyeri	95	64	31	–	50	3	42
Rábaecskéd	123	53	70	–	63	–	60
Szentmiklósfa	49	19	30	–	19	5	25
Pápocz	213	53	160	–	80	2	131
Kemenesszentpéter	169	63	106	–	63	2	104
Egyházaskesző	220	198	21	1	72	1	147
Összegzés	3455	1287	2157	11	1491	65	1899

31 1910. évi népsz., 1912. 508. p.

32 1910. évi népsz., 1902. 507–508. p.

33 1910. évi népsz., 1912. 53., 63. p.

Az 1920. évi népszámlálás adatai

A tanulmányban részletezett adatok (összevethetőség) szempontjából azonosnak tekinthetők az 1900 és 1910. évivel. Változásai közül kiemelendő, hogy a puszták és külterületi lakott helyek demográfiai adatait is tartalmazza 50 lélekszám felett, így a már a régebbi térképeken (pl. Harmadik Katonai Felmérés [1869–1887]) is szereplő helyek némelyikéről is pontosabb képet kaphatunk.

Demográfiai adatok:[34]

Település	Összesné pesség[35]	Ma.	Né.	Egyéb[36]	R. kat.	Ev.	Ref.	Izr.
Magyargencs	1460	1452	7	1 (tót)	494	925	4	37
Kemeneshőgyész	1329	1318	10	1	353	928	4	43
Kemenesmagasi	1861	1856	4	1 (tót)	423	1399	17	21
Vönöck	1326	1321	4	1 (hv.)	551	767	5	2
Kemenesszentmárton	320	320	–	–	123	192	5	–
Kemenessömjén	822	822	–	–	223	573	4	22
Kemenesmihályfa	1000	999	1	–	213	767	12	8
Tokorcs	478	478	–	–	116	361	1	–
Nagysimonyi	1840	1822	13	5 (2 tót, 1 hv.)	746	919	9	165
Kissitke	724	720	2	2 (1 tót, 1 hv.)	625	96	2	1
Nagysitke	1428	1370	51	7 (1 ol., 1 hv.)	980	392	30	12
Ostffy-asszonyfa	1907	1904	1	2 (1 ol.)	904	972	5	24
Csönge	1181	1177	3	1	292	875	10	3
Kenyeri	901	897	4	–	881	15	–	5
Rábakecskéd	705	704	1	–	693	–	1	11
Szentmiklósfa	360	360	–	–	357	–	1	2
Pápoc	1510	1506	1	3 (2 tót)	1498	1	–	11
Kemenesszentpéter	987	987	–	–	973	–	–	14
Egyházaskesző	1065	1062	2	1	1059	1	–	4
Puszták	1382	1302	71	9 (2 hv. 1 tót)	933	395	37	2
Egyéb külterületek	468	466	1	1 (hv.)	346	122	–	–
Összegzés	23054	22843	176	35	12783	9700	147	387

34 1920. évi népsz., 1923. 42–45., 46–47. p.

35 „Jelenlévő összes népesség”.

36 hv.: horvát; ol.: oláh = román.

A külföldön távol levők száma: 234 fő.

Az 50 léleknél népesebb puszták:

Sándormajor (79 magyar, 7 német; hitfelekezete szerint: 59 r. kat., 25 ev., 2 ref./Magyargencshez tartozóan),

Kajmáti puszta (52 magyar, 8 német; hitfelekezete szerint: 47 r. kat., 13 ev./Kemeneshőgyészhez tartozóan),

Kemenespuszta (75 magyar, 2 német; hitfelekezete szerint: 42 r. kat., 33 ev., 2 ref./Kemenesmagasihoz tartozóan),

Vilmosmajor (53 magyar; hitfelekezete szerint: 24 r. kat., 29 ev./Kemenesmihályfához tartozóan), ***Alsótábor*** (129 magyar, 5 német, 2 egyéb (1 horvát); hitfelekezete szerint: 106 r. kat., 27 ev., 2 ref., 1 egyéb/Nagysimonyihoz tartozóan),

Újmihályfa (130 magyar; hitfelekezete szerint: 39 r. kat., 91 ev./Tokorcshoz tartozóan), ***Batthyánymajor*** (89 magyar; hitfelekezete szerint: 73 r. kat., 16 ev. /Kissitkéhez tartozóan),

Újmajor (64 magyar; hitfelekezete szerint: 45 r. kat., 19 ev. /Kissitkéhez tartozóan),

Kurcon- és Bajti major (52 magyar; hitfelekezete szerint: 51 r. kat., 1 ref./Kissitkéhez tartozóan), ***Lánkapuszta*** (101 magyar, 2 egyéb; hitfelekezete szerint: 56 r. kat., 45 ev., 2 egyéb /Nagysitkéhez tartozóan),

Kanokapuszta (69 magyar, 1 horvát; hitfelekezete szerint: 36 r. kat., 34 ev./Nagysitkéhez tartozóan), ***Földvári puszta*** (67 magyar; hitfelekezete szerint: 52 r. kat., 15 ev./Nagysitkéhez tartozóan), ***Lőszertelep***[37] (251 magyar, 49 német, 4 egyéb (1 – tót); hitfelekezete szerint: 228 r. kat., 32 ev., 30 ref., 2 izr., 12 egyéb /Nagysitkéhez tartozóan),

Radóházamajor (91 magyar; hitfelekezete szerint: 75 r. kat., 16 ev./Ostffyasszonyfához tartozóan).[38]

Külterület (ahol a népesség az 50 lelket meghaladja):

Magyargencs (78 magyar; hitfelekezete szerint: 40 r. kat., 38 ev.),

Kemeneshőgyész (33 magyar; hitfelekezete szerint: 24 r. kat., 9 ev.),

Kemenesmagasi (73 magyar; hitfelekezete szerint: 60 r. kat., 13 ev.),

Kemenesmihályfa (32 magyar; hitfelekezete szerint: 14 r. kat., 18 ev.),

Kissitke (48 magyar, 1 német, 1 horvát; hitfelekezete szerint: 43 r. kat., 7 ev.),

Ostffyasszonyfa (53 magyar; hitfelekezete szerint: 34 r. kat., 19 ev.),

Csönge (78 magyar; hitfelekezete szerint: 60 r. kat., 18 ev.),

Kemenesszentpéter (71 magyar; hitfelekezete szerint: 71 r. kat.)[39]

Lakóházak:[40]

Település	Házak száma	Falazat			Tető		
		kő v. tégla	vályog v. sár	fa v. egyéb	cserép, pala v. bádog	zsindely v. deszka	nád v. zsúp
Magyargencs	210	94	116	–	81	14	115
Kemeneshőgyész	204	99	105	–	73	23	108
Kemenesmagasi	401	173	228	–	180	3	218
Vönöck	234	46	185	3	147	2	85

37 Az 1918. október végén kiürített „ostffyasszonyfai hadifogolytábor" hasznosítására létrehozott Mozgósítási Katonai Lőszertelep.

38 1920. évi népsz., 1923. 166. p.

39 1920. évi népsz., 1923. 164–166. p.

40 1920. évi népsz., 1923. 45., 47. p.

Kemenesszentmárton	66	14	52	–	50	–	16
Kemenessömjén	146	22	124	–	92	–	54
Kemenesmihályfa	179	29	150	–	74	2	103
Tokorcs	83	28	55	–	43	1	39
Nagysimonyi	333	129	182	22	169	27	137
Kissitke	64	64	–	–	50	1	13
Nagysitke	203	171	11	21	143	21	39
Ostffyasszonyfa	296	101	195	–	181	15	100
Csönge	227	57	170	–	123	5	99
Kenyeri	91	48	43	–	49	–	42
Rábakecskéd	122	42	80	–	77	–	45
Szentmiklósfa	49	8	41	–	22	1	26
Pápoc	217	44	273	–	105	8	104
Kemenesszentpéter	163	48	115	–	139	–	24
Egyházaskesző	210	189	20	1	85	–	125
Összegzés	3498	1406	2145	47	1883	123	1492

Az 1930. évi népszámlálás adatai

A tanulmányban részletezett adatok (összevethetőség) szempontjából azonosnak tekinthetők az 1900, 1910 és az 1920. évivel. Változásai közül kiemelendő, hogy a puszták és külterületi lakott helyek demográfiai adatait már lélekszámkorlát nélkül tartalmazza, így az összeírás felbontóképessége tovább javult. A külföldön távollévők kimutatását viszont nem tartalmazza.

Demográfiai adatok:[41]

Település	Összes népesség	Ma.	Né.	Egyéb[42]	R. kat.	Ev.	Ref.	Izr.
Magyargencs	1471	1470	1	–	512	906	37	14
Kemeneshőgyész	1248	1243	4	1	319	901	5	23
Kemenesmagasi	1677	1677	–	–	376	1260	24	15
Vönöck	1312	1309	2	1 (hv.)	527	767	7	3
Kemenesszentmárton	282	282	–	–	109	170	3	–
Kemenessömjén	843	842	1	–	244	585	5	9
Kemenesmihályfa	927	927	–	–	196	710	14	6
Tokorcs	464	464	–	–	81	381	2	–

41 1930. évi népsz., 1932. 24–25., 27., 117., 121. p.

42 hv.: horvát; ol.: oláh = román.

Nagysimonyi	1708	1708	–	–	643	950	14	101
Kissitke	726	724	–	2 (1 ol., 1 hv.)	632	94	–	–
Nagysitke	1076	1074	1	1	699	357	11	9
Ostffyasszonyfa	1900	1897	2	1 (ol.)	926	944	11	18
Csönge	1139	1138	–	1	260	871	5	2
Kenyeri	786	785	1	–	770	10	1	5
Rábakecskéd	756	756	–	–	717	31	2	5
Pápoc[43]	1774	1773	1	–	1752	4	1	17
Kemenesszentpéter	1122	1121	1	–	1111	5	1	5
Egyházaskesző	1070	1067	3	–	1061	1	3	5
Puszták	1465	1460	4	1	892	518	43	12
Egyéb külterületek	632	631	–	1	469	154	8	1
Összegzés	22378	22348	21	9	12296	9619	197	250

Puszták (népességszámkorlát nélkül):

Sándormajor (34 magyar; hitfelekezete szerint: 11 r. kat., 23 ev./Magyargencshez tartozóan), ***Újmajor*** (84 magyar; hitfelekezete szerint: 46 r. kat., 12 ev., 26 ref./Magyargencshez tartozóan), ***Újtelep*** (72 magyar; hitfelekezete szerint: 27 r. kat., 39 ev., 6 ref./Magyargencshez tartozóan), ***Kajmát*** (44 magyar, 3 német; hitfelekezete szerint: 26 r. kat., 19 ev., 2 ref./Kemeneshőgyészhez tartozóan),

Újtelep (142 magyar; hitfelekezete szerint: 22 r. kat., 119 ev., 1 ref./Kemeneshőgyészhez tartozóan), ***Kemenespuszta*** (54 magyar; hitfelekezete szerint: 40 r. kat., 13 ev., 1 ref./Kemenesmagasihoz tartozóan),

Újmihályfa (100 magyar; hitfelekezete szerint: 17 r. kat., 83 ev./Tokorcshoz tartozóan), ***Battyánmajor*** (77 magyar; hitfelekezete szerint: 51 r. kat., 26 ev./Kissitkéhez tartozóan), ***Saroltamajor*** (64 magyar; hitfelekezete szerint: 55 r. kat., 9 ev./Kissitkéhez tartozóan),

Földvárpuszta (56 magyar; hitfelekezete szerint: 51 r. kat., 1 ev., 4 ref./Nagysitkéhez tartozóan), ***Kanotapuszta*** (92 magyar; hitfelekezete szerint: 68 r. kat., 22 ev., 2 ref./Nagysitkéhez tartozóan), ***Lánkapuszta*** (91 magyar, 1 egyéb; hitfelekezete szerint: 37 r. kat., 49 ev., 6 izr./Nagysitkéhez tartozóan),

Cigánykunyhók (61 magyar; hitfelekezete szerint: 37 r. kat., 24 ev./Ostffyasszonyfához tartozóan), ***Cserimajor*** (57 magyar; hitfelekezete szerint: 36 r. kat., 15 ev., 6 izr./Ostffyasszonyfához tartozóan), ***Károly-, Rózsa és Nagyjánosmajor*** (95 magyar; hitfelekezete szerint: 65 r. kat., 30 ev./Ostffyasszonyfához tartozóan),

Radóházapuszta (80 magyar; hitfelekezete szerint: 70 r. kat., 10 ev./Ostffyasszonyfához tartozóan), ***Györgymajor*** (41 magyar; hitfelekezete szerint: 17 r. kat., 24 ev./Rábakecskédhez tartozóan),

43 Szentmiklósfa adataival együtt. A két települést 1926-ban egyesítették.

Újtelep (50 magyar; hitfelekezete szerint: 50 r. kat./Rábakecskédhez tartozóan),

Pinkócpuszta (57 magyar; hitfelekezete szerint: 57 r. kat./Kemenesszentpéterhez tartozóan),

Újtelep (109 magyar; 1 német; hitfelekezete szerint: 109 r. kat., 1 ref./Kemenesszentpéterhez tartozóan).[44]

Külterület (népességszámkorlát nélkül):

Magyargencs (86 magyar; hitfelekezete szerint: 62 r. kat., 24 ev.),

Kemeneshőgyész (30 magyar; hitfelekezete szerint: 20 r. kat., 10 ev.),

Kemenesmagasi (69 magyar; hitfelekezete szerint: 53 r. kat., 16 ev.),

Vönöck (21 magyar; hitfelekezete szerint: 15 r. kat., 6 ev.),

Kemenessömjén (42 magyar; hitfelekezete szerint: 25 r. kat., 17 ev.),

Kemenesmihályfa (82 magyar; hitfelekezete szerint: 53 r. kat., 21 ev., 7 ref., 1 izr.),

Nagysimonyi (36 magyar; hitfelekezete szerint: 22 r. kat., 14 ev.),

Kissitke (74 magyar, 1 egyéb; hitfelekezete szerint: 72 r. kat., 3 ev.),

Nagysitke (67 magyar; hitfelekezete szerint: 39 r. kat., 27 ev., 1 ref.),

Ostffyasszonyfa (49 magyar; hitfelekezete szerint: 33 r. kat., 16 ev.),

Csönge (36 magyar; hitfelekezete szerint: 36 r. kat.),

Kenyeri (39 magyar; hitfelekezete szerint: 39 r. kat.).[45]

Lakóházak:[46]

Település	Házak száma	Falazat			Tető		
		kő v. tégla	vályog v. sár	fa v. egyéb	cserép, pala v. bádog	zsindely v. deszka	nád v. zsúp
Magyargencs	260	111	149	–	144	68	48
Kemeneshőgyész	231	133	98	–	159	1	71
Kemenesmagasi	401	152	249	–	267	2	132
Vönöck	268	33	235	–	207	2	59
Kemenesszentmárton	66	14	52	–	66	–	–
Kemenessömjén	175	28	146	1	151	8	16
Kemenesmihályfa	218	68	149	1	155	–	63
Tokorcs	104	40	64	–	82	–	22
Nagysimonyi	356	156	200	–	268	3	85
Kissitke	82	82	–	–	71	2	9
Nagysitke	196	195	1	–	165	3	28
Ostffyasszonyfa	354	100	254	–	286	3	65
Csönge	244	45	199	–	173	–	71
Kenyeri	118	61	57	–	83	–	35

44 1930. évi népsz., 1932. 286., 288. p.

45 1930. évi népsz., 1932. 286., 288. p.

46 1930. évi népsz., 1932. 117., 121. p.

Rábakecskéd	164	75	89	–	128	4	32
Pápoc	324	72	252	–	214	38	72
Kemenesszentpéter	229	73	156	–	223	1	5
Egyházaskesző	244	229	15	–	168	1	75
Összegzés	4034	1667	2365	2	3010	136	888

Az 1941. évi népszámlálás adatai

Időpontjának kitűzését jelentősen befolyásolták a bécsi döntések nyomán létrejött területi változások, amelyek miatt az adatfelvételt csak 1941 februárjában (az áprilisban megszállt délvidék összeírását októberben) lehetett végrehajtani. A nem magyar anyanyelvű lakosságot saját anyanyelvén nyomott kérdőíveken írták össze.

A tanulmányban részletezett adatok (összevethetőség) szempontjából azonosnak tekinthetők az előző néggyel. A külföldön távollévők kimutatását, valamint a puszták és külterületi lakott helyek demográfiai adatait már nem tartalmazza.

Demográfiai adatok:[47]

Település	Népesség	Ma.	Né.	Egyéb[48]	R. kat.	Ev.	Ref.	Izr.
Magyargencs	1399	1397	–	2(1 hv.)	479	853	56	11
Kemeneshőgyész	1184	1181	2	1	314	838	10	20
Kemenesmagasi	1637	1633	2	2 (1 szl.)	407	1189	24	13
Vönöck	1211	1209	1	1	537	659	7	5
Kemenesszentmárton	244	244	–	–	106	137	1	–
Kemenesmihályfa[49]	1690	1680	2	8 (1 szl.)	449	1210	16	8
Tokorcs	463	463	–	–	77	383	3	–
Nagysimonyi	1560	1559	1	–	604	860	13	83
Kissitke	712	686	2	24 (1 hv. 22 c.)	632	79	1	–
Nagysitke	1008	1006	–	2	667	335	2	4
Ostffyasszonyfa	1831	1811	2	18 (2 r. 4 c.)	916	900	2	10
Csönge	1094	1078	–	16	272	811	6	4
Kenyeri	734	733	–	1	719	10	1	4
Rábakecskéd	773	772	–	1	755	11	2	5
Pápoc	1068	1068	–	–	(1052)	5	2	9
Kemenesszentpéter	1194	1194	–	–	1190	–	–	4
Egyházaskesző	1061	1060	–	1 (hv.)	1035	1	20	4
Összegzés	18863	18774	12	77	10211	8281	166	184

47 1941. évi népsz.- dem., 1976. 279., 281., 283., 285., 287., 293. p.

48 szl.: szlovák = tót, c.: cigány, r.: román = oláh.

49 Kemenessömjén adataival együtt.

Lakóházak:[50]

Település	Házak száma	Falazat			Tető		
		beton v. tégla, kő	vályog v. sár	fa v. egyéb	cserép, pala v. bádog	zsindely v. deszka	nád v. zsúp
Magyargencs	298	184	114	–	270	–	28
Kemeneshőgyész	258	199	58	1	238	1	19
Kemenesmagasi	402	156	209	37	311	–	90
Vönöck	283	65	218	–	241	–	42
Kemenesszentmárton	63	8	55	–	63	–	–
Kemenesmihályfa[51]	405	106	297	2	347	–	58
Tokorcs	106	47	59	–	104	–	2
Nagysimonyi	352	323	27	2	290	–	62
Kissitke	94	93	1	–	86	–	7
Nagysitke	192	184	7	1	169	–	23
Ostffyasszonyfa	365	156	209	–	319	–	46
Csönge	256	48	208	–	193	2	61
Kenyeri	155	93	62	–	133	–	22
Rábakecskéd	156	67	89	–	134	–	22
Pápoc	381	118	263	–	360	–	21
Kemenesszentpéter	255	75	180	–	251	–	4
Egyházaskesző	245	237	8	–	184	–	61
Összegzés	4266	2159	2064	43	3693	3	568

Összegzés

Kemeneshát népessége az 1920-as évekig nőtt, 1920-ban 23 054 főt írtak össze. A növekedés üteme változó, az 1910-es években a legnagyobb, közel 10%-os, az 1920-as évek alatt már csökkenés tapasztalható, az utolsó tíz évben a csökkenés mértéke már megközelíti a 16%-ot.

A számok értelmezése nem egyértelmű, bizonytalan a külterületen élők figyelembevétele 1910 előtt és 1930 után. Azon éveknél, amikor a külterületen élőket létszámkorlát figyelembevételével írták össze, azt (lásd: az első táblázat lábrészét) az összegzett népességszám elé írt „>”- jel mutatja – ezeknél az összeírás biztosan nem teljes.

A dualizmus fénykoráig jellemző kedvező mezőgazdasági lehetőségek a puszták megjelenését indukálta, ezen időszakban a tanyavilágba költözés az ország más területein is jellemző. A külterületeken élők változó jellegű összeírása 1910-ben indult, az itt élők számának felmérése 1930-ban tekint-

50 1941. évi népsz.- ház, 1982. 112–121., 126–129. p.
51 Kemenessömjén adataival együtt.

hető csak teljesnek, ekkor ez az össznépesség közel 10%-át adta.

Az 1920 és 1930. évi puszták neveiben némely esetben visszaköszönnek a kistérség eltűnt középkori településeinek a nevei – *Kajmáti puszta/Kajmát*, *Kemenespuszta*, *Batthyánymajor/Battyánmajor*, *Bajti major*, *Kanoka puszta/Kanotapuszta*, *Pinkócpuszta*.[52]

A külföldön távol lévők számáról 1900-ból van elsőként adatunk. Számuk 1910-ben a legnagyobb (660 fő), az ekkori népesség 3,1%-a. A kivándorlók száma 1920-ra jelentősen csökkent (234 fő), ezután már nem írták össze. A gazdaságilag motivált kivándorlás már 1870-től létezett (kezdetben inkább az iparosok, a kereskedők és a bányászok próbálkoztak, a századfordulótól a kivándorlók többsége fiatal mezőgazdasági napszámos), a kivándorlás célterülete főként az Amerikai Egyesült Államok volt. A kivándorlók tényleges száma országosan 1 200 000 fő felett lehetett.

A népesség anyanyelvi megoszlása nagyrészt az első összeírásának megfelelő, változás csak 1941-ben tapasztalható, ekkor az egyéb anyanyelvűek száma már meghaladta a német anyanyelvűekét. 1941-ben az össznépesség közel 99,5%-a magyar, 0,4%-a egyéb és csak mintegy 0,1%-a a német anyanyelvű. A német és „Egyéb" anyanyelvi kategória csökkenésének oka valószínűleg a nyelvi asszimiláció. Nem változtak a lakosság hitfelekezeti viszonyai sem, 1941-ben az össznépesség 54,1%-a római katolikus, 43,9%-a evangélikus, 1%-a izraelita, 0,9%-a pedig református felekezetű, az egyéb hitfelekezetűek száma csak 0,1% (21 fő).

A falusi vállalkozó polgárságot nagyrészt a zsidóság adta, de számuk folyamatosan csökkent, 1941-ben az 1869. évinek (ami 564 fő volt) már csak közel harmada.

A lakóházak kimutatása csak a belterületekre történt meg, így a változások értékelése is a belterületi népesség figyelembevételével történhet. Az adathiányra, illetve a biztosan nem teljes összeírásokra az összegzett házszám elé írt „>"- jel utal.

A belterületi lakóházak számának növekedési üteme változó, 1900 után lassult (a század második évtizedében a házak száma csak 43-mal nőtt), az 1920-as években kiemelkedően nagy (a változás 536), majd újabb lassulás következik.

A lakosság lakhatási viszonyaiban a kiegyezést követő közel két emberöltő alatt jelöntős javulás látszik, 1941-ben egy házra már csak közel 4,4 fő esik,[53] 1869-ben ez a mutató még 8,2 volt. Az adatok megítélésekor ez esetben sem árt az óvatosság, mivel nem ismert, hogy az összeírók mikor és mit tekintettek lakóháznak – különálló házakat vagy esetleg a családok által lakott külön lakrészeket.

Míg a századfordulón a lakóházak többsége (67,5%-a) vályog vagy sár falazatú, 1941-re ez az arány kiegyenlítődik. A beton, tégla és kő anyagú falazat aránya ekkor már 50,6%, a változás nem egyenletes, az 1910-es években kisebb, 1930 után változik erősen.

A vályog vagy sár falazat visszaszorulása ezt nem kíséri, váltakozó csökkenés és növekedés látható. A századfordulót követő évtizedben kismértékben, a 1920-as években pedig jelentősen nő a számuk (az ekkori növekedés 220).

A fa vagy egyéb falazatú lakóházak számának változása is hullámzó jelleget mutat, a vályog-sár falazat változását egy évtizedes eltéréssel követi, 1910 és 1930 után van növekedés. Aránya 1941-ben még 1%,

52 Részletesebben: Csiszár Zoltán: A történelmi Kemenes-vidék ómagyar településnevei. 2. rész = Vasi Szemle, 2023. 3. sz. 351–359. p.

53 Megjegyzés: nem tudjuk, hogy a településenként ekkor összeírt népességadat tartalmaz-e külterületen élőket.

az 1900-ban regisztrált kezdeti értéknél kissé nagyobb.

A tetőzet tekintetében már jelentősebb a javulás. A cserép, pala vagy bádog 86,5%-ot, a nád vagy zsúp 13,3%-ot képvisel, zsindely- vagy deszkafedés 1941-ben csak három háznál alkalmazott (ezeken felül még kettő nem részletezett tetőzetű házat is összeírtak).

A zsindely- vagy deszkafedéses házak száma csak az 1930 utáni években csökkent, addig változó mértékű növekedés a jellemző. 1930-ban még 136 zsindely- vagy deszkafedéses házat írtak össze, ez ekkor Magyargencsen és Pápocon mutat kimagasló értéket.

A jelentősen modernizálódó főváros és néhány vidéki város mellett (a szegénységen kívül) természetesen itt is volt még némi látnivaló: kastély, kúria és tágas paplak;[54] iskola és más középület, de még egy kaszinó is.

A még jelenleg is álló kastélyok az építés, illetve az átépítés évével: Magyargencs1 –1885/1891, Magyargencs2 –1904; Kemeneshőgyész –1900e.; Vönöck –1902/1903; Kemenessömjén1 –1880, Kemenessömjén2 –1904/1905; Kemenesmihályfa –1825e.; Sitke –1851; Ostffyasszonyfa1 –1840, Ostffyasszonyfa2 –1850e., Ostffyasszonyfa3 –1880e.

Mint a közölt sorozat részletei tanúsítják, a Kemenesháton is múlik az idő. Jönnek-mennek a nehéz évszázadok, a sok mából és holnapból mind múlt lesz. A múló idő pedig elsöpri a jelent, elsöpörte az itt élők több évszázados, többnyire bizonytalan és küzdelmes mindennapjait is. Sajnos kevés az, amit ezekről tudunk.

Tudjuk viszont, hogy a vészterhes idők ekkor még nem értek véget, befejezésül talán Berzsenyit kellene idéznem:

„Zúg immár Boreas a Kemenes fölött,
Zordon förgetegek rejtik el a napot, …" (Horác – Sömjén, 1799 körül)

A „keleti szél" a századelőn is feltámadt – nem sok jót hozott, történetünk zárásakor már zúgott újra, erősen.

54 Megjegyzés: ezeket valószínűleg a népszámlálások lakóház-összeírásai nem érintették.

Horváth Antal

Kollektivizálás Vas megyében, 1948–1956

A háború okozta károk helyreállítását követően sürgető feladattá vált a mezőgazdasági termelés korszerűsítése, mindenekelőtt gépesítése. A pártállami vezetés ezeknek a szükségleteknek a kielégítését a magántulajdon megszüntetésével, a hazai feltételektől idegen, szovjet minta alapján akarta megvalósítani. A kollektivizálás folyamatát is terhelte mindaz a hiba, bűn, ami a politikai rendszer egészét jellemezte: a hatalmi erőszak, a voluntarista célokhoz való ragaszkodás, a valóságos viszonyok, és főleg az érintett parasztság tradícióinak, érdekeinek figyelmen kívül hagyása. Ezzel lett a kollektivizálás az időszak rendszerének elhibázott, törvénytelenségekkel tűzdelt, a parasztságot megnyomorító bűne.

A termelőszövetkezetekkel foglalkozó sokszínű irodalmat Vas megyei vonatkozásokkal Horváth János és Horváth Antal értekezése gazdagította.[1]

A termelőszövetkezetek szervezésének három szakasza közül kettő esik a választott időszakunkba. Az 1949-től induló első és az 1955-ben kezdődő második, intenzív szervezési periódus közé indokoltnak láttuk a 1953–1954. évekre eső, úgynevezett „revíziós szakasz" beiktatását. A harmadik intenzív fejlesztés 1959–1961 közötti eseményei kívül esnek a választott időhatárunkon.

A dolgozatban tematikus egységeket képeztünk. Így a tsz-ek kialakulását/felbomlását követve tudjuk megmutatni a parasztság viszonyulásának változásait is. A rendszer hibáit a közös gazdaságok termelési feltételei, a munkaerő, a vezetés és végül a jövedelmek kérdésével tudjuk érzékeltetni. Az egyes csomópontokon belül a kronológiai rendet követjük. A tsz-mozgalom állandó feladatain belül az egyes években jól elkülöníthetők fejlesztési kampányidőszakok.

Tényként kezeljük, hogy a tsz-ek létezése elsősorban politikai konstrukció eredménye, a gazdálkodáshoz szükséges feltételek többségének megléte nélkül, az idealizált és a valóságosan elért működési körülmények ellentmondásának terhével.

Előzmények

A földmíves-szövetkezeteket 1945 őszén a megszűnt nagybirtokok egyéni juttatás céljára fel nem használható gazdasági felszereléseinek, épületeinek, gépeinek hasznosítására hozták létre. Tevékenységük bővítésére az új földhaszonbérleti rendszer kapcsán került sor. A földbérlő- és a földműves-szövetkezetek keretében létrehozott, úgynevezett táblás gazdálkodási csoportok jelentették a kapcsolódást a termelőszövetkezeti csoportokhoz.[2]

Úgy ítélhetjük meg, hogy a kommunista pártnak a háborút követő első években még nem volt határozott elképzelése a mezőgazdasági termelés kereteinek megváltoztatá-

1 Horváth János: A szocialista tulajdonviszonyok fejlődése Vas megye mezőgazdasági termelő-szövetkezeteiben 1945–1980. Szombathely, 1980. Horváth Antal: Keresztmetszet a hatalom és a parasztság Vas megyében 1949–1956. Szombathely, 2021. (Szülőföld Könyvkiadó.)

2 Létrehozás: 1945. szeptember 14.: 131.000/1945. F.M. 1947. április 24.: 1947. évi XI. törvénycikk a szövetkezetekről. Földbérlő szövetkezetek: 10.680/1948. Korm. (október 20. 235.)

sára. A termelőszövetkezetek alakítása a gazdaság feletti uralom megszerzésének részeként jelent meg. A Magyar Kommunista Párt (MKP) 1948. április 22-i szövetkezetpolitikai irányelvei szerint „Nálunk ma még nincsenek meg a feltételei annak, hogy az egyéni gazdálkodás helyébe általánosan a termelőszövetkezetek lépjenek". Az új falusi politika irányelveit ismertetve Gerő Ernő hasonló megfogalmazással élt a párt első országos szövetkezeti konferenciáján, 1948. július 10-én. A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) programnyilatkozata sokkal inkább a magángazdaságok megerősítéséről szólt.[3]

A fordulatot a Tájékoztatási Iroda 1948. júniusi határozatától számíthatjuk. A propaganda és az intézkedések középpontjában a kulákok álltak, de a kollektivizálást a kisgazdaságok termelési és akkumulációs lehetőségeinek tudatos szűkítésével is siettették.[4] A tsz-ek szervezésének ütemét a Központi Vezetőség (KV) november végi ülésén, a Rákosi összefoglalójában elhangzottak határozták meg. „Nekünk ezt a kérdést 3-4 éven belül oda kell vinni, hogy a magyar parasztság 90%-a és a magyar föld 95%-a rendes szocialista, közös, társas művelésben művelje a földjét." A Titkárság a termelőszövetkezetek irányítását a Földművelésügyi Minisztériumra (FM-re), illetve a Magyar Országos Szövetkezeti Központra (MOSZK-ra) bízta.[5]

Decemberben jelent meg a földmívesszövetkezetek és a földbérlő-szövetkezetek termelőszövetkezeti csoportjairól szóló rendelet, amely meghatározta a csoportok típusait, azok mintaszabályzatát is. A szövetkezetek minimum 10 taggal és 30 kh földterülettel a MOSZK tagszervezeteként, az általa jóváhagyott alapszabály szerint alakulhattak meg, illetve működhettek.[6]

Vas megyében 1948 augusztusában a szövetkezetpolitikai munkára járási szövetkezeti felelősöket állítottak be. Az MDP Vas megyei Bizottsága (MB) novemberi rendkívüli üléséig a haszonbérletbe kiadott 4549 kh bejelentésre kötelezett területen 36 földbérlőcsoport jött létre, amelyek 914 kh területen táblás művelést folytattak. 12 földbérlő-szövetkezet alakult 3097 kh területen. A megvizsgált 13 szövetkezet közül 12-t álszövetkezetnek találtak. Vasszécsenyben a 48 taggal induló, jól működő szövetkezetnek már 180, főleg kis- és középparaszt tagja volt. A Szelestén 1945-től 25 taggal működő, táblás művelést folytató szövetkezetbe nem is akartak további tagokat felvenni. Vasszilvágyon a szövetkezet 112 tagja közül 30 fő vett részt táblás művelésben.[7] A me-

3 A Magyar Kommunista Párt szövetkezetpolitikai irányelvei, 1948. április 22.: Rákosi Sándor–Szabó Bálint: A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai. 1944–1948. Budapest, 1967. (Kossuth Könyvkiadó.) 564–579. p. A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) programnyilatkozata, 1948. június 12–14.: uo. 587–600. p. Konferencia: Fórizs Sándor: A Magyar Dolgozók Pártja mezőgazdasági szövetkezeti politikája Csongrád megyében (1948–1953) http://acta.bibl.u-szeged.hu/17858/1/tanarkepzo_1973_1_013-030.pdf Letöltés: 2024. március 21. 13–14. p.

4 Közlemény a kommunista pártok Tájékoztató Irodájának értekezletéről. = Társadalmi Szemle, III. évf. 6. sz. 1948. június, 393–399. p. MDP: június 30.: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltár (OL) MDP jegyzőkönyvek. https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/mdp-jegyzokonyvek. Központi Vezetőség (KV), Politikai Bizottság (PB), Titkárság, Szervezési Osztály iratai. Letöltés: 2016–2023. MDP KV 276. f. 52. cs. 2. ő. e.

5 KV: november 27.: MDP KV 276. f. 52. cs. 4. ő. e. 159. p. Irányítás: MDP Titkárság 276. f. 54. cs 21. ő. e. MOSZK: Magyar Országos Szövetkezeti Központ. FM: Földművelésügyi Minisztérium.

6 Tszcs: 14.000/1948. Korm. (december 18., 278.) Területmérték: kh katasztrális hold, 1 kh=1600 négyszögöl (□-öl) = 0,575464 hektárral (ha) = 5754,64 négyzetméter (m^2).

7 Rendkívüli: november 9.: MNL Vas Vármegyei Levéltára (VaVL) XXXV. 40. f.: Az MDP Vas Megyei Bizottságának iratai. (MDP MB) 1. fondcsoport: MDP Vas megyei Bizottsága vezető testületi üléseinek jegyzőkönyvei. 5. fondcsoport: Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztály iratai (Mgo). Itt: MDP MB 40. f. 1. cs. 13. ő. e.

gyében december elején a 142 földművesszövetkezetben 37 földbérlőcsoport működött, közülük 8 táblás művelést folytatott, 3 vegyesen működött, 26-ban pedig egyénileg gazdálkodtak. A 12 földbérlő-szövetkezetből 3 táblás formában, 2 vegyesen, 7 pedig egyéni módon gazdálkodott. A gazdasági felügyelőség összefoglalójában 142 földműves-szövetkezet mellett a táblás gazdálkodást folytató szövetkezetek összes területe 2211 kh-dal szerepelt. A megyében 416 magántraktor, 559 cséplőszekrény, 6313 fogatos vetőgép, 115 malom és 150 daráló volt. A 280 176 lakosból 158 682 fő volt agrárlakos és 80 575 mezőgazdasági munkás.[8]

Intenzív fejlesztés: 1949–1953

A Politikai Bizottság (PB) a fejlesztések ütemezését évekre bontotta le. E szerint 1949-ben 450–500 új tsz megszervezésével 200–250 ezer kh-ra tervezték fejleszteni a közös területet. 1950–1951-ben mind a terület, mind a tsz-ek számának duplázásával kívánták a tsz-ek működését kiterjeszteni. A tömeges kollektivizálás első évét 1952-re ütemezték, amikor a tsz-ek területe eléri a 30–35%-ot. 1953-ban, a tömeges kollektivizálás második évében már a szántóterület 55–60%-át tervezték a tsz-ek művelésében látni.[9] A központi döntés szerint 1950-ben meg kell kezdeni az önálló mezőgazdasági termelőszövetkezetek (mtsz-ek) kialakítását. Döntés született arról, hogy a tömeges kollektivizálást négy-öt év alatt kell végrehajtani.[10]

Tsz-szervezések

A Vas megyei szövetkezetekben a tagság zömét kezdetben az újonnan földhöz juttatottak alkották: a tagság 27,6%-a nincstelen, 70,1%-a újonnan földhöz juttatott és 2,3%-a régi kis- és középparaszt volt. Az 1949. évi felülvizsgálat eredményei a MB munkatervében jelentek meg: a 22 közösen termelő szövetkezet közül 12-t elismertek, 6-ot „vegetálni hagytak" és 4-et szétoszlattak. Február elején a 18 táblás csoport 224 tagjából 90 nincstelen, 126 újgazda és 8 kisparaszt volt.[11] Az MB augusztus elején készített őszi fejlesztési terve 16 új termelőszövetkezeti csoport (tszcs) szervezését tartalmazta. A vasszilvágyi mellé még Rábakovácsi, Vasvár és Körtvélyespuszta tsz-einek mintagazdasággá fejlesztését vették tervbe.[12]

Az év végén a megismételt felülvizsgálat során Szentgotthárdon és Kőszegpatyon a tszcs-t feloszlatták, „mert működési engedélyüket adókedvezményre és a földtörlesztésnek az elengedésére akarták felhasználni, valójában működni nem akartak". A munkához való nem megfelelő viszonyt annak tulajdonították, hogy „nem a szocialista mezőgazdaság fejlesztése, hanem különféle anyagi okoknál fogva – juttatott földek után esedékes részletfizetés törlesztése elől – menekültek azok az új tagok, akik

8 Jelentés: 1948. december 6.: VaVL XXI. 1. Vas megye Főispánjának iratai (Főisp.) a) Elnöki iratok., 1945–1950. b) Általános iratok 1945–1950. c) Főispáni Közellátási Kormánybiztos iratai, 1945–1949. Itt: Főisp. a. 2. d. 126. XXIV. 203. A Vas Megyei Gazdasági Felügyelőség (MGF) iratai. a) Elnöki iratok, 1945–1949. b) Általános iratok, 1942–1949. Itt: MGF: december 14.: MGF a. 2. d. 74. eln.

9 Fejlesztési ütem: március 3.: MDP PB 276. f. 53. cs. 22. ő. e. Mtsz-ek: 1950. január 18.: MDP Titkárság 276. f. 54. cs. 82. ő. e. MDP PB: január 26.: uo. 53. cs. 44. ő. e. Tömeges: 1952. júl. 17.: uo. 102. ő. e. A termelőszövetkezetekre általánosságban a „tsz" rövidítést használjuk, a „tszcs" az I–II–III. típusú tsz-eket jelöli, az „mtsz" rövidítés pedig az önálló tsz-ekre vonatkozik.

10 Fejlesztés: 1950. január 18.: MDP Titkárság 276. f. 54. cs. 82. ő. e. Döntés: december 3.: uo. 221. ő. e.

11 Felülvizsgálat: 1949. január 13.: Főisp. a. 2. d. 126. 44/2. Munkaterv: január 25.: MDP MB 40. f. 5. cs. 4. ő. e. Összetétel: február 1.: uo. 91. ő. e.

12 Fejlesztési terv: 1949. augusztus 4.: MDP MB 40. f. 5. cs. 25. ő. e. Körtvélyespuszta Jánosházához tartozó major.

beléptek a csoportba, és ezért alakultak ki új csoportok is."[13]

1950 februárjában a Pártbizottság titkára 61 tszcs-ről, 1357 tagról és 10 435 kh közös területről számolt be. Egy július eleji kimutatás szerint a 83 engedélyezett tszcs-ben 1316 család, 2229 tag volt, a tagok 18%-a volt 25 év alatti, 32%-a nő és 7,8%-uk középparaszt. Összesen 15 452 kh területen gazdálkodtak, amiből 12 866 kh volt szántó. Az őszi fejlesztésre a Vas Megyei Tanács Vb. Mezőgazdasági, Szövetpolitikai Osztálya (MgSzo) 90 új csoport alakítása mellett a taglétszámot duplájára, a földterületet pedig 75%-kal tervezte növelni. A meglévő 4 önálló tsz mellé 4 új szervezéséről és az 53 előkészítő bizottság 70-re emeléséről döntöttek.[14]

Az MB a kongresszus tiszteletére a Kőszegi járásnak 2, a többinek 3-3 új tsz alakítását, valamint a meglévők mindegyikébe 3-3 család belépését írta elő. 1951 januárjában a mezőgazdasági osztály összegezte a tsz-mozgalom fejlődését. 1945-ben két tsz alakult: Vasszilvágyon és Felsőszelestén; 1948 őszén 12 tsz jött létre, főképp agrárproletárokból; 1949 tavaszán újabb négy tsz alakult. A tagosítások és a szervezés hatására 1950. január 1-jén 48 tszcs volt a megyében: 39 III. típusú, öt II. típusú és négy I. típusú. A családok száma 960, a földterület 10 500 kh körül mozgott. 1950. július 1-jén 84 engedéllyel működő tszcs volt, 1316 család, 2187 tag 15 256 kh földterülettel. A jelentés időpontjában 118 tszcs-ben 2700 család közel 30 ezer kh földön gazdálkodott. A kongresszus időpontjáig nem sikerült elérni a tervbe vett fejlesztést. Az eredmény 133 csoport, 2968 család, 4894 tag és 25 138 kh föld lett. A tsz-ek közül 13 már önálló volt.[15]

A júniusi választmányi ülés előadója úgy fogalmazott, hogy „könnyebb volt a gyáriparunk államosítása, mint az egymillió elaprózott parasztgazdaság szövetkezeti gazdálkodásban való tömörítése". A mezőgazdasági osztály 210 csoportról, 5797 családról és 52 880 kh földről adott számot. A szervezést 64 brigád, 347 munkacsapat végezte.[16]

Az MDP Vas Megyei Bizottsága 1952. januári ülésén 219 tszcs, 6008 család és 59 439 kh terület évindító sarokszámokról tudtak beszámolni. A tsz-ek közül 26 önálló, 94 III., 3 II. és 96 I. típusú tszcs volt. Söptén H. László kijelentette, hogy „Az állam jó trükkel dolgozik... csak az lépjen a szövetkezeti útra, aki meggyőződött annak a jelentőségéről, és közben alattomban becsapják a parasztokat. Nyúzzák adóval, beszolgáltatással, olyan terheket raknak rá, hogy azt nem bírja és vagy felajánlja a földjeit, vagy belép a tszcs-be." A Vas Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága (MT vb) az évet úgy zárta, hogy a 257 tsz-ből 31 önálló, 162 a III., 2 a II. és 62 az I. típusba tartozott; a 10 186 család, 15 351 taggal, 99 712 kh földön (17,3%), 81 858 kh szántón, azaz a megye szántóterületének 24,5%-án gazdálkodott. Ezeket tekinthetjük a Vas megyében történt első intenzív fejlesztési szakasz befejezését jellemző adatoknak.[17]

13 Felülvizsgálat: 1949. október 31.: MDP MB 40. f. 5. cs. 16. ő. e. Összegző: december 23.: uo. 1. cs. 17. ő. e.

14 Pártbizottság: 1950. február 18.: MDP MB 40. f. 1. cs. 5. ő. e. Adatok: július 1.: uo. 5. cs. 17. ő. e. Őszi terv: július 8.: uo. 5. ő. e. MgSzO: A Vas Megyei Tanács Vb. Mezőgazdasági, Szövetpolitikai Osztálya.

15 MDP MB: 1951. január 3.: MDP MB 40. f. 1. cs. 26. Összegzés: január 23.: uo. 5. cs. 17. ő. e. Eredmény: február 20.: uo. 1. cs. 27. ő. e.

16 Választmányi: 1951. június 6.: MDP MB 40. f. 1. cs. 6. ő. e. MgSzO: július 20.: uo. 30. ő. e.

17 MB: 1952. január 15.: MDP MB 40. f. 1. cs. 34. ő. e.: február 8.: uo. 80. ő. e. A megfogalmazás a korrajz része, akár a megszólalótól ered, akár a jelentéstévő tapasztalatainak összegzése. Jelentés: augusztus 26.: uo. 5. cs. 18. ő. e. Év végi: 1952. december 29.: MT Mgo. a. 2. d. 218. eln.

Szervezési gondok

A többségében spontán szerveződő közösen termelő gazdaságok után a tszcs-k 1949. évi tervszerű szervezése már többféle konfliktus forrásává vált. Rumban: „Az újgazdák földtörlesztésének behajtása alkalmával, a végrehajtó agitációja következtében 42 újgazda új csoport megalakítását határozta el." Karakón „a csoportot nem a szocialista mezőgazdaság magasabbrendűsége tartja össze, mint inkább bizonyos adó- és földtörlesztéstől való szabadulás". A felülvizsgálatokat összegző értekezleten megállapították, hogy: „Politikai hiba volt, hogy a csoport tagjait nem a meggyőződés vezette a csoportba, hanem rá voltak arra szorulva és a csoporttól várták a segítséget." 1950 augusztusában a járási titkárok értekezletén az asszonyok akadályozó szerepét úgy akarták megszüntetni, hogy velük is alá kellett íratni a belépési nyilatkozatot.[18]

A tsz-ek szervezését továbbra is „segítette" az adóbehajtás. Az MB-ülésen kifogásolták, hogy a 84 tszcs-ből 47-ben ugyan van pártszervezet, de „a tszcs tagjai a csoport irányításában nem látták a Párt vezető szerepét, panaszaikkal inkább a tszcs-elnökhöz fordulnak és csak ritkán a párttitkárhoz". A megyében 45 könyvelővel 68 tszcs készített zárszámadást. A munkaegységek értéke – már ahol ezt alkalmazták – átlagosan 15–20 Ft között mozgott. A december 16-a és január 27-e közötti időre elrendelt vezetőségválasztásokra 111 tszcsre készítettek ütemtervet.[19]

1951-ben a kongresszusig terjedő időszak is kitermelte az agitáció problémáit. A Kőszegi járásban: „hiányolták a tszcs-tagok, hogy bundába, cigarettázva népnevelőket hozzájuk ne küldjenek" – derült ki a mezőgazdasági osztály jelentéséből. Sajtoskálon a párttitkár szerint „akkor alakítanak csoportot, ha a kulák is beléphet a csoportba". A MT vb szerint a tanácstagokat, illetve a VB-tagokat nem lehet népnevelő munkára bevonni, mert saját maguk nem akarnak tszcs-be lépni vagy alakítani..." Répcelakon a járási tanács elnöke erőszakosan lépett fel azokkal szemben, akik nem voltak hajlandók belépni, „akkor egy jegyzőkönyvet tett eléjük azzal, hogy azt írják alá »hogy nem akarnak belépni a tszcs-be«". Az érintettek megijedve, aláírták a belépési nyilatkozatot.[20]

1952-ben a jelentős belépések mellett kilépések is történtek. A MT szerint például Vaskeresztesen 50 család 78 taggal és 350 kh földdel kilépett, mert a szőlőt nem akarták bevinni a tszcs-be.[21]

Az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) Vasvárról azt jelentette, hogy 16-an hiányoztak a munkából, mert „nincs pénzük, nem kaptak már kb. 3 hónapja egy fillért sem... így nem tudnak pénz nélkül élni, kénytelenek elmenni az állami gazdaságba dolgozni, vagy alkalmilag vállalni munkát, hogy pénzhez jussanak". Zsédenyben a tsz a beszolgáltatás teljesítését megtagadta: „nem fogunk beadni, mert ez a nép akarata, rongyokba járunk, soha ennyi munkát életemben nem végeztem, tönkremegyünk a munkában" – fogalmazta meg H. József. „Kijelentette azt is, hogy... ezt a hangulatot

18 Felülvizsgálat: 1949. november 16.: MDP MB 40. f. 5. cs. 16. ő. e. Összegzés: december 15.: uo. Titkári: 1950. augusztus 30.: uo. 1. cs. 60. ő. e.

19 MB-ülés: május 22.: uo. 20. ő. e. Zárszámadás: november 22.: uo. 12. ő. e.

20 Kőszegi járás: február 26.: MDP MB 40. f. 5. cs. 44. ő. e. Sajtoskál: március 3.: uo. 27. ő. e. MT: február 21.: MT vb: XXIII. 52. Vas megye Végrehajtó Bizottsága iratai. a. V.B. jegyzőkönyvek. e. Vas Megye Tanácsa V.B. Visszaminősített TÜK iratai. aa. „Szigorúan titkos" és „Szigorúan Bizalmas" „00"-ás iratok, 1950–1990. bb. „Titkos" és „Bizalmas" „0"-ás iratok, (1949) 1950–1955. Itt: MT vb a. 6. köt. 5210-2/8. Répcelak: MDP MB 40. f. 5. cs. 13. ő. e.

21 MT: február 7.: MT vb a. 10. köt. 006-7.

nem egyesek csinálják, hanem a korgó gyomor." [22]

A heti mozgalmi jelentésekből kiderül, hogy: „Általában a belépések olyan irányúak, hogy inkább a földtől szeretnének szabadulni és csak az öregek akarnak a földdel együtt a csoportba menni, a fiatalok pedig ipari üzemekben helyezkednek el." [23]

A tsz-ek működése

Az 1949-es évet a többségében agrárproletárokból, juttatott újgazdákból létrejött, az uradalmi működésre emlékeztető tszek megsegítése jellemezte. A gazdaságok általában 15–20 egyedes tehén- vagy sertéstörzset, 2–4 lovat, továbbá a takarmányozáshoz 2000 Ft-os készpénztámogatást kaptak. Hitelhez jutottak az állatokra, az épületek, eszközök javítására. A kölcsönök törlesztését a következő évtől kellett megkezdeni, állatokra 2–5 év, beruházásokra 8–25 éves futamidőt határoztak meg. A földjáradék maximum 9 kg/Aranykorona (Ak) búza volt. A III. típusú tszcs tagjai betegellátásban részesülhettek.[24]

1950-ben beruházásként 34 tszcs 78 lovat, 5 tszcs 75 szarvasmarhát, 18 tszcs 138 tenyészsertést, 9 gazdaság 2381 hízósertést, 4 pedig 80 hízómarhát kapott. Épületek javítására és építésére 332 ezer Ft-ot, 37 lószerszámra 74 ezer Ft-ot utaltak. Az 57 kisgép között talajművelő gépek, villanymotorok is szerepeltek. A tsz-ek 1950-ben sem az állatok után, sem a gazdálkodásból eredő jövedelem után nem fizettek jövedelemadót. A földhöz juttatottak esedékes törlesztésének fizetését a belépéskor felfüggesztették.[25]

1951. július elején az önálló mtsz-ek és a III. típusú tszcs-k jövedelemelosztásáról született jogszabály. A tsz-ek terméséből a beadást, a gépállomásnak járó terménytartozást, a szerződéses kötelezettségeket elsőként kellett teljesíteni. A gazdálkodáshoz szükséges tartalékolás és a termelőszövetkezeti közös értékesítés után fennmaradó részt a teljesített munkaegységeik arányában kellett szétosztani. A pénzjövedelemből először az állammal szemben fennálló kötelezettségeket (adó, kölcsön, gépállomási díj, biztosítás stb.) kellett rendezni. Ezt a földjáradék és a bevitt értékek ellenértékének kifizetése követte. A pénzjövedelem 20%-a szövetkezeti alapba, 2%-a a szociális alapba került. A fennmaradó részt év végén munkaegység-arányosan lehetett kiadni. A tagok ennek 30%-át év közben előlegként kaphatták meg. Zárszámadásig legfeljebb két alkalommal lehetett előleget fizetni. [26]

A támogatások keretében 30 tsz 93 ezer Ft hitelt vett fel a beadott szarvasmarhák ellenértékének kifizetésére, 35 tsz pedig 41 ezer Ft-ot a bevitt eszközökre. A háztáji állatállomány létesítésére 24 tsz 226 ezer Ft-ot, földjáradék kifizetésére 12 tsz 39 ezer Ft hitelt kapott. A tsz-ek 1951. évi megsegítésére 7,6 millió Ft-os hitelt terveztek, aminek nagyobb hányadát az állattenyésztést szolgáló épületek javítására,

22 ÁVH: június 27.: MDP MB 40. f. 1. cs. 81. ő. e. Zsédeny: augusztus 6.: uo.

23 Heti jelentések: 1952. augusztus 25., szeptember 1. és 26.: MT Mgo f. 2. d. 625/1.

24 Támogatások: október 3.: MDP MB 40. f. 5. cs. 12. ő. e. Jelentések: október 3.: uo. 16. ő. e. Kölcsönök: FM, 1949. augusztus 29.: XXIII. 275. Sárvári Járási Tanács (SJT). a. Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1950–1970. b. ÁB ülési jegyzőkönyvek, 1950–1970. XXIII. 282. Sárvári Járási Tanács VB Mezőgazdasági Osztály (SJT Mgo). a. Általános iratok, 1950–1971. b. Vegyes iratok, 1949–1970. Itt: SJT Mgo b. 11. d. sz. n. OTI betegbiztosítás: 1949. április 22.: MGF b. 23. d. 385. A 3220/1949. Korm. r. (április 9., 77.)

25 Támogatások: 1950. június 15.: 40. f. 5. cs. 17. ő. e. Adózás: augusztus 8.: SJT Mgo a. 1.a. d. 711.

26 Jövedelemelosztás: 1.022/1951.(VII. 8.) Mt. h. (103.) és 18.072/1951.(VII. 17.) F.M. (106.)

újak építésére használhatták fel. Az állatmegsegítésekben 1150 szarvasmarha, 99 ló, 5061 sertés szerepelt. Forgótőkére 8–10 millió Ft-ot irányoztak elő, amit munkaelőlegre, fejadagra, a bevitt javak kifizetésére is használhattak. Júniusban a III. típusú tszcs-k tagjai 20 kg kenyérgabona fejadagelőleget vásárolhattak, amit az új termésből kellett visszaadni. Júliusban a szocialista/tsz-községekben lakóházépítési kölcsön igénylésére nyílt lehetőség. Javaslatot a községi tanácsok elnökei tehettek. Javaslataik bizalmas kezelése kiterjedt arra is, hogy azt nem közölhették a tsz-ekkel.[27]

A zárszámadásoknál több tsz-re jellemző volt, hogy a munkaarányos helyett az egyenlősdi és szükséglet szerinti elosztás valósult meg. A 213 tszcs-ből kb. 10–15 felelt meg a követelményeknek. A járásokból egyöntetűen azt jelezték, hogy a tsz-ek eredményei elmaradtak az egyénileg gazdálkodókétól, a munkafegyelemmel is mindenütt gondok adódtak. Az elégtelen részesedések miatt kilépések is történtek. A Szentgotthárdi járásban például összesen 76 család, 208 tag hagyta el a tsz-eket, és ment el dolgozni az állami gazdaságokba, az iparba, a bányászatba vagy az erdészethez.[28]

1952-ben a tsz-ek megszilárdítása kapcsán a vezetés fontosnak tartotta a munkafegyelem megerősítését, elvárta a vezetők képzését, a tervkészítést, a munkaszervezetek kialakítását, a segítségre várás hangulatának a felszámolását, valamint a nehézségek saját erőből történő leküzdését.[29]

A tsz-ek állatbeadásának a háztájiakból történő teljesítési kényszere számos megoldást hozott létre. A MT vb-ülésén a baromfibeadásra az „Ültess egy kotlóssal többet!" mozgalmat látták megoldásnak. Vassurányban a háztájiakból adták be a hízókat, a tszcs-ből malacokat kaptak értük. Az FM úgy rendelkezett, ha a belépőnek nincs bevihető vetőmagja, azt vegye meg, ha nem teszi, akkor a tsz vásárolja meg, de a 220 Ft-os árkülönbözetet a juttatásokból le kell vonni. Őriszentpéteren és Nagyrákoson nem termett annyi kenyérgabona, mint amennyit be kellett volna szolgáltatni. A MT vb úgy ítélte meg, hogy: „Az ellenség munkája mutatkozik meg Vámoscsaládon, ahol a tsz saját maga akar traktort venni és saját maguk akarják megművelni géppel a földjüket."[30]

A MT vb-ülésen elhangzott: „Tudatosítani kell, hogy csak az intézőbizottság hozzájárulásával lehet elmenni a tszcs-ből." A munkaerőgondok megoldására az FM a nők bevonásán és az eltávozottak visszahívásán túl a szigorú, hároméves kilépési lehetőség megkövetelését írta elő. A munkaerőhiány az egy tagra eső magas, 10 kh-at meghaladó földterület esetén és különösen a munkacsúcsokon okozott gondot.[31]

Az FM megtiltotta, hogy a tsz-ből kizárt vagy önkényesen kilépett tagoknak kiadják a földjét, hiszen a tsz gazdálkodási területe semmilyen módon nem volt csökkenthető. Az FM és a Begyűjtési Minisz-

27 Hitelek: 1951. március 7.: MDP MB 40. f. 5. cs. 146. ő. e. Megsegítések: március 13.: uo. 17. ő. e. Kenyérgabona: június 4.: SJT Mgo a. 2. d. 816-26. Házépítés: július 10.: SJT Mgo a. 1. d. 815-41.

28 MT vb: december 5.: MT vb e.bb. 2. d. 065. ücs.0020-53. Jelentések: december 20.: MT Mgo f. 2. d. J815/8. Zárszámadás: 1951. november 19.: MDP MB 40. f. 5. cs. 13. ő. e. Szentgotthárd: november 26.: MT Mgo f. 1. d. sz. n.

29 Megszilárdítás: november 14.: MDP MB 40. f. 5. cs. 18. ő. e.

30 Baromfi: 1952. március 13.: MT vb a. 10. köt. 006-12. Kenyérgabona: október 3.: MT Mgo f. 3. d. G-626/7. A búza szabadpiaci ára 300 Ft/q, a beadási pedig 80 Ft/q volt. Vámoscsalád: szeptember 10.: MT vb a. 12. köt. 006-39.

31 Munkaerő: 1952. április 10.: MT Mgo. F. 3. d. T-626/14. Munkacsúcsok: április 23.: uo. 2. d. 624/1. FM: december 29.: uo. 2. d. 319/59.

térium utasítása alapján 1953. I. negyedévétől a tsz-eknek kötelezően fel kellett osztaniuk az aktuális beadási hátralékukat a tagok között. Június végén határozat született a közös földterület brigádokra, munkacsapatokra és egyénekre történő felosztásáról, amiből a kapások családokra kiosztása a legtöbb gazdaságban meg is valósult, segítve a női munkaerő bevonását a munkálatokba.[32]

1953-ban a megye a zárszámadásokhoz 4,5 millió Ft hitelt kapott. Az aktívan zárt tsz-ek mérlegeiből kiderül, hogy az 1,34 millió Ft-os bevételből földjáradékra 128 ezer Ft-ot (9,5%), a tagok részesedésére pedig 321 ezer Ft-ot (24%) fordítottak, miközben a különböző hitelekre 376 ezer Ft-ot (28,1%) törlesztettek.[33]

Összegzés

Az intenzív tsz-fejlesztés főbb eredményeit két táblázat adataival mutatjuk be. Az 1. *táblázat*ban az egyes évek változásainak főbb adatait láthatjuk.[34]

A táblázatban nem tüntettük fel az 1948. évi 12 és az 1949. évi 48 közös gazdaságot. Az 1953. évi csoportszámcsökkenés a tsz-ek összevonásának, beolvadásának eredménye, a többi jellemző ugyanakkor növekedett. Összességében megfogalmazható, hogy a megyében a tsz-ek fejlesztésének üteme lassabb volt az országosnál.

A szervezés dinamikáját a 2. *táblázat* adataival mutatjuk meg.[35]

A részletesebb adatok is igazolják az 1950–1951. évi gyors fejlesztést. Mint láttuk, a szervezési kampányok főleg az őszi–téli időszakokra estek.

A „revíziós" szakasz 1953–1954

A hatalom reakciói

A fordulatot hozó 1953. június 27–28-i KV-ülés határozata szerint „soron következő feladatként nem a számszerű fejlesztést, hanem a meglévő termelőszövetkezetek gazdasági megerősítését... kell kitűzni... lehetővé kell tenni, hogy aki ki akar lépni, a gazdasági év végén kiléphessen.[36] A júliusi kormányprogramot követően a párt- és a kormányintézkedések a tsz-tagok megtartására, a tsz-ek megerősítésére irányultak. A tagság megtartása két módon történt: a) a kilépőkre váró magas terhekkel megnehezíteni a kilépésüket; b) a tsz-ek kedvezményeinek megnövelése, hogy azok magasabb, az egyénieket meghaladó jövedelmet tudjanak nyújtani. Augusztusban a PB határozata kimondta, hogy „a tsz-ből való kilépés feltételeit és módját úgy kell meghatározni, hogy az ne legyen jövedelmező a kilépő részére". Az erőszak új formája az időhúzásban és a kilépőkkel szemben az adósság túlhajtásában nyilvánult meg.[37]

A szeptember végén megjelent FM-rendelet részletesen szabályozta a kilépés

32 FM: január 5.: MT: BH b. 36. d. 791-2/17. Felosztás: április 2.: uo. 39. d. 794-23. BgyM: Begyűjtési Minisztérium.

33 Zárszámadások: január 24. és 26.: MT Mgo f. 4. d. sz. n.

34 1. táblázat: 1953. augusztus 10.: MDP MB 40. f. 5. cs. 44. ő. e. Az eredeti táblázatot kiegészítettük az első releváns adatokat jelentő 1950. február 18-i adatokkal (1950. február 18.: uo. 1. cs. 5. ő. e.). Összehasonlítás: Adatok és adalékok a népgazdaság fejlődésének tanulmányozásához 1949–1955. Budapest, 1957. KSH 236. p.

35 2. táblázat: 1951. február 5-től 1953. július 7-ig a tsz-mozgalmi jelentésekből: MDP MB 40. f. 5. cs. 42. ő. e. Összevetés: Mezőgazdasági adattár. Budapest, 1965. KSH, 1–5. köt. (Adattár 1965.) II. köt. 345. p.

36 KV-ülés: Balogh 1986. 497. és 504. p.

37 Feltételek: augusztus 12.: MDP PB 267. f. 53. cs. 131. ő. e. Időhúzás, túlhajtás: október 2.: uo. 54. cs. 268. ő. e.

Év	Csoport	Család	Tag	Föld-terület	Csoport	Család	Tag	Föld-terület
	db	db	fő	kh	Változás az előző év %-ában			
1950. febr. 18.	61	801	1 357	15 452	100	100	100	100
1950.	115	2 619	4 345	27 373	189	327	320	177
1951.	218	5 942	9 353	57 655	190	227	215	211
1952.	259	10 227	15 399	100 094	119	172	165	174
1953.	243	10 539	16 614	116 171	94	103	108	116

1. táblázat: A tsz-ek főbb adatainak alakulása Vas megyében, 1950–1953

Dátum	Tszcs	Család	Tag	7 kh feletti tag	Összes földterület kh	Szántó kh	7 kh feletti tag %
1949. december 31.	39						
1950. február 17.	83	1 316	2 229	174	15 452	12 866	7,8
1950. december 27.	114	2 604	4 324	758	27 964	21 964	17,5
1951. február 5.	120	2 727	4 503	851	29 179	22 994	18,9
1951. március 6.	185	4 635	7 014	2 079	44 126	35 720	29,6
1951. december 29.	218	5 942	9 353	2 882	57 653	46 402	30,8
1952. február 4.	233	6 760	10 240	3 459	66 518	53 726	33,8
1952. szeptember	2.233	8 159	12 299	4 444	81 920	65 850	36,1
1952. december 31.	259	10 227	15 399	5 815	100 094	82 233	37,8
1953. július 7.	252	11 103	17 503	7 202	110 719	91 925	41,1

2. táblázat: A tsz-ek szervezésének dinamikája, 1949–1953

és a feloszlás körülményeit. A legkritikusabb kérdések eldöntését a tsz igazgatóságára bízta. A tagok megtartását szolgálta az is, hogy kilépni csak a kenyérgabonák közösen történő elvetése után lehetett. Az MDP Titkársága november elején tárgyalta a Vas megyei tsz-ek megszilárdításában végzett munkájáról szóló jelentést. A megyei jelentéstevők elismerték, hogy: „A mozgalom fejlesztésében súlyos hibákat követtünk el... a meggyőzés, a politikai felvilágosító munka mellett egyre gyakrabban alkalmaztuk az adminisztratív eszközökkel való »szervezést», zaklatást, erőszakoskodást." [38]

A megyei pártbizottság július elsején tárgyalta meg a KV júniusi határozatát. A tsz-ekkel kapcsolatban beismerték: „Előfordult, hogy a tsz-eknél láttuk a hibákat, de úgy magyaráztuk meg a tagoknak a felvetett problémát, hogy végső fokon nekünk

38 Kilépés: 4/1953.(IX. 25.) FM. (48.) Kenyérgabona: szeptember 2. és 16.: MDP PB 267. f. 53. cs. 134. és 137. ő. e. Vas megye: november 9.: uo. 54. cs. 277. ő. e.

legyen igazunk. Láttuk a hibákat, de nem mertük ezt a felsőbb szerveknek felvetni, azért, hogy azt a választ kapjuk, hogy opportunisták vagyunk." Egyes helyeken erőszakkal történt a tsz megalakítása – ismerte el a Sárvári járás titkára. Hozzátette: „A tsz-mozgalom fejlesztésénél nem egyszer az adók is fel lettek használva, vagyis úgy lett feltüntetve egyesek részéről, hogyha belépnek a dolgozó parasztok a tszbe, akkor az adóhátralékjuk el lesz engedve." A MB októberi választmányi ülésén elismerték: „Állami szerveink a mi tudtunkkal és beleegyezésünkkel nem riadtak vissza a kulákok idő előtti likvidálásától sem, főleg a sárvári és a vasvári járásban. Pl. Simaságon a tanács és a pártbizottság tudomásával vették igénybe a kulákok állatállományát és gazdasági felszereléseit, nagy részének gazdasági épületeit."[39]

Az MDP PB áprilisi végi ülésén a legtöbb kilépni szándékozót Vas megyében találták, ahol 1382 tag adta be kilépési szándékát. Az ülésen megállapították, hogy „az elmúlt őszön több tagot erőszakkal, nagy adósságokkal tartottak vissza". A fontos döntések között szerepelt, hogy az igénybe vett vagyontárgyakért csak kártalanítás járt, a kilépettek nem vihettek ki állatokat, felszerelési- és más vagyontárgyakat.[40]

Kilépések és körülményeik

Nagy Imre beszéde után „16 tszcs-ben megszűnt a munka, kérvényeket szerkesztettek és küldöttségileg vitték felsőbb szervekhez. A tagság állatait hazahajtotta... egyénileg kezdték aratni a tszcs gabonáját és nem engedelmeskedtek a vezetőknek" – szólt az ÁVH jelentése.[41] Augusztusban az FM megküldte 14 „meglazult" tsz jegyzőkönyvének másolatát. Ebben a Szelestei Új Élet Tsz 21 kilépőjének indoklása szerint: „nem tudtuk biztosítani népgazdaságunknak azt a jövedelmet, amit biztosítottunk az elmúlt esztendőkben az egyéni gazdálkodásban". A MT november eleji vb-ülésén megállapították, hogy: „A tsz-ekkel kapcsolatban az a tapasztalat, hogy a jól gazdálkodók kilépnek a tsz-ekből, a belépők között ilyen nincs."[42]

Az október eleji ÁVH-jelentések a kilépni szándékozók terheiről tudósítanak: „a kilépéssel járó teher csak... arra jó, hogy visszatartsák vele a kilépni szándékozó tagokat. A tagság kilépni akaró része csak azzal foglalkozik, hogy nem fogják tudni megfizetni a rájuk eső terhet." Az októberi MB-i ülésen kiderült, hogy „a kilépett tagok elszámolásánál megengedhetetlen túlkapások vannak a sárvári járás egyes tsz-eiben. A megyei aktívaülésen úgy látták, hogy »a kilépéskor a tsz vezetőségei úgy gondolták, hogy ezek ellenséges elemek... és a nyakukba vágtak hatalmas adósságot, amit nem tudtak megfizetni.«"[43]

A MT vb novemberi ülésén összegezték a tsz-ek helyzetét. Kilépések 99 tsz-ből történtek, de 65-ből nagyobb arányban, 68 tsz-ből adták ki az állatokat. Összesen 2026 család és 3414 tag lépett ki 16 995 kh

39 Viszonyulások: 1953. július 11.: MT Mgo f. 4. d. 628/2.; Sárvár, július 15.: XXIII. 276. Sárvári Járási Tanács VB. (SJT vb) a. VB ülési jegyzőkönyvek, 1950–1971. b. VB Titkárságának iratai, aa. Elnöki Bizalmas iratok (1945–1949) 1950–1951. bb. „Szigorúan titkos" iratai, 1953–1971. cc. „Bizalmas" iratok, 1951–1953. c. „Titkos" iratok, 1950–1955. f. Panasziratok. 1953–1956. Itt: SJT vb a. 2. d. sz. n.; Választmányi: október 22.: MDP PB 267. f. 53. cs. 9. ő. e.

40 PB: 1954. január 13.: MDP PB 276. f. 53. cs. 156. ő. e.

41 ÁVH: július 5. és 6.: MDP MB 40. f. 1. cs. 83. ő. e. A közbeszédben nem kormányprogramról, hanem Nagy Imre – és majd Rákosi – beszédéről esett szó.

42 FM november 21.: MT Mgo 4. d. F 626/18. Kilépők: november 3.: MT vb a. 16. köt. 0010-48.

43 ÁVH: október 9.: uo. MDP MB 40. f. 1. cs. 83. ő. e. MB: október 30.: uo. 9. ő. e. Aktíva: november 13.: uo. 56. ő. e.

földdel, kivittek 1508 szarvasmarhát, 329 lovat, 69 növendéket. Ugyanakkor 8 tszcs-be 32 család 205 kh-dal kérte a visszavételét. A következő ülésen 24 tsz feloszlását jelentették be, ami a tsz-ek 9,7%-át jelentette, míg a tagok 26,7%-a lépett ki. „A megyék között Vas megyében volt a legeredményesebb a harc, és itt volt a legkevesebb a feloszló tsz-ek száma." Elismerték, hogy: „Hiányosság volt az elszámoltatás terén, hogy több tartozás lett kivetve a tagságra, mint amennyi jogos lett volna." Egy hónap múlva a járások jelentéseiben már a földkiadással kapcsolatos problémák is megjelentek.[44]

A megyében 1954 elején a 209 tsz-ből (csökkenés: -17,1%) 179 önálló mtsz volt, 2 a II. típusba és 28 az I. típusba tartozott. Összesen 7178 család (-35,4%), 10 945 tag (-37,5%), ebből 3217 középparaszt (29%), 83 057 kh földet (-25,1%), illetve 65 937 kh szántóterületet (-28,3%) művelt. A kilépettek közül 161 család, 341 tag kérte visszavételét, 15 család 18 taggal pedig új belépő volt.[45]

A MB áprilisi ülésén a fentihez hasonló adatokat állapítottak meg. A pénzbeli elszámolás tartozását azonnal meg kell fizetni, míg a tsz-nek erre hároméves időhatára volt. Az önkényesen kilépők munkakönyvet nem kaphattak. A megyei jelentés szerint a kormányprogramtól számítva összesen 2026 család és 3014 tag kérte a kilépését.[46]

A tagság megtartására irányuló akciók sikeresek voltak. Megkülönböztették az alapszabály szerint kilépők mellett a 127 család és 216 tag önkényes kilépését, valamint 80 család és 127 tag kizárását. Az 1954. év egészére 132 család és 265 tag belépéséről, 525–530 önkényes, 450 rendes kilépőről és 151 kizárt tagról adtak számot.[47]

A kilépő tagoknak a bevitt földek kiadása a közgyűlés hatáskörébe tartozott. A volt tagok az eredeti, bevitt földjüket szerették volna visszakapni, a tsz-ek pedig a gyenge termőképességű földekből igyekeztek a földkiadást megoldani. Általános eljárássá vált, hogy a kijelölt földeket el nem fogadókat földjeik megművelésére kötelezték.[48]

A kilépők terheit a belépéskor felfüggesztett jövedelemadó, a kilépéssel összefüggő, az államnak, illetve a tsz-nek esedékes tartozások, továbbá a tsz beadási hátralékainak területarányos mértékei jelentették. Az MT Pénzügyi Osztálya 1789 Ft/fő jövedelemadót és 369 Ft/fő hiteltartozást mutatott ki, ez átlagosan 2158 Ft/fő összes tartozást jelentett az államnak. A tsz-szel szembeni tartozások átlagos összege 761 Ft/fő volt. A kulákok visszakövetelték a korábban jogtalanul elvett értékeiket. Melléjük a tsz-eket zaklatók közé az érdekeket képviselő ügyvédeket is besorolta a hatalom. A Magyar Nemzeti Bank (MNB) területi igazgatóságának az 1954. évi zárszámadások 178 tsz-t felölelő adatai szerint egy tagra 7,3 kh terület és 271 munkaegység-teljesítés jutott. Egy munkaegységre átlagosan 5,60 Ft készpénzt és 19,15 Ft értékű összes juttatást adtak.[49]

44 MT vb: 1953. november 17. és 24.: MT vb a. 17. köt. 0010/52. és 53. FM szántóföld: 228/B/1953. utasítása, október 6-án, az elszámolásokkal kapcsolatos: 274/B/1953. október 30-án.

45 Tsz-ek: 1954. január 6.: MT Mgo f. 6. d. H-626/13. A zárójelekben az 1953. június 23-i adatokhoz (MT vb a. 15. köt. 0010-28.) viszonyított csökkenéseket tüntettük fel.

46 MB: 1954. ápr. 19.: uo. 46. ő. e. Eddig 3193 család, 5169 tag lépett ki. Utasítás: 1954. szeptember 18.: MT Mgo f. 6. d. H-626/1. MB: 1954. április 19.: MDP MB 40. f. 5. cs. 46. ő. e. Jelentések: 1954. szeptember 6. és október 4.: MT Mgo f. 6. d. H-626/13.

47 Jelentés: 1955. március 3.: MT Mgo d. 57. d. H-611/1.

48 Sárvár: június 3. SJT vb c. 3. d. 034. Tük.

49 Titkári: 1954. május 18.: MDP 40.f. 1.cs. 61. ő. e. MT Pü. O.: október 23. és november 10.: MT vb e. bb. 22. d. 0137. MNB: 1955. január 29., értékelés február 11.: MDP MB 40. f. 5. cs. 15. ő. e. A 178 tsz közül 70 tsz aktívan zárt 2,3 millió Ft-tal és 108 tsz 10,6 millió Ft-tal passzív lett.

A tsz-ek megerősítése, fejlesztése

Márciusban a megyei pártértekezleten a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésének lényegét így fogalmazták meg: „Minél rosszabb az egyéni gazdaság helyzete, annál könnyebben megy a mezőgazdaság szocialista átszervezése."[50] Egyes tsz-ekben a munkaerőhiányt a növényápolásban úgy oldották meg, hogy a kapásnövényeket a termés 1/3-a fejében kiadták megművelésre. A nők bevonását összekapcsolták a napközi otthonos ellátással. A kapásnövények mintegy 90%-át felosztották egyénekre, ehhez hasonlóan jártak el például a szénabetakarításnál is. A gabonaellátásban a tagok fejadagját munkaegységenként 2,5–3,0 kg-ban határozták meg.[51]

Összegzés

Az „új szakasz" idejére eső változások összefoglaló adatait a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) jelentése alapján a *3. táblázat* tartalmazza.[52]

A *3. táblázat*ban a tagok és a területek az adott év június 30-i állapotát tükrözik.

A változások dinamikáját a *4. táblázat*ban foglaltunk össze.[53] Az adatokból kiderül, hogy a legjelentősebb változások 1953 őszére estek. Míg a tsz-ek számának csökkenése 20% alatt maradt, a földterület 26%-a esett ki, addig a családok és a tagok 35–37%-os visszaesése azt is jelentette, hogy a megmaradt tsz-ekben jelentősen csökkent a munkaerő. A középparasztság kezdeti 41%-os aránya 28%-ra csökkent, azaz a kilépők között az arányuk az átlagot meghaladó volt, hiszen náluk a csökkenés 57%-ra tehető.

A tsz-szervezés második rohama, 1955–1956

Az 1955. évet – mint a Rákosi moszkvai tárgyalásait követő időszakot – egyértelműen az 1953 júniusát megelőző törekvések visszatérése jellemezte. A januári PB-üléseken az őszi fejlesztés előkészítéséről, az ehhez szükséges tagosításokról, a kilépés lehetőségének három évre történő visszaállításáról és az mtsz-ek elsőbbségéről született döntés. Ismét elismerték, hogy „az 1951 és 1952-es években... a belépő dolgozó parasztok jelentős része a túlzott gazdasági terhek és adminisztratív intézkedések hatására lépett a termelőszövetkezetekbe". A legfontosabb célcsoportot a középparasztságban látták. Az 1955. augusztusi PB-ülés a fejlesztés szempontjából Vas megyét a gyenge eredményű megyék közé sorolta.[54]

Tsz-fejlesztések

1956 júliusában az MDP KV Mezőgazdasági Osztályának készített irányelvek a tsz-mozgalom megújításának szándékát jelezték. A tervezett intézkedések a lassúbb ütemű fejlesztés, a tsz-ek önállóságának növelése, az új alapszabály kidolgozása, továbbá a vezetés szakszerűségének biztosítása voltak.[55] Májusban az FM utasításában megjelent a középparasztokra figyelés, az élen járók eredményeivel történő agitálás, az előkészítő bi-

50 Párértekezlet: március 28.: MDP MB 40. f. 1. cs. 4. ő. e.

51 Munkaerő: május 27.: MT Mgo f. 6. d. M-626/18. Műveltetés: máj. 28.: MT vb e. bb. 21. d. 086. ü. cs. Gabonaellátás: júl. 14.: BH a. 1. d. 03.

52 3. táblázat, KSH: 1955. február 1. és 2.: MDP MB 40. f. 5. cs. 15. ő. e. 1953. évi: 1954. február 1.: uo. 19. ő. e. 1954. évi: uo. 14. ő. e.

53 4. táblázat: 1953. július 21-től 1954. november 10-ig a tsz-mozgalmi jelentésekből: MDP MB 40. f. 5. cs. 42. ő. e.

54 PB: 1955. január 13. és 26.: MDP PB 276. f. 53. cs. 211. és 213. ő. e. PB: 1955. április 8.: uo. 224. ő. e. PB: 1955. augusztus 11.: uo. 243. ő. e.

55 Irányelvek: július 4. és 25.: MDP MB 40. f. 5. cs. 19. ő. e.

Megnevezés	1953.	1954.	Összesen	1953 %	1954 %	Összesen %
Tsz-tag	15 794	9 911		100	62,8	
Közös terület (kh)	109 219	69 191		100	63,4	
A megye területének százalékában (%)	24,6	15,6		100	63,4	
Közös szántó (kh)	88 271	59 614		100	67,5	
A megye területének százalékában (%)	26,5	15,8		100	59,6	
Ősszel kilépett tag	5 699	1 156	6 855	36,1	11,7	43,4
Ebből 7–25 kh-as	1 966	346	2 312			
Ebből 7–25 kh-as %	34,5	29,9	33,7			
Kivitt földterület (kh)	27 598	6 585	34 183	31,3	11,0	38,7
Megmaradt szántó (kh)	59 299	52 588		67,2	88,2	59,6
A megye területének százalékában (%)	17,8	13,9		100	78,3	

3. táblázat: A tsz-ek alapadatainak változásai 1953–1954-ben

Dátum	Tsz	Család	Tag	7 kh feletti tag	Összes földterület kh	Szántó kh	7 kh feletti tag %
1953. július 7.	252	11 103	17 503	7 202	110 719	91 925	41,1
1953. július 21.	243	10 539	16 613	5 551	116 171	92 512	33,4
1953. október 29.	220	9 387	15 348	4 700	107 602	85 878	30,6
1953. december 16.	213	7 342	12 375	3 282	85 711	67 723	26,5
1954. január 5.	209	7 178	10 945	3 217	83 057	65 937	29,4
1954. február 2.	208	7 185	11 009	3 167	82 483	66 001	28,8
1954. március 2.	207	7 106	10 955	3 123	81 689	65 296	28,5
1954. július 31.	207	7 116	10 971	3 116	81 565	65 257	28,4
1954. szeptember 7.	208	5 121	11 607	3 462	86 532	65 257	29,8
1954. november 10.	208	7 153	11 031	3 116	81 601	65 256	28,2
Különbség	44	3 950	6 472	4 086	29 118	26 669	12,9
Különbség %	17,5	35,6	37,0	56,7	26,3	29,0	31,3

4. táblázat: A tsz-ek változásának dinamikája 1953–1954-ben

zottságok szerepe, a szövetkezeti községek 1953 előtti állapotának helyreállítása, a földjáradék fizetésének fontossága, végül a működési engedélyek kiadásának megszigorítása.[56]

A jelentésekből hamar kiderült, hogy a parasztság reményvesztetté vált. „Amíg csak lehet, önként nem fognak belépni a tsz-ekbe, habár tudják, hogy a cél a mezőgazdaság szocialista átszervezése… most már nincs menekvés, behajtanak minket a tsz-be" – áll a Vasvári járás jelentésében. Nagy Imre visszahívásával kapcsolatban „többen úgy látták, hogy most vége az egyéni gazdálkodásnak, és mindenkinek a tsz-be kell menni" – állt a községi jelentések összegzőjében. A júliusi jelentés szerint a Szentgotthárdi járásban „a fiatalok zöme közömbös, néhány helyen tsz-ellenes… tapasztalható olyan irányzat, hogy az öregek a földdel belépnek a tsz-be, a kedvezményeket megkapják, a fiatalok pedig pénzt keresnek." „Az elmúlt vasárnap a templomokban felolvasták a nagyüzemi gazdálkodásra buzdító püspöki körlevelet. Egy nicki gazda kijelentette, hogy többet templomba sem megy el, mert ott is a tsz-ről beszélnek."[57]

A szeptember eleji MB-i vb-ülésen kifejtették, hogy ebben az országban mindenhol azt kell csinálni, amit a párt és a kormány elhatároz és helyesnek tart a dolgozó parasztok érdekében. A mezőgazdasági osztály ellenőrzésének tapasztalatai szerint a szervezésben jellemzőek voltak a túlkapások. Káldon két embert megvertek, Tokorcson az első pár tekintélyesebb gazdát hosszabb ideig beszélgetésre a tanácsházán tartották". H. Gábort meg is verték, „megfenyegették, hogy megbilincselik, ha nem írja alá a belépési nyilatkozatot". Nagysimonyiban kulákká nyilvánítás fenyegetésével bírtak rá embereket a belépésre.[58] A szeptember 16-ra elrendelt rendkívüli VB-ülésen Lócs–Iklanberényben: „A termelőszövetkezet alakítása érdekében fokozták az adó, biztosítási, községfejlesztési hozzájárulás hátralékok behajtását, és a községben a hátralékosoknál eddig 8 esetben folyamatba tették a zálogolásokat." Káldon a 100 fő belépő egyike, T. Gyula „azért írta alá a belépési nyilatkozatot, mert a tanácsnál megverték".[59]

1955-től a tsz-ek vezetési gondjait káderek kihelyezésével tervezték csökkenteni. Szeptemberben már 2000 univerzális traktor megvételének lehetőségét irányozták elő pénzért vagy ló ellenében.[60]

Vas megyében az 1956. januári jelentés 1955-re vonatkoztatva 4139 család, 5476 tag 31 128 kh földdel történő belépéséről tudósított. Így az évet 238 tsz 10 571 család, 14 913 tag, 3356 fő 7 kh-on felüli tag (22,5%), 104 461 kh összes terület és 88 537 kh szántóadatokkal kezdték meg a tsz-ek. Újonnan alakult 34 termelőszövetkezeti község. A KSH-nak a gazdalajstromra alapozott jelentése szerint Vas megyében 42 148 egyéni gazdálkodó és 9835 tsz-család volt, ami 23,3%-át jelentette az egyéni gazdálkodóknak, és 18,9%-át a mezőgazdasági foglalkozásúaknak. A tsz-ek a művelt földterület 16,6%-án, a szántóföld 21,8%-án gazdálkodtak.[61]

56 FM: május 5.: MDP MB 40. f. 5. cs. 11. ő. e. MB: május 6.: uo. 1. cs. 51. ő. e.

57 Jelentés: április 5.: MDP MB 40. f. 5. cs. 19. ő. e. Nagy Imre: 1955. április 25.: MT Mgo b. 5. d. 001/4. Jelentés: július 7.: MDP MB 40. f. 5. cs. 19. ő. e. Információs jelentések: 1955. szeptember 2., 9., 16. és 23.: MT vb e. aa. 37. d. 00189.

58 Túlkapások: 1955. szeptember 2.: MDP MB 40. f. 1. cs. 52. ő. e.

59 Sárvár: 1955. július 28.: SJT vb a. 3. köt. 02/6 és Mgo b. 1. d. sz. n. Eredmények: szeptember 30. és október 8.: SJT Mgo b. 1. d. sz. n.

60 Káderek: február 8.: MDP MB 40. f. 5. cs. 19. ő. e. Traktor: szeptember 4.: MT vb e. aa. 43. d. 0081.

61 Jelentés: 1956. január 9.: MDP MB 40. f. 5. cs. 19. ő. e. KSH: február 29.: uo. 15. ő. e.

Kényszerek és ellenállások

A tsz-szervezés több helyen nem az önkéntesség elvének betartásával, hanem gazdasági, adminisztratív és meg nem engedhető „agitációs" módszerekkel folyt. Október 25-én az MT vb igazoló jelentést kért a Celldömölki járástól a járás területén elkövetett túlkapásokról. Az igazoló jelentés Tokorcson két esetben alkalmazott „ellennyilatkozat"-ot ismert el. „Ennek tartalma, hogy az illető nem ért egyet a tsz-mozgalommal." A lényege pedig az volt, hogy az aláírásával a törvényes rend ellen szegül, tehát bűncselekményt követ el. Fordult elő olyan eset is, hogy a behívott dolgozó paraszttal 20 fillérest kerülgettettek. A tanácsra behívást, a „kései órákig" történő „beszélgetés" módszerét egyöntetűen használták a járásokban. „Volt, akit autón vittünk a tanácsra... Akadt, akivel rosszhiszeműsége miatt, az ellenség befolyása miatt, a mások fenyegetése miatt keményebben léptünk fel beszélgetés közben a tanácsházán." [62]

Az MDP PB a november 3-i ülésén született határozatát körlevél formájában minden megyei pártbizottság megkapta. Ebben: „a Központi Vezetőség többszöri figyelmeztetése ellenére egyes Vas megyei párt- és állami funkcionáriusok a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztése során durván megsértették a párt politikáját, a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésére vonatkozó határozatait. Funkciójukkal visszaélve, a dolgozó parasztokat zaklatták, velük erőszakoskodtak, s olyan megengedhetetlen eszközökhöz folyamodtak, amelyeket a párt soha nem tűrt és a jövőben sem tűrhet el, mert azok a párt tekintélyét rombolják s ártanak a munkás-paraszt szövetségnek." – bevezető után a KV figyelmeztetésben részesítette a Vas megyei pártbizottság végrehajtó bizottságát, 4 főt kizárt a pártból, 2 főt szigorú megrovásban, 3 főt szigorú megrovásban és végső figyelmeztetésben, 6 főt, köztük a megyei pártbizottság titkárát, megrovásban részesítette.[63]

A MB vb-ülésén élesen vetődött fel, hogy „a központ előbb tudta meg, hogy a megyében mi történt, mint a megyei, járási párt VB-k és a BM Főosztály. A MB vb a Központi Ellenőrző Bizottság (KEB) büntetései után „mintegy 10–15 elvtársat kisebb pártbüntetésekkel felelősségre von". „A körmendi járásban azt híresztelik, hogy 4 dolgozó paraszt idegösszeroppanást kapott, a vasvári járásban pedig egy felakasztotta magát" – derült ki a „más módszer" hatékonysága.[64]

Az év hátralévő része az újabb fejlesztési próbálkozások és a túlkapások következményeinek jegyében telt. Egy ÁVH-jelentés szerint Vönöckön az állatok értékelésénél megtámadták a felértékelő bizottságot, már két tettlegességre is sor került. A Sárvári járásban arról panaszkodtak, hogy „a túlkapások miatt történt felelősségre vonások után a szervezési munka úgyszólván teljesen megszűnt".[65]

1956 augusztusában a megyei tanács elnökhelyettese azt jelentette az FM-be, hogy „a megye különböző részein lévő termelőszövetkezeteknél egyes tsz-tagok részéről egyre gyakrabban lehet tapasztalni kilépési hangulatot". Az MT vb-elnökének készült jelentés kitért arra a vélekedésre is, hogy „lesz egy kis változás, hogy Rákosi lemondott". A Sárvári Járási Tanács vb-ülése foglalkozott azzal, hogy „Kilépési hangulatot a cs. damonyai »Rákóczi« MTSZ-nél tapasz-

62 Igazoló jelentések: 1955. október 26–27–28.: uo. MT Titk. a. 37. d. 104/229.

63 PB: 1955. november 3.: MDP PB 276. f. 53. cs. 256. ő. e. Az 1. napirendhez csatolt melléklet.

64 MB: 1955. november 4.: MDP MB 40. f. 1. cs. 53. ő. e. Végül 19 büntetés lett, ebből 7 tanácsi, 11 pártvezető és 1 DISZ-tag volt. (november 10.: uo.) KEB: Központi Ellenőrző Bizottság.

65 Jelentések: november 21., 28., december 5. és 12.: MDP MB 40. f. 1. cs. 84. ő. e. Sárvár: november 3.: SJT Mgo b. 1. d. sz. n.

taltak, a volt tsz-elnök és a volt tanácselnök részéről.” [66]

A tsz-ek működése

A kilépők kérték az elszámolásokról szóló minisztertanácsi határozatot, mert csak az alapján hiszik el, hogy jól számoltak el velük. A kérés egy, az egész időszakon végighúzódó problémára világít rá, arra ugyanis, hogy a hatalom a parasztság jogszabályismeretét az aktivisták meggyőző munkájával, az őket érintő döntések jogosságának „elhitetésével” igyekeztek áthidalni.[67]

Az 1955. évi zárszámadások eredményeiből az MNB területi irodája által készített összefoglaló szerint 178 tsz készített zárszámadást. Az év folyamán 1110 fővel növekedett a taglétszám és 5383 kh-dal a földterület. Egy munkaegységre 1954-ben 19,96 Ft, 1955-ben pedig 31,62 Ft jövedelem esett. A 31 mérleghiányos tsz 2,267 millió Ft hiánnyal zárt az előző évi 108 tsz 10,6 millió Ft-os hiányával szemben. A földjáradékot mindenütt beállították, 11,5%-os átlaggal, de sok esetben ennek összege a földadóra sem volt elegendő.[68]

„Az 1956. október 23. utáni” eseményeket követően: A megyében a 215 mtsz közül 159 oszlott fel a MT vb decemberi ülése idejéig, de „A még megmaradt 56 tsz-ből is kisebb-nagyobb mérvű kilépések voltak”.[69]

Az FM 1957 januárjában reagált a tszek helyzetére: az önkényesen elhurcolt vagyontárgyak visszaadásáról és az „erőszakkal feloszlatott” tsz-ek eredeti jogaikba való visszahelyezéséről szóló rendeletével.[70]

Május elején a Vas Megyei Tanács Vb Mezőgazdasági Igazgatósága (Mezig) jelentése szerint a megye 210 működő tsz-e közül 162 feloszlott (77,1%), a megmaradt 48-ból is voltak kilépések. A feloszlások döntő része 1956. november 4-e és december közepe között történt. A jelentés úgy fogalmazott, hogy „A MSzMP irányításával, a pártszervezetek szervezésével, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány által tett erélyes intézkedések nyomán, a tanácsok helytállásával, a karhatalmi szervek megalakulásával fokozatosan helyreállt a rend, megszűnt a tsz-ek további bomlása, a tsz-vagyon széthurcolása.”[71]

Összefoglalás

A hatalom, az egyeduralmat birtokló párt és annak törekvéseit kiszolgáló állami apparátus funkcionáriusainak munkáját a dogma, az új rendszer, a szocializmus építésének utópiája, „magasztos” elvei vezérelték. A pártállamot szolgai módon képviselő, merev felfogású tisztségviselők, az „apparatcsikok” számára azonban az ideológiánál fontosabb volt a megfelelési kényszer, a párthűség bizonyítása, amit a tervek teljesítésével, sőt túlteljesítésével, vagy éppen a jelentések „megszépítésével” akartak elérni. A terv volt a törvény, a megfelelni akarás adta a motivációt.

Az 1953. júliusi határozat, illetve a júliusi kormányprogram alapjaiban rengette meg az addig megkérdőjelezhetetlen hatalmi viszonyokat. A parasztság jól érzékelte a rendszer egyedülvalóságának csorbulását, a hatalom megingását, a kilátástalanságból

66 FM-be levél: 1956. augusztus 7.: MT vb e. aa. 46. d. sz. n. Jelentés: 1956. augusztus 7.: uo. 00216. Sárvár: szeptember 13.: SJT vb a. 4. köt. 02/6.
67 Határozat: január 9. és 11.: MT Mgo f. 7. d. H-626/2.
68 Zárójelentés a MT-nak: december 31.: MT Mgo b. 8. d. sz. n.
69 MT: 1956. december 18.: MT vb a. 29. köt. 0038/33.
70 Rendelet: 1/1957.(I. 13.) FM.: MT Mgo f. 8. d. sz. n.
71 Jelentés: 1957. május 5. és 7.: MT Mgo f. 8. d. sz. n. Az októberi zárszámadáskor a 97 tsz-ben 2621 család, 3716 tag, 34 108 kh területen és 26 346 kh szántón gazdálkodott. Mezig: Vas Megyei Tanács Vb Mezőgazdasági Igazgatósága. MSzMP: Magyar Szocialista Munkáspárt.

való kilábalás lehetőségét. Ezt követően a parasztsággal már nem lehetett ugyanazt megtenni, mint előtte. Csalódottságot az 1955-ös visszarendeződés okozott ugyan, de a XX. Kongresszus és Rákosi távozása a hatalomból ismét a rendszer gyengeségeit mutatta meg számukra.

A rendszer, a hatalom áldozatai számosak. Volt, aki az életével; volt, aki az egzisztenciájával, társadalmi státuszával; volt, aki a vagyonával, gazdasági erejével, és volt, aki a hitével, a meggyőződésével, világnézetével vált a rendszer, a hatalom áldozatává. A parasztságot a hatalom az életfeltételeitől fosztotta meg. Nem ezreket, milliókat! Attól az élettől, aminek a középpontjában a felelősség, a szorgalom, a takarékosság és az áthagyományozott tapasztalat, tudás állt. Attól a tulajdontól, amit hosszú évek alatt, generációkon keresztül gyűjtött, amivel biztonságban tudhatta magát, mert képes volt megtermelni a szükségeset családja boldogulásához. Attól a társadalmi státusztól, amiben a szorgalom, az erkölcs, a felelősség és az önállóság voltak az értékmérők.

Bár a rendszer ideológiai, politikai elvekre épült, a hatalom gyakorlásában, a „meggyőzésben" a gazdasági kényszerek elsődleges szerepet játszottak. Jól mutatták ezt a tsz-szervezések egyes periódusait kísérő, az adóbehajtást, a beadást, a büntetéseket, a tagosításokat jól időzítő intézkedések. A hatalom szorításában követett megoldások skálája széles: a beletörődéstől a föladáson keresztül a menekülésig terjed.

Mészáros Irén

A Berger–Német ötvösdinasztia öröksége

Iparművészeti emlékek egy szombathelyi középpolgár család otthonában

2021-ben Németh Zsuzsanna és Németh Ádám egy több generáció által megőrzött, neorokokó szalongarnitúrát és festménykollekciót ajánlott fel a Savaria Múzeum számára. E nemes gesztus lehetővé teszi, hogy betekintést nyerjünk egy 20. század elején kialakított szombathelyi dekoratív polgári lakás fényűző fogadószobájába. A kuriózumnak számító neorokokó garnitúra reprezentálja a városi polgár ízlését, az 1920-as évek divatját; a több mint százéves „Ötvös" üzlet működtetése, a négygenerációs családtörténet, életút kis szelete a 20. századi történelemnek; a társalgó kiegészítői, a festmények, a fényképek, a dísztárgyak pedig felidézik a Szombathelyen a század közepén virágzó kulturális életet, kapcsolódását az országos szellemi körforgásba. Különleges helyzet, hiszen nemcsak a berendezést örökölte meg a múzeum, hanem a bútorokon keresztül egy középpolgári neológ zsidó család és leszármazottaik sorsát is követhetjük, mindennapjaiba is bepillanthatunk. A Savaria Múzeum *Az ötvös – A szombathelyi Berger és Németh család öröksége* című állandó kiállításban állít emléket Szombathely legrégibb, ma is működő üzletének, s a tulajdonos Berger–Németh dinasztia tagjainak.

Németh Zsuzsanna és Németh Ádám Berger Zoltán (1876/1877–1942) órás-látszerész-ékszerészmester leszármazottai. Berger Zoltán izraelita családban született, Berger Vilmos és Berger Róza gyermekeként. „Órás-ékszerész édesapám Pápáról került

Berger Zoltán. Fotó: Knebel Jenő, 1922. (Savaria Múzeum, HK118)

Szombathelyre 1907 februárjában"[1], s a Városi Tanácstól még ugyanebben az évben megkapta az iparengedélyt.[2] A város központjában, a Király utca 1. szám alatti (ma: Király utca 1.) Legáth-palotában nyitott üzletet. Az 1910-es évek elején az „Uhrmacher" átköltözött a Horváth Boldizsár tér 12–14. szám alá (ma: Fő tér 12.), a modern, sze-

1 Baljós a menny felettem. Szerk. Balázs Edit, Katona Attila. Bp., 2001. (továbbiakban: Balázs–Katona, 2001.) 229. p.

2 Központi Értesítő, 1924. 50. sz. 1610. p.

Hirdetés. Szabad Vasmegye, *1947. december 14. 4. p.*

cessziós stílusban épült Szombathelyi Takarékpénztár épületének sarkára.[3]

A kuriózumnak számító, központi fűtéses, csinos üzletben külön kirakatban álltak az aranyak, az ezüstök és az alpakkák. Berger Zoltán üzletének kínálatát látszerek, gramofonok és gramofonlemezek árusításával is bővítette. A mester az üzlet galériáján dolgozott segédjével, felesége és leánya, Klára pedig vitte a boltot.[4]

1928-ban az Erzsébet királyné utca 13. szám (ma: Fő tér 23.) alatt főüzletet nyitott.[5] Az üzlet vezetése mellett az Ipartestület Órás, Ékszerész, Látszerész Szakosztálya díszelnöki tisztét töltötte be Szombathelyen.[6] Adományaival támogatta a Szombathelyi Főgimnázium és a Felső Kereskedelmi Iskola diákjait.[7] Iparát haláláig, 1942-ig folytatta, ekkortól üzlete vezetését Klára lányának férje, a Berger Zoltánnál segédként dolgozó Németh László vette át. Németh László 1939-től tanulta az ékszerész szakmát.[8] „Akkoriban láttam meg egy vésnök kirakatát, gondoltam, ez közel áll ahhoz, amit én szeretnék. Beálltam a Berger órás-ékszerész céghez, ahonnét nemcsak szakmát, feleséget is kaptam…"

1944 tavaszán kiiktatták a zsidó kereskedők boltjait. „A németek bevonulása után nem sokkal bezárták a zsidó üzleteket. Jöttek a hivatal emberei a Fő téren, s amikor

Takarékpénztár épülete. Fotó: Farkas Géza, 1930 k. (Savaria Múzeum, HP1527/33)

a mi üzletünkhöz értek, – bár mindenki tudta, hogy zsidó bolt –, meglátták a cégtáblán a tulajdonos nevét: Németh László. Hirtelen megtorpantak. Apám már két éve (1942) halott volt, a férjem vette át az üzlet vezetését, ez lett a szerencsénk."[9]

A holokausztot nem élte túl Berger Zoltán özvegye, Schlésinger Róza és fia, dr. Berger László sem.[10] Az ötvösmesterséget Berger Klára és férje vitte tovább, a szakma szeretetét átörökítették gyermeküknek.

„Amikor a háborúnak vége lett, egyik percről a másikra fel kellett számolni az ékszerüzletet. A Nemzeti Bank képviselői elvették az aranyat, papírt természetesen ad-

3 Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára. Bp., 1924. 1400. p.
4 Balázs–Katona, 2001. 229. p.
5 A magyar ipar almanachja II. Szerk. Dr. Dálnoki-Kováts Jenő. B, 1929. 416. p.
6 Nemesfémipari Közlöny, 1942. 4. sz. 4. p.
7 Iskolai értesítő. Szombathely – Fiú Felső Kereskedelmi Iskola, 1910. 29. p.; Iskolai értesítő. Szombathely – Katolikus Gimnázium, 1915. 84. p.; Uo., 1916. 56. p.; Uo., 1917. 48. p.
8 „Az örökség, a szakma szeretete kötelez." = Vasvármegye, 1993. márc. 28. 2. p.
9 Balázs–Katona, 2001. 232. p.
10 Kelbert Krisztina: Szemtől szemben. Képek a szombathelyi zsidóság történetéből. Szombathely, 2016. (továbbiakban: Kelbert, 2016.) 52–54. p.

tak róla. A háború után nővéremmel egy kis büfét nyitottunk a bolt helyén. Néhány hónap múlva visszaállt az ékszerbolt, az uram megmaradt »maszeknak«, de arannyal nem foglalkozhatott, ötvös lett."[11]

Az 1940-es években az Erzsébet királyné utca 29–30. szám alatt, majd a mai helyén, a Fő tér 43. szám alatti üzletben működött az óra- és ékszerbolt.

Németh László 1985-től fiát, B. Németh Lászlót bevonva működtette az óra- és ékszerüzletet. 1999-től B. Németh László fia, Németh Ádám is az üzletben dolgozik, 2021 óta a vezetője.

Szombathely városa a 19. század második felében és a 20. század elején országosan is kiemelkedő dinamizmussal fejlődött és növekedett. Már a 19. század első felében is a Nyugat-Dunántúl egyik legjelentősebb kereskedelmi központjaként működött, és a vasúthálózatba való bekapcsolódásának köszönhetően tovább tudta erősíteni pozícióit.[12] Lakossága közel ötszörösére, a beépített területe háromszorosára emelkedett. A dualizmuskori lakosságnövekedés a korszak magyar városaival történő összehasonlításban körülbelül Budapest demográfiai fejlődésével egyezik meg.[13] A polgári népesség száma az első világháború előestéjén túllépte a 30 ezret, s ezzel a Dunántúlon az ötödik legnépesebb várossá vált. Az 1872-től rendezett tanácsú város rangú település fontos közigazgatási, kereskedelmi és pénzügyi központtá vált, széles körű iskolahálózatot épített ki, parkok létesültek, valamint nagyszámú katonaság és számos ipari létesítmény települt meg a határain belül. Nemcsak a város területe növekedett, minőségileg is átalakult. Az épületállomány korszerűsödött, az 1910-es évekre teljes körű, fejlett infrastruktúra épült ki, utcákat nyitottak és előírások készültek városrészekkel kapcsolatban.[14] Ezek eredménye lett Szombathely mai úthálózata, parkjainak, hídjainak, a déli, keleti és nyugati városrészeinek kialakulása. A város rohamos fejlődése, a népesség számának ugrásszerű emelkedése szükségszerűen vezetett a lakásviszonyok romlásához, ugyanakkor a telkek drágulásához. A városképet napjainkig meghatározó épületek megszületése mellett (zsinagóga, törvényszék, múzeum, vasútállomás, premontrei rendház, evangélikus templom, víztorony), a modern urbanizáció, fejlődés csalhatatlan jele a bérházak megjelenése volt. A látványos, gazdagságot sugalló épületek többsége a korábbi korszakok építészeti elemeit, formakincsét felhasználó, újrafogalmazó és vegyítő historizáló, illetve eklektikus stílusban készült.[15] A házak kő- vagy téglafalazatúak, s cseréptetőzettel fedettek voltak. A fürdőszobák arányát tekintve a legfejlettebb városok közé tartozott Szombathely. A rendezett tanácsú városok közül itt volt a legmagasabb a cselédszobák aránya, ez a helyi polgári középosztálybeli családok nagy számára utal.[16]

11 Balázs–Katona, 2001. 232. p.

12 Tangl Balázs: A modern város. Szombathely történelmi reprezentációja és helyi identitása a századfordulón. http://www.vasiszemle.hu/2017/03/tangl.htm (Megtekintve: 2025. május 25.) (továbbiakban: Tangl, 2017.)

13 Kárpáti Zoltán: Városszerkezet és a polgárosodás esélyei Szombathelyen. = Társadalomkutatás, 1991. 1. sz. (továbbiakban: Kárpáti, 1991.) 79–80. p.

14 Melega Miklós: A modern város születése – Szombathely infrastrukturális fejlődése a dualizmus korában. In: Archivum Comitatus Castriferrei 5. Szerk. Tilcsik György. Szombathely, 2012. 479. p.

15 Melega Miklós: A szombathelyi Fő téri házak építéstörténete a dualizmus korában. In: Archivum Comitatus Castriferrei 1. Szerk. Mayer László, Tilcsik György. Szombathely, 2004. (továbbiakban: Melega, 2004.) 449. p. (Előadások Vas megye történetéről; IV.)

16 Kárpáti, 1991. 79–80. p.

Ebben az időben több bérház is épült a városban.[17] Épületállománya 1869 és 1910 között megötszöröződött, a többemeletes házak építésével a korábban földszintes, egyemeletes belváros fokozatosan a vonzó, modern nagyvárosok képét öltötte magára. 1910-ben az 1762 földszintes mellett már 251 egyemeletes, 52 kétemeletes és 3 háromemeletes épület volt a városban.[18] A bérházak földszintjén többnyire üzleti célra hasznosítható helyiségeket alakítottak ki, amelyek a legkülönfélébb szolgáltatási funkciók megtelepedését tették lehetővé. Az utca így nem pusztán lakóövezetet alkotott, hanem a vendéglátóipar, a kereskedelmi és a pénzügyi élet központjává is vált.[19] Építésénél fontos szempont volt, hogy a bérlakások állandó jövedelmet, előnyös befektetést jelenthettek tulajdonosának.[20]

Az igény a magánélet teréül szolgáló bérlakásokra elsősorban a gyorsan növekvő tisztviselő és értelmiségi rétegből jelentkezett, de a nagyvárosokban csatlakozott hozzá a városba beköltöző arisztokrácia, és ilyen lakásokra volt igénye a kereskedőknek is, akiknek a lakástól már különvált a boltjuk, a műhelyük.[21]

Szombathely ekkori társadalmára, foglalkozási szerkezetére az értelmiségiek és hivatalnokok nagy száma volt jellemző. Tekintélyes csoportként jelent meg a háztulajdonosok vagyoni rétege, és számottevő volt a polgárosult kézműves-iparosréteg is. Fontos társadalmi szerepet töltöttek be a nagyrészt zsidó származású kereskedők, ők adták a város gazdasági és pénzügyi életének vezető elitjét.[22] Bár az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása gazdasági hanyatlást eredményezett, és a megyeszékhely elvesztette gazdasági háttérbázisát, a helyi izraelita vállalkozók, iparosok, kereskedők a két világháború között is kiemelkedő szerepet játszottak a város gazdaságában.[23] „A Szombathelyi Takarékpénztár épületében ez idő tájt csak zsidó üzletek működtek. Akadt ugyan egy-két keresztény üzlet is, mint a Fábián pék boltja, de azt lehet mondani, hogy a belvárosban az üzletek 90%-át zsidók birtokolták. A kereskedők néha látványosan összetartottak, amikor a halott Deutsch posztóst végigvitték a városon, mindenki tisztelete jeléül leengedte üzletében a redőnyt. 1944 tavaszán végérvényesen kiiktatták a szakmailag jól felkészült, szorgalmas, becsületes kereskedők üzleteit, pedig ezek a többgenerációs családi vállalkozások alaposan kivették a részüket a jótékonykodásból is."[24]

Berger Zoltán Szombathely egyik legszebb részén, a vármegyeház mellett, az Is-

17 A város a Kőszegi utca és a Fő tér találkozásánál építtetett bérházat (1897), melynek tervpályázatát Fischer Ferenc nyerte el. A Fő tér és a Király utca sarkán áll a Rauscher Miksa tervezte Legáth-féle bérház (1906–1908). Kőszegi utca 23. szám alatt épült fel Széll Ödön egykori kétemeletes bérháza (1896–1897), amely szintén Rauscher Miksa nevéhez köthető. Bérház volt a Széll Kálmán és Király utca sarkán álló kétemeletes Batthyány-ház (1894–1895) is, melyet Brenner János tervezett. Több kisebb bérház épült a Király utcában, a Széll Kálmán utcában és az Óperint utcában. Melega, 2004. 449. p.

18 Tangl, 2017.

19 Melega Miklós: „Szombathely Andrássy útja". A Széll Kálmán utca története a dualizmus korában. In: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk. Mayer László – Tilcsik György. Szombathely, 2003. 465. p.

20 Az emelt bérpalota azonban túl sokba került és kevés jövedelmet hajtott, ráadásul az amortizációt is a vármegyének fizette, és mind jelentékenyebb lett a költségvetésben mutatkozó deficit... Végül a Mikos-ház deficitjének fedezését pótjavadalmazás utalványozásával az állam magára vállalta. Mikor a vármegye spekulál. = Pesti Hírlap, 1908. jún. 14. 11. p.

21 Hanák Péter: Polgárosodás és urbanizáció. (Polgári lakáskultúra Budapesten a 19. században). = Történelmi Szemle, 1984. 1–2. sz. 125. p.

22 Kárpáti, 1991. 80. p.

23 Kelbert, 2016. 53. p.

24 Balázs–Katona, 2001. 229–230. p.

Vármegyeház, Mikos-ház. Fotó: Vizmathy Géza, 1902. (Savaria Múzeum, HP249)

kola utca (ma: Hollán Ernő utca) 1. szám alatti bérházban, az 1897-ben épült úgynevezett Mikos-ház második emeletén élt három gyermekével, Klárával, Judittal és Lászlóval. A család otthonát adó bérpalotát 1896-ban építtette a vármegye a régi, egyszintes Mikos-ház helyén.[25] A Berzsenyi téren, a püspöki palota, a városháza, a vármegyeháza és a gimnázium szomszédságában álló bérpalotát hivatalok, szolgálati lakások és a bérház befogadására tervezték. A bérház tervezését már évekkel korábban fontolgatta a vármegye, építésével kapcsolatban 1879-ben Ludvig Schöne küldött Bécsből a szombathelyi polgármesteri hivatalnak egy levelet, amelyben mint báró Mikos Edéné megbízottja a régi ház helyett építendő új épület helyére tesz javaslatot. Bár a megyeházával közel egy síkban javasolt utcai beépítés nem valósult meg, s az új épület a régi utcavonalon maradt, a mai Hefele utca kialakításának az ötlete ettől számítható.[26]

Az elit környezet megkövetelte, hogy az épületet a szombathelyi polgárosodás időszakának legjelentősebb építésze tervezze, így Vas megye Rauscher Miksát (Léva, 1850? – Szombathely, 1934. október 14.) kérte fel.[27] A bérpalota tükrözte a társadalomban végbement liberalizálódást, hiszen egyetlen

25 A bérpalota helyén a 19. században báró Mikos László háza állt. Ennek lebontásakor 1896-ban római falmaradványokra, mozaikra bukkantak. A mozaikból megmentett rész a Savaria Múzeum Lapidariumában látható. P. Buocz Terézia: Savaria épületeinek topográfiája. = Archeológiai Értesítő, 1962. 2. sz. 265. p.

26 Szilágyi István: Adalékok Ludwig Schöne munkásságához. = Vasi Szemle, 2003. 3. sz. 328. p.

27 Rauscher Miksa készítette a premontrei rend gimnáziumának (1893–1894, Széchenyi u. 2.) és rendházának (1895) terveit, Széll Ödön bérpalotáját (1896, Kőszegi utca 23.), a Szombathelyi Általános Takarékpénztár épületét (1903, Fő tér 36.), a ma már nem látható Kioszkot (1905, Szent István park), a Fehér Kereszt Egylet gyermekkórházát (1905, Paragvári u.), a Jegyző–internátust (1913, Jókai Mór u. 14.). Balogh Péter: Rauscher Miksa műépítész (1850–1934) munkássága. In: Archivum Comitatus Castriferrei 4. Szerk. Mayer László – Tilcsik György. Szombathely, 2010. 275–288. p. (Előadások Vas megye történetéről V.)

épület adott otthont különböző rétegeknek. Az első és a második emeletek reprezentatív lakásainak nagypolgári bérlői mellett a lakók többségét a közép- és kispolgárság és a szerény módú hivatalnokság, értelmiség alkotta. A lakások átlagosan 3–6 szobások voltak, legfőbb funkciójuk a magánszféra biztosítása volt. Már nem volt szükség arra, hogy a lakások nagy terei összejöveteleknek adjanak helyet, hiszen az egykori főúri palotákban zajló élet színtereit átvették a polgári társadalom közösségi életének helyszínei: a színház, a kaszinó, a hangversenyterem, a kávéházak, a vigadó stb.[28]

A bérházban lévő lakások rangját, tekintélyét a szobák száma, a fürdőszoba megléte, a belmagasság is tükrözte. Az első emeleten öt-hat szobás, fürdőszobával rendelkező lakások, a második emeleten egyszerűbb, háromszobás lakások foglaltak helyet. A Berger család 1914 szeptembere (Berger László születése) és 1916 decembere (Berger Klára születése) között költözött az Iskola utca 1. szám alatti (ma: Hollán Ernő utca) bérház egyik második emeleti lakásába. A lakás belmagassága 3,7 m volt, a szobák alapterülete a 20 m^2-től 30 m^2-ig terjedt. A lakáshoz előszoba, konyha, cselédszoba és kamra tartozott. A lakásban világosan szétvált a szorosan vett reprezentációs tér, az intimszféra és a háztartás ellátására rendelt „szolgálati" helyiségek szférája. Pár percre a lakástól, a főtéri szecessziós Takarékpénztár (1912) sarkán volt ebben az időben az óra- és ékszerbolt. Berger Klára így emlékezett vissza otthonukra: „A Hollán Ernő utcában, a Mikos-ház második emeletén laktunk. Két nagy és egy kis szobából állt a lakásunk. Bár akadtak rossz periódusaink, de mindenes lányt,

Berger Zoltánné Schlésinger Róza.
Fotó: Knebel Jenő, 1922.
(Savaria Múzeum, HM.2023.25.1.)

cselédet mindig tartottunk. Anyám irányította a háztartást, vezette az üzletet és a gyermekek neveléséről gondoskodott. Karitatív munkát is szívesen végzett, gyakran elment virrasztani beteg gyerekek mellé."[29]

A lakás divatos szalonjának kialakítását, a neorokokó bútor megrendelését az előkelő otthonok példája ösztönözhette, melyben fontos szerepet játszhatott a feleség, Berger Zoltánné Schlésinger Róza ízlésvilága is.

A szalon, mely a vagyonosabb polgárok otthonaira volt jellemző, s melyet bútorzata és annak kiegészítői jelentősen megkülönböztettek egy egyszerűbb nappalitól, reprezentációs célokat szolgált. A Berger család szalonjának dísze az aranyozott neorokokó ülőgarnitúra volt, melyet a fal mellett,

28 Merényi Gyula: A lakáskultúra hagyományaiból. Bérpalota az Andrássy úton. = Lakáskultúra, 1999. 5. sz. 104–105. p.

29 Balázs–Katona, 2001. 229. p.

aszimmetrikusan helyeztek el, így kialakítva egy beszélgetőssarkot. A vendégek fogadását, kényelmét számos ülőalkalmatosság szolgálta, a csodálatos tükör, a díszes paravánok a luxust és az intimitást erősítették. Nem ismerjük a szalongarnitúra tervezőjét, készítőjét, és a készítésének pontos idejét sem tudjuk, azonban néhány fénykép segíti a meghatározást. A Történettudományi Osztály Knebel üvegnegatívok gyűjteményében található az a Knebel Jenő által 1922-ben készített portré, melyen Berger Zoltán háta mögött a féloldalas ülőke díszes faragása látható. Az 1932–1942 között készült családi képen[30] pedig a reneszánsz mintájú falikárpit és a neorokokó garnitúra egyik elveszett karosszéke ismerhető fel.

A bútorok, mint a lakberendezés információhordozó kellékei, egy korról és az akkor élt emberekről mesélnek. A bútor tükrözi az egyes társadalmi és kulturális változásokat, ugyanakkor a történelmi-politikai események, a technológiai fejlődés, az életmód átalakulása is befolyásolja a lakáskultúrát. A divat elsősorban az elittől függött, akik a lakáskultúrát, akárcsak az öltözködést, a kiváltságos pozíció kifejezésére is használták. Az 19. század második felének sokszínű lakáskultúrája magával hozta a hazai középosztálybeli bútorgyárosok felemelkedését is. Az ezredéves országos kiállításon budapesti, aradi, kassai, kolozsvári, szegedi, temesvári és nagyszebeni iparosok jelentek meg munkáikkal. Román, gót, régi és modern reneszánsz, barokk, rokokó, empire, különféle angol és népies magyar és horvát nemzeti stílusokat mutattak be a kiállítási enteriőrökben.[31] „Fogyasztó közönségünknek divatszerűen váltakozó és szeszélyesen szét-

Női fogadószoba. Az iparművészet 1896-ban. Millénniumi emlékkönyv. Szerk. Ráth György. Bp., 169. p.

ágazó ízlése, de az egész művészetünknek internationális, stilkereső iránya híven tükröződik vissza lakberendezéseinken, amennyiben azok egy bizonyos egységes korszellem és közízlés hiányával, úgyszólván az összes létező stilfajok és stilárnyalatok utánzásában, tetszelegnek. A stílusok sokaságában ez időszerint a franczia műirányok vannak túlsúlyban, melyek kiállításunkon egy nehány igen sikerült interieurrel képviselvék”[32] – írta Aigner Sándor a *Millénniumi emlékkönyv*ben.

„A belső tér elrendezésének ez a megváltozása tette azt is, hogy az ékítmények túlterhelt nehézkességét mindenféle könnyed, jó ízlésű és ezernyi módon variált fafaragású

30 Balázs–Katona, 2001. 231. p.

31 Gaul Károly: Bútoriparunk és a díszítő iparok az ezredéves országos kiállításon. = A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, 1897. 6. sz. 263–276. p.

32 Aigner Sándor: A bútor-műipar. In: Az iparművészet 1896-ban. Millénniumi emlékkönyv. Szerk. Ráth György Bp., 1897. 172. p.

díszítésekkel helyettesítették. A kandallókat a föléjük helyezett táblaképek vagy hatalmas domborművek helyett tükrökkel díszítették, ezek azáltal, hogy megduplázzák a velük szemben lévő dolgokat, élőképeket alkotnak, amelyek megnagyítják és megélénkítik a lakásokat, a vidámság és a pompa olyan légkörével látják el őket, amilyen azelőtt sohasem volt sajátjuk. (Pierre Patte)."[33]

A művészetek fővárosában, III. Napóleon uralkodása (1852–1870) idején újra felfedezett rokokó stílus gyorsan népszerűvé vált Európában, elsősorban az iparművészet és a belsőépítészet–lakáskultúra terén. Az Osztrák–Magyar Monarchia területén a kastélyfelújítások és a városi paloták építése során sok arisztokrata, tehetős nagypolgár rendelt divatos neorokokó bútort. A keszthelyi Festetics-kastély, a betléri Andrássy-kastély, a világosi Bohus-kastély, a budai Emmer-palota (ma Bem rakpart 8. szám), a Nemzeti Múzeum mögött álló Károlyi-palota (ma Pollack Mihály tér), az egykori Wenckheim-palota (ma Központi Szabó Ervin Könyvtár) szalonjaiban, fogadótermeiben hasonló garnitúrák, díszítőelemek várták a korabeli vendégeket, mint amilyeneket a Berger–Németh család örökségében láthatunk.

A 19. század végi Szombathelyre azonban nem volt jellemző a városba beköltöző, palotákat építő arisztokrácia, így a lakáskultúra terén a Berger család számára nem volt közvetlen követendő minta. Nem ismerjük a lakás többi terének a berendezését; valószínű, hogy a reprezentációs célokat szolgáló szalon bútorzata felülmúlta a lakás többi berendezését. Az azonban biztos, hogy a 20. század elején a Berger család olyan kirívóan fényűző szalont hozott létre polgári otthonában, amely a korszak legsikkesebb, csak a módosabbak számára elérhető bútorait és berendezési tárgyait tartalmazta.

A neorokokó stílus a kényelem és a meghittség jegyében frissítette fel és alakította a kor igényéhez a korábbi bútortípusokat. Ez elsősorban abban nyilvánult meg, hogy a bútorszerkezeteket az emberi testhez igazították és jellemzővé vált a finom, minőségi kárpitozás. Az új stílus a mindennapi élethez alkalmazkodott, meghonosította a kényelmet a bútorművességben. A lakáskultúrát jelentősen meghatározó irányzat hullámzó, könnyed, gyönyörű formákat hozott divatba. A hullámos vonalak és az íves formák váltak kurrenssé, a kiszámítottság, szigorúság világát természetes, organikus alakzatok váltották fel. A fákon, figyelembe véve az erezetet, az aranyozás, fényezés vagy a világos színű festés dominált, faragott indák, kagylódíszek, virágfüzérek árasztották el a berendezéseket, a kárpitozás drága textilek felhasználásával történt. A faragott motívumok és a precíz kidolgozások kiemelték a bútorok művészi vonását, a gazdag anyagok és a gondos kidolgozások a luxust és az időtlenséget sugallták. A bútorok önmagukban is remekművek, amelyek részletességükkel és művészi értékükkel hozzájárultak a lakóterek atmoszférájához, egyfajta státuszszimbólumként szolgáltak.

Ennek az elegáns, s egyben könnyed stílusnak a szép példája a szombathelyi hagyaték 20. század elejéről származó ülőgarnitúrája, két karosszék, két támlás szék, etrüszk, féloldalas ülőke, kanapé, tükör, asztal, paraván, kandallóparaván, gobelin, vitrinszekrény, konzolasztal, két fehér zsírkőoszlopon álló dísz együttese.

A finom, aranyszínű virágmintás huzattal borított kanapé négy karcsú, hajlított lábon áll. Levél és kagylódíszes káva felett ülőlapja vese alakú. A háttámlája aszimmetrikus, hullámos ívelésű, a fakeretezésen áttört kagyló- és növénydíszek láthatók.

33 Baróti Dezső: A rokokó. Bp., 1986. 205–206. p.

A kartámaszok ívesek, akantuszlevelekkel díszítettek. Rendkívül légies, könnyed, vonzó bútordarab.[34] A legszebb bútordarabok közé tartozó féloldalas ülőke hajlított lábait és a kávát is akantuszlevelek díszítik, a karfa az ülőrésszel találkozva áttört faragású. A csodálatos ívű háttámla felső keretén hosszan virágdísz látható. A Berger Zoltánról készült portrén az ülőke faragással díszített háttámlája tűnik fel.[35]

A két elegáns karosszék négy, íves, csigás lábon áll. A viszonylag alacsony háttámlája hullámos, áttört indás, kagylós, *rocaille*-os faragású. Ülése elöl kiszélesedik, kartámasztója íves, akantuszleveles. A támlája és az ülése is párnázott.[36]

Az etrüszk négy, ívelt lábát akantuszlevelek, virágok gazdagítják. Párnázott karfája hajlított, a farész volutában végződik.[37]

Az áttört díszes támlájú szék négy, a kávánál virágdíszes, balluszteres lába enyhén hullámos, szalagdíszes kávarészt tart. Az ülése íves, elöl kiszélesedő. Az ovális háttámla keretén gyöngysor- és szalagdísz fut végig, közepét három keskeny gyöngysoros léctag tölti ki, ovális virágfejekkel tagolva. A másik szék szögletes háttámlája kárpitozott, oldalról oszlopok keretezik, teteje párkányos kiképzésű.[38]

Jellegzetes bútordarab a szintén aranyozott vitrin, kecses, négylábú, üvegablakos, belül polcos szekrény, amelybe a család a büszkeségeit helyezhette el, családi ereklyéket, érmeket, műtárgyakat, régiségeket. Akantuszlevelekkel díszített főpárkányát középen női fejet ábrázoló faragás díszíti. Oldalfalai előtt csavart oszlopos dísz látható.[39] A szépséges paravánok a tér elosztását szolgálták, és formájukkal, ábrázolásaikkal az intimitást fokozták. A nagyobbik paraván három, különböző szélességű és magasságú lapból készült. A lapok négy faragott, csigás lábon állnak, íves, hullámos, rózsás, aranyozott keretelésűek. A lapok felső keretét virágfüzérek díszítik. A lapokon ábrázolt festett liget, rózsák, kis tó, szerelmespár mind-mind jellegzetes neorokokó motívum, az élet örömeit jelképezi.[40] A kandallóparaván négy akantuszleveles lába csigában végződik, a hullámos keretet alul-felül kagylós virágfüzér ékesíti.[41]

A mennyezetről nyolcágú kristálycsillár függött, a lenyűgöző méretű tükör visszatükrözte a fényét és a szalon eleganciáját emelte.[42] A csodálatos tükörhöz konzolasztal tartozik. A konzolasztal négy, ívelt, rokokó faragású lábát kagylós, virágos díszű heveder köti össze. Kávája is dúsan faragott *rocaille*-os, *kartus*os formákkal ékesített. Lapja bársonnyal bevont fa.[43] A tükör álló téglalap alakú, oldalán kettős keretezéssel, felül ívesen kiképzett koronázórésszel, alul kartusos, leveles rokokódíszítménnyel. A két keretet középen *rocaille*-os dísz fogja össze.[44]

A tükör mellett fehér zsírkőből készült oszlopokon akantuszleveles, szökőkúttal, madárkákkal gazdagon díszített, amfora alakú vázák álltak.[45]

A Közép-Ázsiából származó tekke-türkmén bordóvörös, rozsdabarna, kék és nyers színű gyapjúszőnyeg a 19. század végéről, 20 sz. elejéről származik.[46] A szőnyeg mintázatának szigorúan határolt belső része a világ rendjét szimbolizálja, a körülfonódó szegélyek pedig ennek a végességére utalnak. A motívum elhelyezkedése szimmetrikus,

34 Leltárszám: HM.2023.40.7.
35 Leltárszám: HM.2023.2023.40.6.
36 Leltárszám: HM.2023.40.1-2.
37 Leltárszám: HM.2023.2023.40.5.
38 Leltárszám: HM.2023.40.3-4.
39 Leltárszám: HM.2023.43.1.
40 Leltárszám: HM.2023.41.1
41 Leltárszám: HM.2023.4.1.
42 Leltárszám: HM.2023.33.1.
43 Leltárszám: HM.2023.45.1.
44 Leltárszám: HM.2023.44.1.
45 Leltárszám: HM.2023.29.1-2.
46 Leltárszám: HM.2023.47.1.

a szőnyeg tükrében nomád (törzsi), nyolcszögű forma, a *gol* (göl) minta jelképezi a rendet. Az erős, fényes és ruganyos gyapjú-, kecske- és teveszőr, a fonalak különleges növényi festése és csomózása, a klasszikus keleti mintázat értékessé, egyedivé tette a szőnyegeket. Szívesen díszítették velük paloták termeit és polgári lakások úri szobájába is került antik szőnyeg, sőt a keleti, nomád szőnyegekből a 20. század elején komoly kollekciókat is létrehoztak.[47]

A 19. század végi beludzs imaszőnyeg készítésénél gyapjút használtak, fő színei a vörös, a rozsdabarna, a kék és a nyers. Az imaszőnyeg jellemző motívuma az oszlopokon nyugvó ív ábrázolása, az imafülkének *(mihrab)* jelképe. A 19. századi szőnyegen az architektonikus elemek az eredeti jelentőség elhomályosulásával jelennek meg. A szőnyeg fehér alapszínű imafülkéjének íve lépcsőzetes záródású, vörös szalagos barna színű sáv – ezek a korai szőnyegeken az oszlopok voltak – határolja, amit fekete sáv kontúroz. A teteje masniszerűen végződik. Az imafülke belsejét stilizált virág díszíti. A fülkét váltakozva keskeny szalagos és széles, váltakozó geometriai mintájú bordűr keretezi, kék-vörös-barna-nyers színekben.[48] Szintén a 19. század végére, a 20. század elejére datálható a barna-óaranyszínben játszó falikárpit. A reneszánsz mintáknak megfelelően a görögrómai mitológiából veszi témáját, vadászjelenetet ábrázol, a kép középpontjában a liget fái, levelei, indái között a szarvasra íjját felajzó Artemisz/Diána istennő látható. Bal oldalán egy fiatal vadász térdel kutyájával, jobbról háttérben két nimpha látható, egyikük kürtöt tart a kezében, a másik dárdát, ők Artemisz fegyvernök-nimphái. Artemiszt eredetileg a vadon és a vadászat istennőjének tekintették, vadászként és a vadászok pártfogójaként ünnepelték. Íjat és arany nyílvesszőkkel teli tegezt viselt, aranyszínű köpenyt, bíborszínű félcipőt és ékköves csattal ellátott övet, amely a tunikáját összetartotta, a haját pedig szalagba fogva hordta. Ha szarvassal együtt ábrázolják, mint e faliképen is, a szarvas burkoltan utalhat az istennővel kapcsolatos legismertebb mítoszra, az Actaión-mítoszra is. A történet szerint a vadász, Actaión megleste az istennőt fürdés közben, aki büntetésből szarvassá változtatta. A szarvassá változtatott vadászt kutyái nem ismerték fel, hajtani kezdték és megölték. A falikép mintha egyetlen ábrázolásba sűrítené bele a mítosz különböző mozzanatait, legelöl látjuk a vadászt, amint az istennőt figyeli, a kép közepén a büntetni készülő, íját feszítő istennő áll, a kép hátsó részén pedig a már szarvassá változtatott vadászt láthatjuk. A falikárpit az 1850-es évektől vált ismét fontos kellékévé a lakásdekorációnak, és közel egy évszázadon keresztül népszerű maradt. Újjászületése előidézte a gépi kárpit elterjedését, amely többnyire polgári otthonok falát díszítette. A szőtt képeket bekeretezték, falra akasztva a festményekkel együtt részei voltak a dekorációnak. Bár a technika hasonló volt, mint a 16–17. században, hiszen a mintát ez esetben is meg kellett tervezni, az így készült kárpitok megfizethetővé váltak azáltal, hogy a szövés kézi munkáját felváltotta a gyorsabb és hatékonyabb sorozatgyártás. A drága gyapjú helyett a készítésüknél az olcsóbb pamutot használták, és sokkal kevesebb, és kevésbé tartós festéket alkalmaztak a szövésnél.[49]

A szalon jellegzetes atmoszférájához az asztalokon és falakon festőien elrendezett

47 Tűzkő Péter: Keleti szőnyegek Magyarországon. https://www.artmagazin.hu/articles/archivum/b2db02c0e696dc02f00261f75a9c6115 (Megtekintve: 2025. május 24.)

48 Leltárszám: HM.2023.49.1.

49 Leltárszám: HM.2023.22.1.

képek, festmények, órák, ötvöstárgyak, ezerféle apróság is hozzájárultak. A Berger–Németh-hagyatékban megtalálható díszmagyar ékszerkészletet bársonnyal bélelt fadobozban, falra akasztva tartották. A díszmagyar ékszerei több különböző ékszerkészlet részeit jelentik. A reprezentatív díszmagyar a reformkorban alakult ki a magyar ünnepi ruhából, és a hazaszeretet, valamint a nemzeti, rendi büszkeség kifejezését szolgálta. Ünnepi öltözetként egészen 1945-ig megmaradt. A díszöltözethez hozzátartozott a felsőkabát, azaz a prémmel szegélyezett bársonymente, az alatta viselt selyemdolmány, a zsinóros nadrág, az alatta viselt, vele egyező színű alsónadrág, a süveg tollforgóval, az aranyrojtos fekete vagy fehér selyem nyakkendő, a sarkantyús csizma, a zsinóröv és a kardcsatlék. A 19. század második felétől teljes ékszerkészlet – gombok, boglár, öv, süvegdísz (forgó) – díszítette az öltözéket, aminek része volt a díszszablya és a kardkötő lánc is. Tudatosan beledolgozták a család tulajdonában megmaradt régebbi ékszereket, ruhadarabokat is, és a díszruhák nemzedékről nemzedékre öröklődtek az ősi nemesség bizonyságaként. A rendkívül finom, míves ötvösmunka elegáns, egyedi megjelenést biztosított viselőjének. Az öv, a mentekötők, a tollforgók és a gombok együttese a 19. század második feléből származik, anyaga aranyozott ezüst, domborított, vésett, poncolt, filigrán, pajzs alakú díszekkel, különböző türkiz- és gránátköves, zománcos és bogláros díszű tagokból összeállított.

Az öv karikákkal összekapcsolt, keskeny tagozatokból áll, rajta szimmetrikus elrendezésben három nagyobb és három kisebb domborított, vésett, poncolt pajzs alakú kerek díszítmény, apró türkizekkel. Az övhöz tartozó mentekötőlánc karikákkal összekapcsolt, keskeny tagokból áll, rajta három nagyobb, domborított, vésett, poncolt pajzs alakú kerek díszítmény, apró türkizekkel. A készlethez tartozó tollforgó kerek tollhüvelyét türkizkövek ékesítik. A felszerelést türkizköves pitykegombok egészítik ki. A másik öv, mely egy független készlethez tartozik, karikákból fűzött és három kerek boglárral, apró türkizekkel gazdagított. A két szélső tollforgó egyedülálló, készlethez nem tartozó. A bal oldali kerek tollhüvelyén türkiz- és gránátkövek, a jobb oldali áttört díszes tollhüvelyén türkiz, gránát, zománc és függő igazgyöngyök láthatóak. A több különböző készlethez tartozó pitykegombok türkizzel ékesítettek.[50] A dobozon kívül található aranyozott ezüst ékszerkészlet része a karikákból fűzött három domborított, vésett, poncolt pajzs alakú díszítményt bíró öv, és két boglár, gránáttal, türkizzel, zománccal díszítve.[51] A Berger–Németh-hagyaték felajánlásakor nemcsak a neorokokó szalongarnitúrát, az iparművészet remekeit kapta meg a Savaria Múzeum, hanem a francia jelleggel bíró modern lakberendezés képzőművészeti kiegészítőit is. Az 1920-as években a Berger család otthonában a szalon falát fényképek, legyező, díszmagyar ékszerkészlet és festmények díszítették. Az órás-, ékszerész-, ötvösdinasztia mesterei, Berger Zoltán, veje, Németh László, majd B. Németh László is – talán mert ők maguk is művészek voltak – értékelték, s szívesen támogatták a kortárs helyi művészetet. Éppúgy, ahogy jelenünkben Németh Zsuzsanna és Németh Ádám támogatja nagyvonalú ajándékozással a kulturális örökségünket. A száz évvel korábbi, érintetlenül megmaradt szalonberendezés bemutatja azt a gazdag polgári miliőt, amelyben e család a mindennapjait élte. Szombathely és polgárai ízlésének, anyagi körülményeinek, életének, múltjának emlékeként, örökségeként.

50 Leltárszám: HM.2023.31.1. – 2023.36.2.
51 Leltárszám: HM.2023.52.1. – 2023.54.1.

Enteriőr Az ötvös *című kiállításban. Fotó: Mészáros Irén, 2023*

Karosszék. Fotó: Mészáros Irén, 2023

Karosszék részlete. Fotó: Mészáros Irén, 2023

Féloldalas ülőke. Fotó: Mészáros Irén, 2023

Paraván. Részlet. Fotó: Mészáros Irén, 2023

Kandallóparaván. Fotó: Mészáros Irén, 2023

Enteriőr. Részlet. Fotó: Mészáros Irén, 2023

Falikárpit. Részlet. Fotó: Mészáros Irén, 2023

Imaszőnyeg. Fotó: Mészáros Irén, 2023

Díszoklevél. Fotó: Mészáros Irén, 2023

Díszmagyar ékszerkészlet. Részlet. Fotó: Mészáros Irén, 2023

Tóthárpád Ferenc

Adalékok a kőszegi kaszinóélet történetéhez

„Nem halt az meg, ki honosinak
emlékezetében él."
(Széchenyi István)

A Kőszegi (Polgári) Kaszinó „legújabb kori" alapításának 25. évfordulóját 2024-ben ünnepelte.[1] Az alábbi néhány adalékkal a kevéssel több mint 190 éve alapított elődök emléke előtt is tisztelgünk.

„Hol volt, hol nem" – kezdhetnénk a különleges „mesét", hiszen sok-sok év telt el azóta, hogy 1832 végén tizenhat kőszegi polgár felvetette, hogy követni kellene Széchenyi gróf példáját. Az 1833 januárjában megalakult csoportosulás átalakulások és újrakezdések eredményeként forrta ki magát Polgári Kaszinóvá, hiszen az ezredfordulóra megint akadtak olyan kőszegiek, akiknek az volt a céljuk, hogy a legendákká vált elődök nyomdokaiba lépjenek.

Az országgyűlés kerületi táblájának 1825. november 3-i ülésén Széchenyi, a fiatal huszártiszt, lelkes beszédet mondott a magyar nyelv ügyében. Jól látta, hogy a társadalmi osztályok egymástól elszigetelten élték napjaikat. Felismerte a klubélet jelentőségét is. Tudta, hogy Anglia fejlettsége, művéltsége nagymértékben a tenni akaró és jól működő egyesületeknek köszönhető. Az általa megálmodott új magyar egyesületi forma – az angliai tapasztalatai alapján – a klubok mintájára kezdte meg működését, és a kaszinó nevet kapta. Igyekezete eredményeként 1827. június 10-én,[2] az akkori Dorottya utcai Vogel-házban a kaszinó megkezdte első tanácskozását.

Pest-Buda híres közössége egy választmányi ülésen, 1830. február 7-én vette fel a Nemzeti Casinó nevet. (Ezt megelőzően Pesti Casinóként működött.) A közösség iránt kinyilvánított felelősségvállalásra utal, hogy az 1835. január 25-i közgyűlésükön leírták azt a nyilatkozatot, amelyben kötelezték magukat, hogy a végrendeletükben megemlékeznek a kaszinóról azáltal is, hogy a tagok halála estén „emlékjelet fognak hagyni". Széchenyi már 1833. április hó 27-én kelt végrendeletében rögzítette, hogy: egy aranyserleget hagyományoz a kaszinóra.[3] A serlegre vésette: „Nem halt az meg, ki honosinak emlékezetében él."

A Kőszegi Polgári Kaszinó (KPK) „újkori" története 1999-ben kezdődött. A Dénes Andor elnök nevével fémjelzett egyesület életét, aminek irányítását a vezetőséggel karöltve később dr. Küttel István, majd Németh János, őt követően pedig Csiki István vett át, napjainkig nyomon követhetjük. Nemes vállalásuk nagy feladatot, felelősséget ró minden kaszinótagra, aki méltó akar lenni elődeihez, a kialakult hagyományokhoz, ahhoz az értékrendhez, amit a felvállalt lokálpatriotizmus képvisel.

Az 1800-as évek első harmadában – ugyanúgy, mint a rendszerváltás után – kitárult a világ azáltal, hogy több alkalom adódott a haladó gondolatok cseréjére, és kitárult a világ a szó szoros értelmében is. Szaporodtak a fejlettebb országok felé irányuló,

1 A hivatalos megalakulás 1999. május 14-én volt.

2 Kovalcsik József *A kultúra csarnokai* című munkájának 48. oldalán (Bp., 1987. továbbiakban: Kovalcsik, 1987.) a június 14-i dátumot jelöli meg. Vö. Ilk Mihály: A Nemzeti Casinó százéves története. 1827–1926. Bp., 1927. (továbbiakban: Ilk, 1927.) 5. p. A meghívók június 10-ére szóltak. Ebben az időben a Nemzeti Casino – 1830-ig Pesti Kaszinó – 175 fővel végezte munkáját.

3 Ilk, 1927. 38–39. p.

tapasztalatszerző utazások, talán ezért: a kor népszerű irodalmi műfaja az útirajz lett.[4]

Az új formák új lehetőségeket kínáltak. Az irodalmi alkotásokon kívül a kibontakozó egyesületek tagjai olvashatták például a *Hébet*, az *Aspasiát*; a *Tudományos Gyűjteményt*, a *Felsőmagyarországi Minervát*, az *Élet és Literaturát* vagy a *Mosarion*t. Hamarosan kialakult a kaszinók és az olvasótársaságok országos hálózata. Tevékenységük politikai és művelődési hatásukat tekintve jelentős volt. Ezt támasztja alá egy korábbi, 1794-es feljelentés is,[5] ami beszámol egy körről, amelynek tagjai – a kőszegi kerületi tábla ülnökei, a városbíró, egy patikus, egy nyugalmazott százados, egy ügyvéd és a helyi kegyesrendi gimnázium igazgatója – vasárnaponként titkos összejöveteleket tartottak. A jelenlévők rendszeresen „szabadszellemű" cikkek felolvasásával töltötték idejüket. A feljelentés, amelyből mindezt megtudhatjuk, azt bizonyítja, hogy a legkorábbi olvasótársaságok közé sorolható az említett kőszegi csoport, amelynek legismertebb tagjai: Sigray Jakab, Zarka Mihály és Piller Caelestin volt.

A reformkori Vas vármegye egyetlen szabad királyi városa Kőszeg volt.[6] Az 1830-as évek közepén 5757, 1848-ban pedig már 7145 lelket számlált.[7] Azt gondolhatnánk, hogy a gazdasági, kereskedelmi élet jelentősége, nagyságrendje – ami feltehetően minden település társasági életét is befolyásolja – ennek megfelelően alakult. Azonban egy Tilcsik György által 1982-ben feltárt dokumentum módosítja korábbi elképzeléseinket. A több mint hétezres lélekszámú Kőszeg lemaradása a 4893 lakosú Szombathelyhez képest már 1847-ben jelentős volt. Amíg a kőszegi piacon például 150 ezer pozsonyi mérő gabona és 14-15 ezer akó bor, 10 ezer mázsa gyapjú, addig a szombathelyi piacon 50 ezer mérő gabona, 90 ezer akó bor, 16 ezer mázsa gyapjú fogyott. A kereskedelem közvetett módon természetesen kedvezett az egyesületalapítási törekvéseknek is. Az említett okok ellenére, vagy éppen azok hatására ugyanúgy, mint az ország más településein – például Orosházán (1835), Gyarmaton (1833), Losoncon (1834), Szakolcán (1830), Pápán (1834), Sátoraljaújhelyen (1831)[8] – az 1830-as évek elején Kőszegen (1833) is megalakult a társas élet haladó formája, amely azonban csak az 1840-es évektől teljesedett ki.

Az 1832-es országgyűlés után a polgári nyilvánosság újabb fórumai jelentek meg. A királyi titkos rendőrség 1833-ban az ország 29 kaszinójáról és olvasóegyesületéről tudott.[9] A kulturális egyesülések mellett egyre nagyobb teret nyertek a gazdasági érdekeltségek. Az érdekek, valamint a közösséghez tartozás vágya és lehetősége új egyesüléseket hozott létre. Olyanokat, mint

4 1844-ben a Nemzeti Kaszinó könyvtárosa, Tóth Lőrinc is közzétette *Uti tárcá*ját.

5 Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai. A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per iratai 1794–1795. 2. köt., Bp., 1952. 129. p.

6 Arról, hogy mikor kapta Kőszeg a szabad királyi városi rangot, két álláspont is ismert. Lásd Bakay Kornél: *Az* Anjou kori Kőszeg. In: uő. A középkori Kőszeg. Kőszeg, 2001. 159–168. p. Bariska István: A szabad királyi várossá válás ára. In: Bariska István – Söptei Imre (szerk.): Kőszeg 2000. Kőszeg, 2000. (továbbiakban: Bariska–Söptei, 2000.) 59–110. p. Lásd még Söptei Imre: 1328–1648–1848. In: Tóthárpád Ferenc (szerk.): TÉMA II. Kőszeg, 1998. 19–21. p.

7 Tilcsik György: Adatok Kőszeg polgárságának összetételéhez (1781–1848). In: Bariska–Söptei, 2000. 113. p.

8 Pór Edit (szerk.): A magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig. Vidéki egyletek és körök. III. Bp., 1988. 13–1350. p.

9 Goda Éva: A Debreceni Casino megalakulása és tevékenysége 1833 és 1849 között. = Debreceni Szemle, 2001. 3. sz. 409. p. Lásd még Hajdu Bihari Napló, 2001. november 2. Mérey Sándor tartományi főbiztos a magyar kancellárnak küldött jelentése szerint Magyarországon 1833-ban 24 helységben működött kaszinó vagy olvasóegylet. Közöttük említi a kőszegit is. Az öt erdélyi kaszinót külön sorolja fel.

a Zeneegylet (*Musikverein,* 1840); a Kőszénfejtő Rt. (*Steinkohlenaktiengemeinschaft,* 1843); a Takarékpénztár (*Sparkassa,* 1844); a Posztó- és Gyapjúszövetgyár Egyesület (1845) vagy a Majolikagyár (1846).[10] A statisztikai kimutatások szerint Magyarországon 1832-ben több mint 14 ezer egyesületet tartottak számon.[11] A társasági élet a nyilvánosság gyökeres változásának hatására kiszélesedett. Bálok, színházi előadások nyújtottak alkalmat a kellemes időtöltéshez és az eszmecserékhez. Mindezek hozzájárultak a közvetlen részvétel erősödéséhez. Egy-egy társaság a maga tagságával befolyásolhatta a helyi döntéseket, már csak azért is, mert tagjaik között a közélet jelentős személyiségei is jelen voltak. A kőszegi névsorokban gyakran olvasható például a Chernel és a Festetics név.

A legkorábbi kőszegi olvasóegyesület megalakításának ötlete az 1832-es országgyűlés évére datálható. 1918-ban nyolcvanhat év távlatából „polgári kör" – így, idézőjelben – alapításáról számol be visszaemlékezésében egy helyi újságíró,[12] amely eseményen jelen voltak: Ertl János, Gyurász Ádám, Graff Károly, Horváth Dávid, Hrabovszky János, Mecsery (Mecséry?) Dániel, Nagy Károly, Schlamadinger András, Vidos Lajos ügyvédek; Kikaker Imre, Pados György, Pados János gyógyszerész; Gaal János táblabíró, Russ József őrnagy, Kristiany Pius és Schmidt Szörény professzorok. A cikk fontos információja, hogy 1832. december 1-jén az egybegyűltek tizenhatan csak „elhatározták", hogy 12 pengőforint értékű részvények jegyzésével olvasóegyesületet alapítanak. Ezzel a megállapítással el is érkeztünk az első sarkalatos kérdéshez. Mondhatjuk-e, hogy ez, vagyis az 1832-es – decemberi – dátum a megalakulás időpontja? Ha következetesek vagyunk, akkor a híradás más „tényeit" is el kell fogadnunk. Akkor pedig az alakuló gyűlés időpontja 1833. január 16-ára tehető. Akkorra, amikor Gyurász Ádám elnök „remek beszédet mondott, melyet a társaság közakaratjával – díszes emlékül – jegyzőkönyvbe beiktatni elrendelt és egy csinos emlék-árkuson a társaságnak minden tagja által aláírva az egyesület tárában elhelyezett". (Sajnos az említett iratot eddig nem sikerült fellelni.) Az elhangzottakból is következtetni lehet a pontos dátumokra: „Második hónapja annak, hogy egy olvasó-egyesület egyébb társasági kellemekkel párositott létrehozása közóhajtás következtében nyilvánositatott, s alig két hét multával – ez az óhajtott Intézet el rendelkezett, ugy hogy 53 részvényes lett taggá (…)" Az olvasóegyesület „1833. évi főhó (január) 16.-án megis alakult".[13] A mai fül számára cirkalmas beszédből kiderül, hogy a kör megrendelt négy magyar, három német hírlapot; hat magyar és ugyanennyi német folyóiratot, négy magyar zsebkönyvet, „az országgyülés napló könyve Iratával együtt, egy általános egész világot ábrázoló [...] postai-föld abroszá"-t. Előre elrendelték a „magyar Tudós társaság" által kiadott művek meghozatalát. Szükségesnek látták mindezt, mert „az egyes miveltség és erő középponti egyesületre törekszik, hogy annál hathatósabban közeledhessék a társasági és miveltségi főcélhoz". (Az 1918-as újságcikk önmagának ellentmond, félreértéseket okozhat, hiszen a címe „A »polgári kör« alapítása 1832-ben".)

Megállapításomat – miszerint az olvasóegylet és a kaszinó esetünkben ugyanazt az egyesületet takarja – egy korabeli újságcikkel kívánom igazolni. A szerző nevének

10 Bariska István: Egyleti élet a polgárosodó Kőszegen. In: Tilcsik György (szerk.): Előadások Vas megye történetéből. II. Szombathely, 1993. 90. p. (Vas megyei levéltári füzetek 6.)

11 Kovalcsik, 1987. 71. p.

12 A „polgári kör" alapítása 1832-ben. = Kőszeg és Vidéke (továbbiakban: KéV), 1918. december 1. 1–3. p.

13 Uo.

megjelölése nélkül olvashatók a *Hazai hirlelő* hírcsokrában, *Casinók* alcím alatt az alábbiak. E sorok jelentősége témánk szempontjából nagyon fontos, mert az 1833-as, tehát az alapítás évében megjelenő cikk szerint „casino nevezetű intézet van a pestieken kívül: Ujhelyen, Aradon, Kassán, Kecskeméten, Szegeden, Miskolczon, Baján, Veszprimben, Egerben, N. Becskereken, Hódmező-Vásárhelyen, Kőszegen, Hajdú-Böszörményen, Debreczenben".[14] A beszámoló írója külön említi az erdélyi kaszinókat. Megállapítható, hogy Kőszeg városa a szerveződő társasági életének, működő szellemi erejének köszönhette, hogy a fenti magyar nagyvárosok közé emelkedett. Ez az adalék azt jelenti, hogy a kőszegi az ország első kaszinói között kezdte meg munkáját, a pesti után mintegy öt és fél évvel. A legközelebbi város, Szombathely is csak 1833-ban tömörítette először tagságát Szombathelyi Casino, később Szombathelyi Olvasó-egylet, majd Szombathelyi Olvasó-Kör néven.[15]

A kőszegi Jurisics Miklós Múzeum őriz egy 1840-es kiadványt,[16] amit a kaszinó jelentetett meg. Korábbi iratokat sajnos nem ismerünk, pedig azok pontosabb képet adhatnának az egyesület gazdálkodásáról, a létszám alakulásáról. Az alapszabályok összehasonlításával pedig segíthetnének abban, hogy jobban nyomon követhetők lehessenek az egyesület törekvései.

Az 1840-es, 42 tagot számláló egyesület évkönyvének borítóján nyomtatva a „8-dik ÉV" megjelölés szerepel.[17] (Tehát az első esztendejük az 1833-as év volt.) Hogy valóban az első kaszinó (olvasóegylet) utódjáról van-e szó, arra a névsorok összevetéséből is következtethetünk. Az alakuló gyűlésen is részt vettek, és e nyomtatványban is szerepelnek a következő nevek: Ertl János, Gyurász Ádám, Horváth Dávid, Mecséry Dániel, Nagy Károly, Pados György és Rusz József. Az egyesület a jó ízlés és a szerény magaviselet, a józan és a közhasznú elmélkedés, az ész és a tehetség kifejtése érdekében társasági mulattatással egybekötve, ezen szabad királyi város (Kőszeg) minden rendű és sorú, de csak jó és „szerény magaviseletű férfiakból 1832-ben alakult, és az olta hol nagyobb hol kissebb számban folyvást fennálló intézet lévén…". (Némi pontatlanság fedezhető fel, hiszen ez utóbbi évszám szerint az 1840-es névsor a kaszinó kilencedik éve lenne!)

Aki az elvárásoknak megfelelt és nyolc pengőforint részvényt jegyzett – az összeg két részletben is leróható volt –, az taggá válhatott. Az igazgatókat, a jegyzőt, a pénztárost és a könyvtárost titkos szavazással választották a „télhó" folyamán. A választási gyűlésen kívül az egyesület „télelő és nyárelő havakban" közgyűlést hívott össze, de szükség esetén ezzel a joggal az igazgatóság bármikor élhetett. A három igazgató felváltva elnökölt, egyenlő szavazás esetén pedig az elnök szavazata döntött. Az egyesülés hírlapokat, „haviirásokat", könyveket és térképeket is rendelt tagságának. Az aktualitásukat vesztett olvasnivalók a könyvtárba kerültek, s onnan csak „különösen meghatározott ovások mellett, adatnak ki". Minden tag vihetett „nemes magaviseletű" vendéget az egyesületbe, de mindösszesen csak tizennégy napra. Őket bejegyezték az „idegenek könyvébe". Helybéli lakos csak egy-

14 Casinók. = Honművész, 1833. 6. sz. (Hazai hirlelő) 46. p.

15 Kunc Adolf – Kárpáti Kelemen: Szombathely – Savaria rend. Tanácsú város monográfiája. Szombathely, 1880. 453–454. p. 21. §. 1892-ig működtek, de szerepét 1886. február 17-től a Vasmegyei kaszinó vette át.

16 Jurisics Miklós Múzeum /Kőszeg/ irattára (továbbiakban: JMMir) /F457./: Kőszegi Olvasó-Egyesület Névsora betürendel, annak szabályai 's rendelései 1840. Kőszeg, 1840, 1–22. p.

17 JMMir, 1840. 22 p.

szeri alkalommal jelenhetett meg mint meghívott. Akik több napot is maradni akartak, azok napi 40 ezüstkrajcár befizetése fejében látogathatták a kör helyiségét. Száműzték az illetlen viselkedést, a szerencsejátékot, a dohányzást. Leszögezték, hogy az olvasószobában „szerény és kiméllő csend kivántatik". Az egyesület pénzbeli adományt nem fogadott el, azonban a könyvtár és a bútorzat gyarapítására irányuló ajánlatokat szívesen vették. Az adományozók nevét külön könyvben örök emlékül őrizték meg. A termek, szobák, újságok, könyvek, valamint a teke és egyéb szolgáltatások egész nap és este is rendelkezésre álltak.

Ha szükségessé vált, akkor a felmerülő panaszokat a közgyűlés megvitatta. Ha valaki vétett a szabályok ellen, és emiatt kizárták, akkor többé újrafelvételére nem kerülhetett sor. A pénztár ellenőrzését az igazgatók végezhették, akár bejelentés nélkül is. Az eredményről a közgyűlésnek tettek jelentést. A részvényekből és a társasági játékokból származó bevételekre a pénztárnok ügyelt. Árveréseket is rendeztek, ahol az elhasználódott kártyákat és a szükségtelen újságokat értékesítették. (1839-ben az eladott hírlapok árából származó bevétel 17 forint 25 korona volt.) A könyveket legfeljebb két hétre vehették igénybe a könyvtárlátogatók. A késlekedő olvasókat először felszólították, eredménytelenség esetén pedig „ügyük" a közgyűlés elé került. A közgyűlések napját körlevélben ismertették. Az egyesület udvarnokot alkalmazott, aki a bútorzatra és a tisztaságra ügyelt. Minden tagnak „alattvalója" volt ugyan, utasításokat azonban csak az igazgatóságtól kaphatott. A szolgának a bérét, ami 1839-ben 90 forintot tett ki, a közgyűlés határozta meg. A tisztviselők „minden jutalom nélkül" végezték feladataikat. Az 1840. év három igazgatója: Bless Mihály, Hegedűs Antal és Mecséry Dániel; jegyzője és levéltárnoka egy személyben Raab István; pénztárnoka Kubovich Lajos; könyvtárnoka pedig Ege Miklós lett.

21. A' jegyző az igazgatóság által lentést tesznek; a' társaság' számára készített munkák' árjegyzéki kifizetését előre való átvisgálás után elrendelik; a' pénztárnoktól a' tisztválasztási gyülés előtt számot vesznek, és ennek eredményét azon közgyülésre bejelentik.

18. A' részvényekből, úgy a' teke asztali és egyéb társasági játékokból bejövő pénzek' rendes befizetésére, a' pénztárnok ügyel; a' befizetett részvényekről nyugtatókat ád; az e' végre rendelt zárt két ládákból a' játék pénzeket egy tag' jelenlétében, és megismerése mellett, időnkint kiszedi, és azokat az igazgatósággal egyetértve, az Egyesület' szükségeire fordítja.

19. Az egyesületi közgyülés által eladatni rendelt szükségtelen ujságok és elavult kártyák, az esztendő elején tartatni szokott közgyülésen árverés' utján parancsol, megtartása azonban, vagy elbocsátatása, ugy esztendei bérének meghatározása, a' közgyülés' végezetétől függ.

1. kép: Részlet az 1840-es alapszabályból (Jurisich Miklós Múzeum irattára, F457.)

Az első korszakhatár az 1848-as évvel húzható meg. Az első tizenöt év a lázas eszmék és a tenni akarás jegyében telt. A magyar nyelvű könyvek és más sajtótermékek gyűjtése, és a könyvtár létrehozása az egyik legfontosabb célként szerepelt. Aláírásokat (támogatókat) toboroztak. A fő szervezőn, az 1838-as évben elnöklő Zarka Jánoson kívül fontos szerepet vállalt még: Séllyei Elek, Gyurász Ádám és Horváth Dávid. Az alapítók sorát később nyilvános

közleményben kiegészítették a „Hugonay gr., Ertl és Hrabovszky urak" neveivel.[18] Mint ezúttal fogalmaztak: a kőszegi „olvasó társaság" segítőkészségéről tanúskodik a felajánlás, amit „áthatva azon nyomorúságtól, melly honunk' fővárosit legújabban sujtolá", a pesti árvízkárok enyhítésére 1838-ban tettek. A kaszinó minden tagja adakozott, így 455 forint és 5 korona gyűlt össze, amit Lónyi királyi biztosnak adtak át.[19] Az egyesület minden tagja hozzájárult a gyűjtéshez.

A kőszegi olvasóegyesületet is a szabadságharc leverését követően záratták be. Újra csak 1858-ban kezdhette működését[20] – mondja Batári Gyula. De némi pontosítás szükséges, hiszen létezik egy 1857-es szabályzat[21] – ez azért is lehetséges, mert 1852 novemberétől császári nyílt parancs biztosította az egyesülést[22] –, amiből kiderül, hogy a választmányi tagok kötelesek ügyelni az olvasóteremben az újságok kihelyezésére. Az olvasóegyletként is emlegetett társaság tehát működött. Megkövetelték a tisztességes viselkedést. Előírták, hogy a kalap viselése, a kutyák bevitele, valamint a hangoskodás az olvasóteremben tilos. A sok fontos ismeretet nyújtó iratból megtudhatjuk továbbá, hogy külön jegyezték a valódi és a résztvevő tagokat, akiket tagdíjfizetés tekintetében is megkülönböztettek. Minden valódi tag jogosult volt vendéget vinni az egyesületbe.

Az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal közlése szerint 1878-ban – más egyletek mellett – létezett Kőszegen egy 1862-es alapítású „Olvasó-egylet" (casino) és egy 1865-ben alapított „Polgári olvasó-egylet". A bevételeket és a kiadásokat is közlő kiadvány szerint az előbbi 51 rendes taggal és 750 Ft egyleti vagyonnal, a Polgári olvasó-egylet 80 rendes taggal, valamint 160 Ft vagyonnal rendelkezett.[23]

A társadalmi élet jó irányt vett. Legalábbis az 1889-es közvéleményt tolmácsolók szerint. Végre „lelkesedni, egyetérteni, összetartani tudunk s akarni is bírunk" – mondták, s ezt az újjáéledést a polgári körnek is tulajdonították. Annak a körnek, amely azokat a férfiakat gyűjtötte egybe, akik az összetartást „czélukul irták zászlóikra",[24] és az 1833-as kaszinó nyomdokaiba léptek, de megújulást akartak. A sajtó már az „alakulás" napján, március 10-én, melegen üdvözölte a megifjodó kaszinót. Az (újra)alakuló közgyűlésen a tagok létszáma meghaladta a 80 főt.[25]

18 Lásd még Hírnök, 1838. április 5. 2. p.; és május 17. 2. p. Bráder Rezső: Százötven éve (és valamivel később) történt... In: Kappel János (szerk.): A Kőszegi Baráti Kör évkönyve 1988. Kőszeg, 1988, Kőszegi Baráti Kör, 13. p. Lásd még Hírnök, 1838. április 5. 2. p.

19 Hírnök, 1838. ápr. 19. 1. p.

20 Batári Gyula: A Kőszegi olvasó-egyesület (1832–1849). = Könyvtáros, 1978. 12. sz. 746. p. Az 1858-as engedélyezés dátumát igazolja a Vas Megyei Levéltár Kőszegi Fióklevéltárában őrzött okmány (Praisidial Protocoll des Jahres 1858. 260/1858), amely négy új egyesület – köztük a 4. pont alatt a Casino Verein – újraindításához járult hozzá.

21 JMMir: A Kőszegi Kaszinó Egyesület alapszabálya. 1857. január 31. 922. sz., XXIII. cssz., 2. alsz. 52. A gót betűs kéziratot prof. dr. Bakay Kornél fordította. Az alapszabály mellett található egy záradék is 1857. április 11-i dátumozással.

22 Brunda Gusztáv: Az egyesületek mint a nyilvánosság csírái. = Palócföld, 1988. 3. sz. 42. p. Az úgynevezett egyleti törvény inkább korlátozó, mint megengedő volt a kaszinókkal szemben. Vö. Kovalcsik, 1987. 66. p.

23 Vargha Gyula (szerk.): Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. Bp., 1880. 322–323. p. A kaszinó tagjai 12, az olvasóegylet tagjai évi 5 Ft tagdíjat fizettek.

24 (Cs.) – : A helyes úton. = KéV, 1889. márc. 10. (Vezércikk) 1. p.

25 A polgári kör. = KéV, 1889. márc. 10. (Helyi és vidéki hírek) 2. p.

2. kép: Kőszeg látképe egy 1899-es képeslapon (A szerző tulajdona)

A biztató és elmarasztaló hangok végigkísérik a kőszegi kaszinótörténetet. Jellemzőek a történetek, amik az elválásokról, útkeresésről és az újjáalakulásokról szólnak. A város társadalmi életét taglalta egy 1895-ös Kőszeg és Vidéke vezércikk[26] is, merthogy az „embereknek, ebben a mi kis határszéli városunkban, fogalmuk sincs az élet művészetéhez. [...] Ha egy mikroskopiummal körülnézünk, ha nem futólag, de tüzetesen vizsgáljuk társaséletünk beléletét: ama szomoru tapasztalatra kell, hogy jussunk: miszerint társadalmi életünk zománca már egy kissé kopott."

Napjainkban nehéz megítélni, hogy annak idején lehetett-e volna jobban szervezni a kaszinóéletet vagy sem, s hogy kielégítő volt-e a hangversenyek és az estélyek adta lehetőség a társasági élet számára. Ezeken az alkalmakon nemcsak a tagok, hanem családtagjaik is rendszeresen részt vettek, s bizonyára sok mindenről szó esett a vacsoraasztalnál. Mindenesetre, mint már többször a kaszinó története során, újra és újra hallatta hangját a kritika. Igaz, hogy nem mindig kizárólag a kaszinóélet minőségét ostorozták, hanem általában az egyesületek munkáját érte a kritika. Mert mi volt a tapasztalat? A közgyűléseken csak néhány ember jelent meg, „legtöbb esetben a kávéházakból kell a tagokat beteremteni, hogy csak határozatképesek legyenek". Megtörtént az is, hogy maga az elnök sem jelent meg. (Nem kifejezetten a kaszinókra vonatkoznak e kritikai megjegyzések.) Miközben „hagyták elaludni a zene-egyesületet és a dalos-egyesületet", például megalakult a Műkedvelők köre. Hamarosan némi féltékenykedés is megjelent, pedig az új kör „soha sem lehet riválisa a Polgári Körnek, mert egészen más irányú a működési terrenuma".[27]

1913-tól a kör munkája ismét veszített hatékonyságából. A fellendítés érdekében

26 -y-n: Társadalmi élet. = KéV, 1895. márc. 10. 1. p.

27 Wittinger Antal: Egyesületek és választások. = KéV, 1893. febr. 12. (vezércikk) 1. p., valamint Wittinger Antal: Műkedvelők köre. = KéV, november 29. (vezércikk) 1. p., továbbá Wittinger Antal: Társadalmi életünk. = KéV, 1901. márc. 24. (vezércikk) 1–2. p. Lásd még H–r.: Valami az egyesületekről. = KéV, 1902. aug. 3. (vezércikk) 1–2. p.

a Vigalmi Bizottságot az egyesület ifjabb tagjai közül választották. Azért, hogy a korábbi évekhez hasonló életet vigyenek a körbe, hetenkénti zenével, felolvasással és egyéb szórakoztató műsorral tarkított estélyek rendezéséről döntöttek. Erőfeszítéseik sikere és sikertelensége egyre inkább nem a szervezőkön múlott. A további évek társadalmi (kaszinó)életét (vagy halálát) nem a tagok, hanem inkább a politika, és főleg a háború határozta meg.

Ahogyan az idő folyása közelített a második világháborúhoz, a kaszinóról szóló hírek úgy ritkultak. A közgyűléseket megtartották ugyan – illetve törekedtek rá –, de előre számoltak az esetleges határozatképtelenséggel. Sem a politikai helyzet, sem a világ történései, de természetesen az érvénybe lépő báltilalom sem kedvezett a társas rendezvényeknek.[28] A számtalanszor válságban lévő és újjáéledő polgári kör/kaszinó 1944. szeptember 24-én közleményt adott ki.

„A Polgári Kör (Király út. 4.) ezúton értesíti tagjait, hogy helyiségeit a hatóság lakások céljaira lefoglalta, ennél fogva azok egyelőre egyesületi célokra nem használhatók."[29]

1945. november 26-án a fasiszta katonai és politikai pártokat és az egyesületeket az 528/1945. ME-rendelettel feloszlatta az Ideiglenes Nemzeti Kormány.

A köztársasági államformáról szóló 1946: 1. tv. elidegeníthetetlen jognak ismerte el az egyesülési jogot, ugyanakkor a 7330/1946. ME-számú rendelet minden egyesület felügyeletét Rajk László belügyminiszter hatáskörébe utalta. Rövid időn belül mintegy 1500 társadalmi és egyházi egyesületet szüntetett meg.[30] Ezzel természetesen a kőszegi kaszinóélet is ellehetetlenült. Az addig használt helyiségeiket a politika vette birtokba.

Kaszinóélet az új évezredben is

Kevéssel több mint fél évszázad elteltével – 1998 augusztusában – Dénes Andor nyugalmazott gimnáziumi tanár és Molnár Margit nyugdíjas tanárnő elhatározta, hogy megpróbálja a lehetetlent. Egy új egyesület megalakításának igénye fogalmazódott meg bennük, amelynek legfőbb célja nem volt más, mint „egybekovácsolni a tisztes kőszegi polgárokat".

3. kép: A Kőszegi Polgári Kaszinó körbélyegzője (A szerző gyűjteményéből)

Az első találkozás az együttgondolkodás jegyében – a Kossuth Lajos út 17.-ben, Dénes Andor lakásán – prof. dr. Bakay Kornél múzeumigazgató/egyetemi tanárral meg-

28 Kőszegi Hírek, 1940. márc. 10.; 1942. febr. 1., 8. és 22.; 1944. márc. 5.

29 A Polgári Kör. = Kőszegi Hírek, 1944. szept. 24. 4. p.

30 Bősze Sándor: Az egyesületek helye és szerepe a magyar társadalom életében a XIX. és a XX. században. In: Tilcsik György (szerk.): Előadások Vas megye történetéből II. Szombathely, 1993, Vas Megyei Levéltár, (Vas megyei levéltári füzetek 6.) 73. p.

4. kép: Dénes Andor, a Kőszegi Polgári Kaszinó első elnöke (A szerző felvétele)

határozó volt, hiszen ő javasolta, hogy a KŐSZEGI POLGÁRI KASZINÓ nevet vegyék fel. Ezt a találkozót továbbiak is követték. 1999. március 12-én szervezőbizottságot hoztak létre. Tagjai: prof. dr. Bakay Kornél, Csárics Sándor, Dénes Andor, Maurer Gábor, Molnár Margit, Kosztra Pál és Kosztra Pálné, Németh János és Németh Jánosné, Pócza Zoltán, Stipkovits István. Százhetvenkét levelet küldtek szét a városban.[31] A felhívásra a kőszegi Gesztenyés Étterem különtermében 1999. április 9-én több mint 80 kőszegi polgár jelent meg, hogy eldöntse, csatlakozzon-e a város legfiatalabb és egyben legidősebb társas köréhez.[32]

31 Kaszinó alakul Kőszegen. = KéV, 1999. márc. 26. 1. p. A cikkben (tévesen) 120 meghívásról van szó. Fontos megjegyezni, hogy a Kőszegi Polgári Kaszinó teljes nyitottsággal készült munkájára. Soraiba várta a meghívóval nem rendelkező leendő tagjait is. Az első összejövetelre 117, a másodikra 172 főt hívtak meg a Gesztenyés Étterembe. Lásd még: A polgári erkölcs elkötelezettjei. = KéV, 2000. nov. 24. 2. p.

32 Lásd még: Megalakult a kaszinó. = Vas Népe (továbbiakban: VN), 1999. ápr. 14. 9. p. A hír 60 résztvevőt említ.

A „kaszinó alapító tagjának 47 személy számít" – rögzíti az 1999-es jegyzőkönyv.[33] A jelenlévők megalkották az alapszabályt, megválasztották az ügyintéző és képviseleti szerv tagjait. Titkos szavazással – 45 igennel, 1 nemmel és 1 tartózkodással – a tagság Dénes Andort kérte fel elnöknek. Titkár Molnár Margit, gazdasági vezető Maitz József lett. A további titkos szavazások eredményeként az elnökség a következő személyekből állt össze: Kenéz György 31, Stipkovits István 27, prof. dr. Bakay Kornél 26, Kajdacsy Tibor 18 szavazattal.[34] (A jelöltek között szerepelt még: Bősze Éva, Kosztra Pál, Lakatos Ferenc, Liebich András, Pócza Zoltán és Seper András.) Elnökségi tagnak választották Kenéz Györgyöt, Stipkovits Istvánt, Bakay Kornélt és Kajdacsi Tibort.

A Vas Megyei Bíróság végzése 1999. június 1-jei dátummal született arról, hogy „elrendeli a Kőszegi Polgári Kaszinó – mint társadalmi szervezet – bírósági nyilvántartásba vételét 27/1999. sorszám alatt..."[35]

A következő huszonöt esztendő történései napjaink történelme. Korszakai a megválasztott elnökök munkásságával tagolhatók. A felmerülő feladatok az elődökéhez hasonlóak. Megfelelő társasági színteret biztosítani, megteremteni a kaszinó „otthonát", anyagi hátterét, építkezni a felmerülő kritikákból – méltónak maradni megfogalmazott elveikhez.

Az első trauma akkor érte a közösséget, de mondhatjuk, hogy Kőszeg egész társadalmát, amikor Dénes Andor földi életútja 2006. november 25-én lezárult. A szeretett

33 Kaszinó Kőszegen. = VN, 1999. máj. 19. 9. p. A megyei lap több mint ötven tagról tesz említést.

34 A Kőszegi Polgári Kaszinó jegyzőkönyve az 1999. máj. 14-én megtartott alakuló ülésről. Lásd még: Kaszinó Kőszegen. = VN, 1999. máj. 19. 9. p.

35 A Vas Megyei Bíróság Végzése (Pk. 60.060/1999/1. sz.), Szombathely, 1999. jún. 1. Aláírta Dr. Kováts Ferenc megyei bíró.

5. kép: A „legújabb újkori" Kőszegi Polgári Kaszinó elnökei: Csiki István, Németh János és dr. Küttel István (A szerző felvétele)

és tisztelt Bandi bácsi haláláról szóló értesítésen ezt olvashatjuk: „Úgy ment el, ahogyan élt, csendesen, emberként!" Elment, de tudjuk, hogy értő szemmel vet ránk óvó pillantást onnan, ahová hite vezette.[36] A köztiszteletben álló elnököt dr. Küttel István (2007. febr. 16. – 2010. nov. 1.), majd Németh János (2011. márc. 4. – 2021. nov. 29.) követte a vezetői poszton. 2021. november 30-tól Csiki István irányítja a Kőszegi Polgári Kaszinót, amely a kisváros meghatározó közösségévé vált. Az állandóan formálódó egyesület szellemi tőkéje óriási erőt képvisel. Olyat, amivel talán még a saját tagjai sincsenek tisztában. „Hasonszőrű szereplői" nem mindentudók, de mindegyikük tud valamit, amivel gazdagíthatja a kör (a város) szellemi tőkéjét, látható és láthatatlan befolyását. A törekvés, hogy ezt a tőkét gyarapítsák az, amit meggyőződésem szerint más tevékeny egyesületeknek is erősíteni kell, s akkor a „kiművelt emberfő" kulturált módon képes arra, hogy kezébe vehesse/tarthassa dolgainak rendezését.

36 A róla szóló búcsúzó visszaemlékezést lásd Tóthárpád Ferenc: Dénes Andor (1908–2006). = KéV, 2006. dec. 15. p.

Szibler Gábor

Katonaportrék Sárvárról – A Dorsanok

A Dorsan családban a katonatiszti hivatás apáról fiúra, sőt unokára szállt. Közel száz éven keresztül szolgálták az aktuális államhatalmat, végigharcoltak két világháborút. A sorsuk azonban nem minden esetben vezetett a jogosan megszerzett elismerés felé. A tanulmány három, egymást követő generáció katonatiszti pályáját mutatja be.

Dorsan (Zinecker) Sándor

Zinecker Sándor 1851. december 15-én, Kassán született. Anyja Zinecker Rozália gazdaasszony *(oeconoma)*, természetes édesapja pedig gróf Forgách Antal, akkori kassai kerületi főispán, császári biztos.[1]

Dorsan Sándor százados. (Matiegka, 136–137. p.)

Sándor gimnáziumot végzett, majd a tengerészeti akadémiára iratkozott be. 1868 utolsó napján lépett be hadapród önkéntesként a Monarchia közös hadseregébe. Az 5. (I. Miklós cár) dragonyosezredben kezdte meg szolgálatát. 1869. november 1-jén hadnagyi rangot kapott, egyúttal a 3. (Szász király) dragonyosezredhez vezényelték. Innen a császári és királyi (cs. és k.) 6. (Württemberg) huszárezredhez került, Gyöngyösre. Pontosan nem ismert okokból

1 Dorsan (Zinecker) Sándor születési bejegyzése a kassai katolikus anyakönyvben https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9RQ1-BKF?i=437&wc=9P3P-VZQ%3A107654301%2C109211501%2C109432901%2C135170501&cc=1554443 (Megtekintve: 2024. július 16.); Az anyakönyv a keresztelés napját rögzíti, amely nehezen olvasható, de december 16-a következtethető ki. Katonai személyügyi lapján a december 15-i dátum szerepel. Lásd Hadtörténeti Levéltár (a továbbiakban HM HIM HL) Tiszti személyügyi anyagok (a továbbiakban TSZA) Anyakönyvi lapok (a továbbiakban AKVI) 4902.

Forgách Antal életére lásd Szvircsek Ferenc: Gróf Forgách Antal (1819–1885). Igazgatósági elnök, mint „jószándékú dilettáns". In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 13. (1999). 180–188. p.; Kassai főispánságára lásd Bokor József (főszerk.): A Pallas Nagy Lexikona. 7. kötet (Fekbér–Geszt). Bp., 1894. 366. p.;

Dorsan Sándor halálozási anyakönyvében apjaként Dorsan Antalt nevezik meg. Feltehetően az akkor már neves, magas rangú, köztiszteletben álló katonatiszt családja igyekezett évtizedekkel később ezzel az áthidaló megoldással elkendőzni a származás foltját. Lásd még.: Csiky Sándor egri képviselő 1870. június 3-án az országgyűlésen szólalt fel Zinecker Róza nevében Forgách Antal képviselő ellen gyermek kiadatása tárgyában. Lásd Országgyülés. = A Hon, 1870. június 3. 1. p., Nagy Iván (szerk.): Képviselőházi napló. 1869. 8. kötet (1870. április 8. – június 21.), Pest, 1870. Igaz, ez utóbbi Mária nevű leányára vonatkozik, akit kolostorban kívántak nevelni, az anya azonban követelte a saját nevelés jogát. Ez mindenesetre arra utal, hogy Forgách és Zinecker Róza között a viszony hosszabb ideig is fennállt és több gyermekük is született.

a bécsi katonai főtörvényszék (Militär-Obergericht) azonban 1876. szeptember 1-jén elbocsátotta a tiszti rendfokozatból.

Tartalékos huszárként a cs. és kir. 12. (Nádor) huszárezred tagja lett, majd 1877. május 1-jén ismét hadapródként a cs. és kir. 14. (Vlagyimir orosz nagyherceg) huszárezredhez nevezték ki. Pontosan egy évre rá visszakapta hadnagyi rendfokozatát. 1878–1879-ben elvégezte a dandártiszti iskolát jó eredménnyel, ezredsegédtiszt lett.[2]

Bár a katonai sematizmusok az 1860-as évektől Dorsanként tüntették fel a nevét, hivatalosan csak 1883-ban belügyminiszteri engedéllyel változtatta erre a vezetéknevét.[3]

Ugyancsak ebben az évben, 1883. május 1-jén nyerte el a főhadnagyi rendfokozatát. Raktártiszt, élelmezési tiszt volt (ezt a megbízást a legtöbb tiszt megkapta),[4] 1888–1889 között pedig szakaszparancsnok. Ezrede ekkor Ó-Aradon állomásozott.[5]

A közös hadseregből 1890. február 1-jén a pápai 7. honvéd huszárezredhez került, és május 1-jével előbb II. osztályú, rá egy évre I. osztályú századosi rangra emelték. Szolgálatát főként Zalaegerszegen végezte, ahol az ezred II. osztálya ez idő tájt állomásozott.[6]

Az 1868-ban megszervezett honvédség a közös hadseregből elsősorban a magyarországi születésű, magyarul beszélő tiszteket szerette volna megnyerni magának, akik átjelentkezésük után gyorsabban léphettek elő a ranglétrán.[7]

Dorsan is azonnal megkapta a századosi rendfokozatot. Sőt, miután elvégezte a honvéd törzstiszti tanfolyamot Budapesten, 1897. május 1-jén a pécsi 8. honvéd huszárezredhez helyezték át, augusztus 1-től pedig az ezred I. osztályának a parancsnoka lett,[8] majd egy évvel később őrnagyi rangot kapott.[9] Az őrnagyi rendfokozattal érte el katonai pályája csúcsát.[10] 1898 októberében a 3. honvéd lovasdandár tiszti iskolájának parancsnoka lett.

Deák István dolgozata szerint a katonai minősítési lapokon szereplő információk

2 HM HIM TSZA AKVI 4902.; Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1869–1870. 2. Wien, 1870. 556. és 563. p.; Budapesti Közlöny, 1869. november 4. 1. p.; Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1887. Wien, 1886. 535. és 610. P., Hivatalos rész. = Budapesti Közlöny, 1878. május 21. 1. p., Hivatalos rész. = Budapesti Közlöny, 1883. május 11. 1. p.; A huszárezredek állomáshelyeire lásd Bati Berkó István: A magyar huszárság története. [é. n.] [h. n.] 79. és 115. p.

3 Szentiványi Zoltán: Századunk névváltoztatásai 1800–1893. Bp., 1895. 61. p.; Lásd még a születési anyakönyvi bejegyzésnél. A Dorsan név eredetére vonatkozóan semmi közelebbit nem tudunk megállapítani.

4 Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918. Bp., 1993. (továbbiakban: Deák, 1993.) 143. p.

5 HM HIM TSZA AKVI 4902.

6 HM HIM TSZA AKVI 4902.; Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Személyes ügyek. 1890. április 28. 173. p.; Előléptetések a honvédségnél. = Budapesti Hírlap. 1890. április 30. 9. p.; Lugosi József – Kiss Gábor: Volt egyszer egy huszárezred. A m. kir. zalaegerszegi 6. honvéd huszárezred története. Budapest – Zalaegerszeg, 2009. 9. p.

7 Deák, 1993. 234. p.; Hajdu Tibor: Tisztikar és középosztály. Ferenc József magyar tisztjei. Bp., 1999. (továbbiakban: Hajdu, 1999) 268. p.

8 HM HIM TSZA AKVI 4902.; Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Személyes ügyek. 1897. június 21. 115. p.; Uo. 1897. augusztus 7. 145. p.; Uo. 1897. október 26. 209. p.; Matiegka Lipót: A m. kir. pécsi 8-ik honvéd huszár ezred története. Pécs, 1899. (továbbiakban: Matiegka, 1899.) 129., 135., 136–137. betét, 142. p.

9 HM HIM TSZA AKVI 4902.; Májusi előléptetés a honvédségnél. = Magyar Nemzet, 1900. május 1. 4. p.; A májusi előléptetés. = Budapesti Hírlap. 1900. május 1. 6. p.

10 Ahogy Hajdu Tibor fogalmaz: „A hadnagyok nagy többsége elszolgált a századosi rangig, de csak a századosok egynegyedéből lett őrnagy, az utóbbiak feléből alezredes." Hajdu, 1999. 218. p. Ezen séma alapján Dorsannak a későbbiekben sem sok esélye lehetett volna az őrnagyi rendfokozatnál magasabbra jutni.

általában pozitívabb színben igyekeztek feltüntetni a tiszteket. Az adatokat muszáj némi fenntartással kezelnünk.[11] Dorsan Sándor a jelentések alapján tudott úszni és vívni, lovaglótudását jónak, bár „kissé nehézkes"-nek találták. A lovait kiállításokon, versenyeken is szerepeltette. Jó huszárosztály-vezetőnek látták, aki gyakorlatra tett szert az ezredvezetésben is, „elég jó harczászati ismeretekkel bir osztálya kiképzésére és a tisztikar vezetésére némi útbaigazitás mellett alkalmas" – írták személyi lapjára. Elöljárói irányában engedelmes, kötelességtudó és nyílt, a vele egyenrangúakkal barátságos, előzékeny, alárendeltjeivel pedig követelő, de jóakaratú tiszt volt. Udvarias, illemtudó, barátságos, „jó bajtárs" képe alakult ki róla. „Jó szellemi képességgel és felfogással" rendelkező, szorgalmas, nyílt jellemű és víg kedélyű embernek jellemezték.[12] A jelentés szerint magyarul és németül tökéletesen írt és beszélt, franciául „meglehetősen jól, de keveset beszélt", már ha ez a valóságot tükrözi.[13] Háborús körülmények között nem kellett szolgálnia, a „boldog békeidők" évtizedeiben a tisztikar, így Dorsan Sándor számára az előrejutás esélye lelassult, a magasabb rendfokozat elérése sokéves, évtizedes várakozás után volt lehetséges.

Dobosffy Otília igazolványképe az 1920-as évekből. (Kondor János tulajdona)

1894-ben 25 éves szolgálatáért harmadosztályú tiszti szolgálati jelet adományoztak a számára. Ferenc József trónra lépésének fél évszázados jubileumán, 1898-ban, minden fegyveres erőben szolgálatot teljesítő, így Dorsan Sándor is megkapta a Jubileumi emlékérmet.[14]

A katonatisztek a helyi társadalmi életnek is szerves részesei voltak, Dorsan Sándor szintén részt vett jótékony célú rendezvényeken, adományozott kisebb összegeket is nemes célokra.[15]

11 Deák, 1993. 33–39.

12 Ezek a korban szinte kötelezően elvárt viselkedési formák voltak a tisztekkel szemben, azaz a tisztek saját társaik társaságát keresik, illedelmesek, tiszteletteudók feletteseikkel, barátságosak, bajtársiasak az egyenrangú tiszttársaikkal és gondoskodóak az alárendeltjeikkel. Ezek alapján tehát megint csak sematikus jellemvonásokat ismerünk Dorsan Sándorról. Lásd Hajdu, 1999. 219. p.; A lovak iránti érdeklődéséről lásd Nevezések. = Vadász- és Verseny-Lap, 1874. március 4. 66.p.; Ménes- és Gyepujdonságok. = Vadász- és Verseny-Lap, 1883. június 28. 229. p.; Ménes- és Gyepujdonságok. = Vadász- és Verseny-Lap, 1883. október 11. 370. p.; Az első nagy lókiállítás. = Pesti Napló, 1896. április 15. 10. p.; A pápai 7. Honvédhuszárezred tisztikara. = Nemzet, 1892. október 14.; Lóverseny Pápán. = Pápai Független Újság, 1893. október 1. 6. p.; Tiszti lóverseny Pápán. = Pápai Független Újság, 1893. október 15. 2. P.; Sport. = Pápai Lapok, 1892. október 9. 167. p.; Lóverseny Pápán. = Pápai Közlöny, 1892. október 9. 4. p.; Lóverseny Pápán. = Pápai Lapok, 1893. október 1. 181. p.; Lóverseny Pápán. = Pápai Lapok, 1894. szeptember 30. 163. p.; Hegyi, megyei és vegyes hírek. Meghívó. = Zalamegye 1892. október 16. 3. p.

13 Deák, 1993. 35. p.; Hajdu, 1999. 155. p.

14 HM HIM TSZA AKVI 4902., Helyi, megyei és vegyes hírek. Kitüntetés. = Zalamegye, 1894. június 17. 3. p.; Fejes Sándor: Huszárok Pápán. A magyar királyi 7. honvéd huszárezred története a dokumentumok tükrében 1874–1920. Pápa, 2000. 22. p.; lásd még: Matiegka, 1899. 138–139. p.

15 Matiegka, 1899. 140. p.; A Karácsonyfa-egylet ruhakiosztási ünnepélye. = Zalamegye, 1892. január 3. 3. p.; Kitüntetés. = Zalamegye, 1894. július 17. 3. p.; Jotenykonycélu szini előadás. = Zalamegye, 1896. május 24. 6. p.

Dorsan Sándorné sírja a sárvári temetőben. (A szerző felvétele)

A középtermetű, erős, egészséges alkatú katonatiszt életét azonban egyre inkább megkeserítette romló hallása, majd teste is elnehezült. 1899-ban még mindennemű fáradalmak elviselésére alkalmasnak ítélték. De egyre többet betegeskedett, végül szolgálatra alkalmatlannak minősítették. 1901. január 1-jével saját kérésére nyugdíjazták.[16]

1882. november 11-én, Szarvason vette nőül Dobosffy Otíliát, Dobosffy Vencel és Sváby Otília 1860. január 9-én született lányát.[17]

Dorsan Sándor nyugállományba vonulását követően Kispesten telepedett le. Birtokügyekkel foglalkozott, illetve a helyi közéletben vett részt.[18]

1915. május 17-én halt meg. Pécsett temették el.[19] Felesége évtizedekkel élte túl, 86 éves korában, Sárváron hunyt el 1946. március 10-én.[20]

16 HM HIM TSZA AKVI 4902.; Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Személyes ügyek. 1900. december 29. 33. p.; A M. Kir. Állami Számvevőszék jelentése az 1901. évi zárszámadásról... Bp., 1902. 104. p.

17 Dorsan Sándor és Dobosffy Otília házassági bejegyzése a szarvasi katolikus anyakönyvben. Mikrofilm Adattár; Dobosfy Otília Terézia születési bejegyzése a szarvasi katolikus anyakönyvben: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-N3PN-5?cc=1743180&persona Url=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AX6GF-PY5 (Megtekintve: 2024. július 16.). Budapesti Czim- és Lakásjegyzék, 1914. 9. 1412.; Hymen. = Fővárosi Lapok, 1882. november 21. 1667. p.; Házasság. = Békés, 1882. november 19. 4. p. A tisztek esetében a házasság ideje gyakran kitolódott, ezért kevés gyermekük született. Lásd Deák, 1993. 178–179., 181. p.; Hajdu, 1999. 246. p.

18 Ingatlanok forgalma a fővárosban. = Rákos és Vidéke, 1902. március 9. 6. p.; Pestvidéki esküdtbírák és esküdtszéki tárgyalások. = Pesti Hírlap, 1909. október 20. 21. p.; Az Ujság, 1909. október 19. 22. p.; Pesti Hírlap, 1912. április 4. 20. p.; Esküdtbírák kisorsolása a pestvidéki törvényszéken. = Az Ujság, 1912. április 16. 17. p.; Pestvidéki esküdtbírák kisorsolása. = Budapesti Hírlap, 1913. március 23. 90. p.; Dorsannak emellett Pécsen is volt villája a neves Schlauch-villatelepen. Lásd Pilkhoffer Mónika: A Schlauch-villatelep és lakói a századfordulón. In: Varga Lajos – Vonyó József (szerk.): Tanulmányok Pécs történetéből 10–11–12. Pécs, 2002. 63., 65. és 67. p.; Uő: Pécs építészete a századfordulón (1888–1907). PhD-disszertáció. Pécs, 2003. 131. p.

19 Dorsan Sándor haláleseti bejegyzése a kispesti állami anyakönyvben: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GPBD-9VTQ?i=305&wc=92ST-K68%3A40678301%2C67588301%2C48641701&cc=1452460 (Megtekintve: 2024. július 16.); Elhunyt nyug. őrnagy. = Pécsi Napló, 1915. május 20. 4. p.; Hirdetmény. = Pécsi Napló, 1943. szeptember 17. 8. p.

20 Dorsan Sándorné Dobosffy Otília haláleseti bejegyzése a sárvári állami anyakönyvben: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GRK2-9WDB?i=9&wc=923S-FMW%3A40681801%2C60169101%2C50172401&cc=1452460 (Megtekintve: 2024. július 16.).

Dorsan Alfréd

Sándor és Otília fia 1883. augusztus 2-án Ó-Aradon született.[21] Alsóbb iskoláit nem ismerjük. 1893-ban iratkozott be a felsőlövői (ma Oberschützen, Ausztria) evangélikus gimnáziumba, ahol azonban csak egy osztályt végzett el.[22] A kőszegi Katonai Alreáliskola hallgatója lett, majd a magyarok által szívesen látogatott morvaországi Mährisch-Weißkirchen (ma Hranice, Csehország) lovas-hadapródiskolájába (K. u. k. Cavallerie-Cadettenschule) iratkozott be.[23] Akik itt végeztek, azok tiszthelyettesekként kezdhették meg katonai szolgálatukat.[24]

Az iskola végeztével Alfréd a 6. (II. Vilmos württembergi király) huszárezredben, apja egykori csapatában hadapródként kezdett szolgálni 1902 augusztusában.[25] Egy év múlva kapta meg a hadnagyi rangot. Az ezred élelmezési tisztje (Proviantoffizier) lett, 1911-ben pedig épületkezelő volt, ennek megfelelő végrehajtásáért írásbeli elismerésben részesült.[26] 1910. május 1-jén főhadnagyi rendfokozatot nyert.[27]

Szívesen fotózott, sőt rajzolni is jól tudott. Apjához hasonlóan ő is vívott, úszott. Tudott gépkocsit is vezetni. Szolgálati helyei és a hadgyakorlatok révén alaposan megismerte az Osztrák Császárság déli területeit, valamint Nyugat-Magyarországot, kiképzése során Cseh- és Morvaországot is.

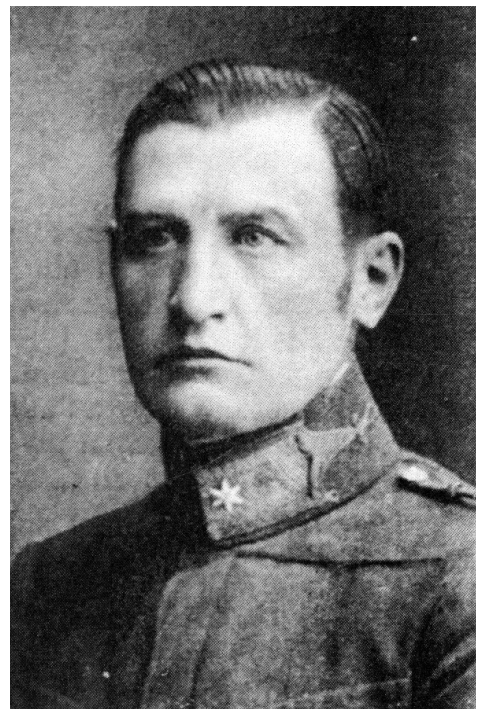

Dorsan Alfréd. (Radványi, 1929. 41. p.)

Jó lovas és lóismerő tisztnek tartották. A térképolvasási képességét is magas fokúnak ítélték. Szelíd, megfontolt ember volt, szellemes. Értelmesnek vélték, aki jó felfogóképességgel rendelkezik. Beszélt németül, magyarul és elfogadhatóan franciául is. Feljebbvalóival tisztelettudó, alárendeltjeivel emberséges. Összességében megfelelő képességűnek látták egy jó karrierhez. De közbejött az első világháború.[28]

21 HM HIM TSZA AKVI 234.

22 A felső-lövői ág. hitv. evang. nyilvános tanintézetek (tanítóképezde, gymnasium és alreáliskola) értesítője az 1893/94 tanévről. Felső-Eőr, 1894. 48. p.

23 HM HIM TSZA AKVI 234.

24 Hajdu, 1999. 28–29., 171. p. Ezzel szemben az akadémistákat azonnal hadnaggyá avatták.

25 HM HIM TSZA AKVI 234.; Schematismus für das k.u.k. Heer und für die k. u. k. Kriegsmarine 1904. Wien, 1903. 671. és 729. p.

26 HM HIM TSZA AKVI 234.

27 HM HIM TSZA AKVI 234. Hivatalos rész. = Budapesti Közlöny, 1910. április 28. 4. p.

28 HM HIM TSZA AKVI 234.; Radványi József: A volt cs. és kir. 4. huszárezred története 1902–1919. Bp., 1929. (továbbiakban: Radványi, 1929.) passim; Hellenbarth Gyula: Sárvár a korfordulón. Személyes visszapillantás 1944–45-re. = Vasi Szemle, 1997. 6. sz. 796. p.

A háború kitörését követően azonnal kivezényelték a frontra. A 2. lovashadosztály, benne a 6. huszárezreddel, 1914. augusztus 15-én lépte át a Monarchia és Oroszország határát. Szeptember közepén a hadosztály részt vett a rava-ruszkai csatában, amelyben vitézül helytállva megmentette a 4. osztrák–magyar hadsereget a bekerítéstől. Ezt követően határvédelmi feladatokat látott el. 1915 szeptemberében a Pripjaty mocsárvidéken vívtak súlyos harcokat az orosz „Vasdandár"-nak nevezett 4. lövészdandárral, sikerrel.[29] Dorsan Alfréd pályafutásában is hozott változást ez az év, május 1-jével századossá (a huszárságnál kapitánnyá) léptették elő.[30]

1916-ban a 4. huszárezred állományában a lovas géppuskásszázad parancsnokává nevezték ki. A 4. huszárezredet 1916 kora őszén az erdélyi frontra vezényelték. Csík megye visszavételében vettek részt, az ezred története név szerint is megemlíti Dorsan százados részvételét az itteni harcokban, aki gépfegyveres osztagával az első sorokban küzdött. Az ezred november végén más csapatokkal a Bodza-szoros környékén hárította el a románok ellentámadását, hősiességükért a seregcsoport német parancsnoka, Friedrich von Gerok tábornok írásbeli dicséretét fejezte ki. A későbbiekben az ezred az olasz fronton szolgált az összeomlásig. Dorsan Alfréd beosztása a háború utolsó szakaszában egyelőre nem követhető.[31]

Háborús szolgálataiért számos kitüntetést vehetett át. 1914 októberében I. Ferenc József dicsérő elismerését kapta, a későbbiekben pedig a bronz és ezüst katonai érdemérem mellett a Vaskeresztet, sőt a württembergi koronarend lovagkeresztjét is.[32]

Az összeomlást követően ezredét feloszlatták. 1919-ben csatlakozott a Szegeden alakuló Nemzeti Hadsereghez. A 4. huszárezred volt kapitánya, Pallavicini Alfonz kezdte meg az ezred újjászervezését „Simonyi-huszárezred" néven, amelyet valójában alig századnyi létszámúra tudtak felduzzasztani. Júliusban Dorsan Alfréd vette át az egység parancsnokságát. A Tanácsköztársaság bukását követően Siófokra, a Horthy Miklós által irányított fővezérségre vonultak. A somogyi Toponárra helyezték őket, szeptember végétől Dorsan az akkor már két századból álló huszárosztály parancsnoka lett. 1921. november 1-jével (saját bevallása szerint július 28-án) nyugdíjazták, ekkor már őrnagyi rendfokozatot viselt.[33] 1943-ban megkapta a Nemzetvédelmi keresztet.[34]

Kispesten telepedett le. Technikai tudásból próbált megélni: fogkefével kísérletezett,[35] 1927-ben pedig kérelmezte, hogy a Sárvár–Rum–Körmend vonalon társaskocsi-járatot (autóbusz) üzemeltethessen. 1927. október 19-én indult el az első autóbusz Körmendről Sárvárra. „A 12–14 személy szállítására alkalmas autobusz elég kényelmes és olcsó közlekedési eszköz".

29 Ajtay Endre – Péczely László (szerk.): A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története. Bp., 1936. (továbbiakban: Ajtay–Péczely, 1936.) passim.

30 Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Személyes ügyek, 1919. december 17. 2386. p.; Hivatalos rész. = Budapesti Közlöny, 1915. május 16. 2. p.

31 Ajtay–Péczely, 1936. passim.; Radványi, 1929. passim, különösen 126., 131–132. p.

32 A háboru kitüntetett hősei. = Magyarország, 1914. október 30. 3. p.; Radványi, 1929. 260–261., 263. p.

33 Radványi, 1929. 243–245. p.; Rózsai Ágnes: A Magyar Nemzeti Hadsereg szervezése a kaposvári katonai körletben 1919–1921. In: Somogy Megyei Múzeumok Közleményei. 1973. 151. és 160. p.; Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Személyes ügyek. 1921. október 15. 656. p.; HM HIM TSZA HM Igazoló Bizottság és Csendőrségi Igazoló Bizottság (a továbbiakban. Ig. Biz.) 2653.; Sok volt k. u. k. tiszt lépett ki a seregből, amikor Horthy megakadályozta IV. Károly visszatérését. Így tehetett Dorsan Alfonz is. Lásd Hajdu, 1999. 212. p.

34 Honvédségi Közlöny 1943. április 21. 430. p.

35 Bejelentések találmányok szabadalmazása iránt. = Szabadalmi Közlöny, 1923. december 15. 415. p.

A Körmend–Rum–Sárvár autóbuszjárat megnyitása a körmendi Korona Hotel előtt. (Bors Géza tulajdona)

Dorsan egy-két év múlva mégis felhagyott az üzlettel.[36]

Feltehetően a buszjárattal kapcsolatos teendők miatt költözött Sárvárra a család 1929-ben.[37] Az egykori katonatiszt szépen festett és faragott, a sárvári Kálvária kifestésével is megbízták.[38]

Kártyaszenvedélye legendás volt, beszélték, hogy a feleségét is kártyán nyerte.[39] Klagenfurtban vette el az odavalósi Hibler Máriát 1907. október 5-én.[40] A házaspár gyermekei az anya szülővárosában jöttek a világra: Clarisse, Maria és Alfonz. A család mélyen vallásos életet élt.

Dorsan Alfréd politikai pártnak tagja nem volt, de tudjuk róla, hogy legitimista érzelmekkel bírt. 1926 novemberében részt vett Habsburg Ottó (a legitimisták szóhasználatában II. Ottó király) tizennegyedik születésnapja alkalmából szervezett díszlakomán a Gellért Szállóban.[41]

A nyugalmazott Dorsan Alfrédot 1944-ben közmunkára rendelték, a sárvári zsidó gettó őrzésére, és a bombázások károsainak

36 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Vármegyei Levéltára (MNL VaML) IV. 425/b. 448. Iktatókönyv. 6166/1927.; Uo. IV. 425/b. 453. Iktatókönyv. 8162/1929.; Közigazgatási Értesítő, 1927. szeptember 8. 4. p.; Megindult a Sárvár–körmendi autobuszjárat. = Vasvári Újság, 1927. október 23. 3. p.

37 HM HIM TSZA HM Ig. Biz. 2653.

38 Vas Lászlóné Dorsan Marietta szóbeli közlése.

39 Szépligeti Józsefné szóbeli közlése.

40 Dorsan Alfréd és Hibler Mária házassági bejegyzése a klagenfurti anyakönyvben: https://data.matricula-online.eu/de/oesterreich/gurk/klagenfurt-st-egid/K15_047-1/?pg=115 (Megtekintve: 2024. július 16.)

41 Diszlakomán ünnepelték II. Ottó király tizennegyedik születésnapját. = Magyarság, 1926. november 21. 5. p., Szépligeti Józsefné is említi visszaemlékezésében, hogy Alfréd lánya, Clarisse találkozott Habsburg Ottóval.

eltakarítására. A szombathelyi 3. honvéd kerületi parancsnokság kérte a sárvári főszolgabírót: a város vezetőségét értesítse arról, hogy a tiszteket ilyen alantas munkára ne osszák be.[42]

A háborút követően a 3. honvéd kerületi parancsnokság és a rendőrség politikai nyomozóosztálya is vizsgálatot folytatott ellene. Dorsan védekezésében kifejtette, hogy nyugállományba vonulása óta katonai tevékenységgel nem foglalkozott, polgári foglalkozása nem volt, pártoknak, titkos egyesületeknek nem volt tagja. Vagyona elveszett. A katonai bizottság december 11-i határozata a tanúvallomások alapján Dorsant felmentette a népellenes bűntettek elkövetésének vádja alól.[43]

Dorsan Alfréd 1948. szeptember 4-én Sárváron hunyt el,[44] felesége is ugyanitt, 1964. március 8-án.[45] Mindketten a sárvári temető családi sírboltjában nyugszanak.

Dorsan Alfréd 38 darabos, első világháború idejéből való lengyel, valamint tengermelléki területet ábrázoló térképgyűjteményét leánya, Clarisse 1988-ban adományozta a Nádasdy Ferenc Múzeumnak.[46]

42 MNL VaML IV. 425/b. 3493/1944.

43 HM HIM TSZA Ig. Biz. 2653.

44 Dorsan Alfréd haláleseti bejegyzése a sárvári állami anyakönyvben: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9RK2-9MVL?i=109&wc=923S-FMW%3A406818o1%2C60169101%2C50172401&cc=1452460 (Megtekintve: 2024. július 16.)

45 Hibler Mária édesapja, dr. Ivo Edler von Hibler jogász a klagenfurti Kärnten Landes-Hypotheken Anstalt (azaz a Karintiai Tartományi Hitelintézet) főigazgatója volt az 1910-es években. 1923-tól Klagenfurt díszpolgára. Lásd Nagy Magyar Kompass 1915. 43/1. 1758. p., https://www.klagenfurt.at/stadtinfo/geschichte-persoenlichkeiten/ehrenbuerger (Megtekintve: 2024. július 16.); Dorsan Alfrédné Hibler Mária haláleseti bejegyzése a sárvári állami anyakönyvben: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GRKP-9WL6?i=269&wc=9233-ZNG%3A406818o1%2C60169101%2C43692601&cc=1452460 (Megtekintve: 2024. július 16.)

46 Nádasdy Ferenc Múzeum – Huszártörténeti Dokumentáció. 89.30.1. – 89. 67.1.

Hibler Mária. (Kondor János tulajdona)

Dorsan Alfonz

Dorsan Alfréd halálakor már fiának, Alfonznak is derékba tört addigi katonai pályája.

A család utolsó férfitagja 1919. április 18-án született Klagenfurtban.[47] 1929-től a kőszegi katonai reáliskola tanulója volt. Itt sportolt, futballozott, ismerkedett az angol nyelvvel. Részt vett az iskola egyházi életében is. Szorgalmas tanuló volt, az érettségit 1937-ben jó eredménnyel tette le.[48]

47 Dorsan Alfonz születési bejegyzése a klagenfurti katolikus anyakönyvben: https://data.matricula-online.eu/de/oesterreich/gurk/klagenfurt-lkh/K14_006-1/?pg=461 (Megtekintve: 2024. július 16.)

48 A kőszegi M. Kir. „Hunyadi Mátyás" Reáliskolai Nevelőintézet értesítője 1931–32. iskolai év. Kőszeg, 1932. 56. p.; Uo. 1934. 4. és 29. p.; Uo. 1937. 65. p.; Uo. 1935. 4. p.

A Lehel Szállóban mulatozó tisztek 1942 elején, balról az első Dorsan Alfonz. (Babucs Zoltán tulajdona)[49]

Ezt követően a Ludovika Akadémián folytatta tanulmányait, 1937 és 1938 között egyéves önkéntesi katonai szolgálatra vonult be Sopronba a 4. honvéd gyalogezredhez. Bizonyára részt vett a Felvidék déli részének visszacsatoló hadműveleteiben, ugyanis kapott felvidéki emlékérmet. 1940. július 4-én avatták hadnaggyá, az akadémiát „igen jó eredménnyel" végezte el. Részese volt az észak-erdélyi bevonulásnak is, amelyért szintén emlékéremmel jutalmazták.

Előbb Kassára vezényelték szakaszparancsnokként a 2. gépkocsizó dandár 2. felderítő zászlóaljának könnyűharckocsi századához. 1941 májusában aztán a jászberényi 9. (később 31.) kerékpáros-harckocsi zászlóalj 3. könnyűharckocsi századához helyezték.[50]

Az 1941. június végi hadüzenetet követően a magyar honvédség alakulatai, a Kárpát-csoport és a Gyorshadtest, köztük a jászberényi harckocsizók, megkezdték ukrajnai előrenyomulásukat. A páncélosok július 13-án délután 5 órakor észlelték, hogy Antonowka (ma Antonivka, Ukrajna) keleti szélén ellenséges tüzérség foglal állást. Az ék alakban előrenyomuló magyar harckocsik folytatták támadásukat a Filanowka (ma Filjanivka, Ukrajna) felé vezető úton. Az élszakaszt Dorsan Alfonz hadnagy vezette. Az úttól jobbra, a vetésben nagyjából egy századnyi szovjet gyalogos bújt meg, géppuskákkal felszerelve. A harckocsik vissza-

49 Köszönöm Babucs Zoltánnak, hogy a képet a rendelkezésemre bocsátotta.

50 HM HIM Központi Irattár (a továbbiakban KI) 11717. számú tiszti okmánygyűjtő (a továbbiakban ti. ogy.). Dorsan Alfonz.

szorították az oroszokat, Dorsan szakasza nagyjából este hatkor érte el Filanowka szélét. A szürkületben azonban egy jól elrejtett páncéltörő ágyú kilőtte Dorsan rádiókapcsolattal nem rendelkező két Toldi harckocsiját. A páncélosok kezelői elestek, csak a hadnagy úszta meg lábsérüléssel.[51]

Helytállásáért megkapta a Kormányzói Dicsérő Elismerést a Hadiszalagon kardokkal, valamint az I. osztályú tűzkeresztet sebesülési pánttal.

Miután felépült, a jászberényi 1/II. harckocsi zászlóalj páncélgépágyús századának parancsnoka lett. Alosztály-parancsnoki, valamint páncélgépágyús tanfolyamot is végzett.[52] Tanulmányokat publikált a páncélos és a gépjárművezetői kiképzésről, valamint a gépjárművek katonai alkalmazásáról.[53]

Későbbi önéletrajzában Dorsan leírja, hogy a háború alatt a németek kétszer is hadbírósági eljárást indítottak ellene. Saját bevallása szerint magyar egységek észszerűtlen bevetését akadályozta meg, ez vezetett a németek fellépéséhez, de a magyar katonai bíróság a vádak alól felmentette. Beosztási okmánya alapján 1941. november 1-jén fogalmazták meg ellene a vádparancsot, de a következő év augusztus 14-én jogerősen felmentették a vádak alól. 1943-ban megkapta a II. osztályú Vaskeresztet, vagyis a legmagasabb német katonai elismerés alacsonyabb fokozatát.[54]

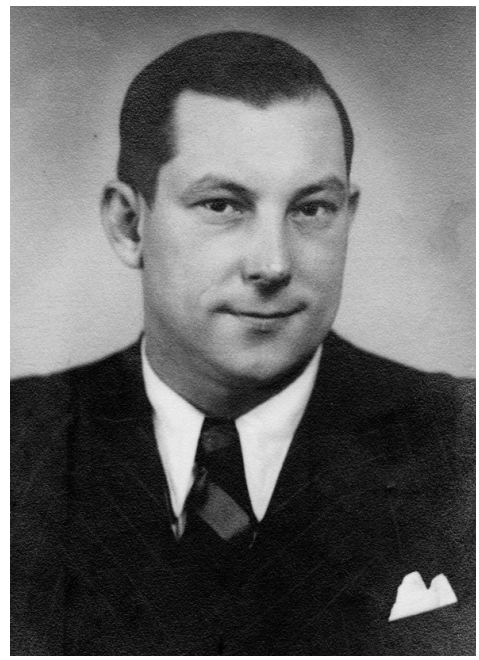

Dorsan Alfonz 1944-ben. Dorsan Clarisse felvétele. Felirata: Emlékül Jenőnek Alfonstól. Sárvár 1944. V. 28. (Nádasdy Ferenc Múzeum Helytörténeti Fotótára 2023. 2. 20.)

Ezt követően Esztergom-táborba vezényelték, és 1943 nyarától a Központi Páncélos Lőiskola karpaszományos iskolájának oktatója volt már főhadnagyi rendfokozatban. 1944-ben ismét a frontra került, a József nádor 1. honvéd harckocsiezred kötelékében harcolt, mint az 1/8. vegyes páncélos század Nimród (páncélvadász és önjáró légvédelmi gépágyú) szakaszparancsnoka. Előbb a Dráva mentén, Dencsháza térségében határvédelmi feladatokat láttak el, majd Románia kiugrását (1944. augusztus 23.) követően Kétegyháza (Békés megye) térségébe csoportosították

51 Babucs Zoltán: Jász vitézek, rajta, előre! = Magyar Hírlap, 2016. szeptember 16. (továbbiakban: Babucs, 2016.) 8. p.; HM HIM KI Veszteségi karton, Dorsan Alfonz.

52 HM HIM KI 11717. ti. ogy.; Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Személyes Ügyek. 1941. szeptember 2. 494. p.

53 Dorsan Alfonz: A páncélos kiképzés. = Katonai Szemle, 1943. 3. sz. 232–238. p.; Uő: Gépjárművezetői kiképzés. = Katonai Szemle, 1942. 3. sz. 547–551. p.; Uő: Gépjárműves katonai tapasztalatok. = Katonai Szemle, 1944. 3. sz. 93–99. p.

54 HM HIM KI 11717. ti. ogy.; Pandula Attila: I. és II. osztályú német Vaskereszt adományozások magyaroknak a második világháború időszakában, különös tekintettel a társadalomtörténeti vonatkozásokra. = Turul, 2009. 3. sz. 80. p.; Honvédségi Közlöny, 1943. szeptember 6. 1253. p.

át őket. 1944. szeptember közepén a század az Arad felé történő előretörésben vett részt. A támadóknak sikerült Arad bevétele, de az Ópálosi-szorosban a román és szovjet csapatok ellenállása megakasztotta az előrenyomulást. Szeptember 23-án Arad kiürítésére is sor került.[55] A század Nimród-szakasza Világosnál gyilkos aknatűzbe került és visszavonult Orosháza felé. Dorsan Alfonz elszakadt egységétől. Október 6-án a Szentes–Csongrád közti hídfő védelmét látták el. Dorsan ekkori harctéri tevékenységéről nincs tudomásunk. Október 6-án estére a harcoló egységek is Szentesig hátráltak. A honvédcsapatok visszavonulását fedezték, majd Dunaföldvárra vonultak, ahol október 10-én, az esti órákig maradtak. Ekkorra minden harckocsijukat elvesztették. A visszaemlékezések szerint a század nem tett esküt az október 15–16-án hatalomra került Szálasi Ferencre.[56]

Dorsan főhadnagy 1944. október 16-án beteget jelentett, december 20-ig a Budakeszi Tüdőszanatóriumban kezeltette magát, majd a 2. páncélos hadosztály parancsnokságához osztották be. Csapod (Sopron vármegye) térségében 1945. március 28-án szovjet hadifogságba esett. Iaşiba (Románia) hurcolták, majd tovább Harkovba és Mihajlovkára (a Volga-Káma vidékére). 1946. szeptember 1-jén betegen tért haza a fogságból, ahol kolhozban és gyárakban dolgozott.[57]

A pécsi 2. honvéd kerületi parancsnokság igazolta ugyan Dorsan Alfonzot a népellenes és háborús bűntettek vádja alól,[58] de katonatiszti állásából elbocsátották. A honvédelmi miniszter szerint „a tényleges szolgálatból – a szabályszerü végelbánás [ti. végkielégítés] alá vonás mellett – el kell bocsátani, mert szolgálatával járó (hivatali) működése az ország dem[okratikus] szellemü újjáalakitását tevőlegesen nem szolgálja". Az elbocsátó irat 1947. május 6-án kelt.

Pályája ezzel derékba tört, a civil életben pedig nehezen találta meg a helyét.

1946–1948 között tagja volt a Független Kisgazdapártnak.[59]

A még csak a húszas évei végén járó, szőke hajú, barna szemű, 182 centiméter magas fiatalember, aki németül és franciául is beszélt, kénytelen volt szakmát tanulni. Nővére fényképészeti műtermében dolgozott egy ideig, majd a Mállerd (Magyar Állami Erdőgazdasági Üzemek) sárvári kirendeltség erdőkitermelésénél helyezkedett el. Elvégzett egy villamosívhegesztő-tanfolyamot, a Sárvári Cukorgyárban mint hegesztőgyakornok dolgozott, aztán Szombathelyen a gazdasági felügyelőségnél lett üzemanyag- és traktorellenőr.

1948 és 1951 között ismét Sárváron vállalt munkát a Mész és Cement Nemzeti Vállalatnál, aztán a celldömölki Tüzépen dolgozott, 1952 szeptemberétől pedig a Dunavölgyi Timföldipar „Maszobal" (Magyar–Szovjet Bauxit- és Alumíniumipari Rt.) ajkai üzemében lett villanyhegesztő csoportvezető.[60]

1950-ben kérvényezte visszavételét a hadseregbe. Ehhez összegyűjtötték a személyi és szolgálati adatait, megvizsgálták családi hátterét. Ekkor készítette el saját kezű önéletírását, amelyben az orosz nép barátjának és kommunista szimpatizánsnak igyekezett feltüntetni magát. A hadifogságáról írta: „megismertem és megszerettem az orosz népet, megismertem a szocializmus utján elöljáró szovjet nép életét. (...) Oroszországban ismerkedtem meg a kommunista

55 Ungváry Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban. Bp., 2004. 324–326. p.
56 Babucs Zoltán: Kutyakölykök. = Magyar Hírlap, 2017. szeptember 13. 7. p., Babucs, 2016. 69–70. p.
57 Dorsan Alfonz: Szentmise a szovjet hadifogoly-táborban. = Új Ember, 1946. október 27. 2. p.
58 HM HIM KI. 11717. ti. ogy.; Hirdetmény. = Új Dunántúl, 1946. november 6. 4. p.
59 HM HIM KI 11717. ti. ogy.
60 Uo.; Vas Ferencné.

ideológiával gyakorlatilag."[61] Azt is írta, hogy nagybátyját a németek Dachauba hurcolták, ahol meghalt, míg felesége nagybátyját a nyilasok ölték meg 1944-ben.

A második világháború alatt a németek ellene indított hadbírósági eljárásának kiemelésével is alá kívánta támasztani az 1945 előtti korszakban való „rendszeridegenségét". Kiemelte, hogy jó lovas és lövész volt, ért a katonai gépkocsik, harckocsik irányításához.

Bár tartalékos tiszti állományba vették, a Veszprémi Honvéd Kiegészítő Parancsnokságon (1952 után Városlődön élt) 1953-ban alkalmatlannak minősítették, majd véglegesen 1955. június 30-án törölték a nyilvántartásból.[62] Úgy tűnik, ebben inkább egészségügyi állapota játszott szerepet és kevéssé osztályidegen volta. Vesebaja ekkor már súlyosnak bizonyult.

1949. november 19-én kötött házasságot Sárváron Pásztóy Máriával, Pásztóy (Polczer) Dezső egykori sárvári járási főszolgabíró lányával. Első férjétől való elválása után Pásztóy Mária hazaköltözött Sárvárra, ahol egy munkahelyen dolgozott Dorsan Alfonzzal, itt ismerkedtek meg.[63] 1952. július 14-én megszületett Marietta lányuk. Sajnos a volt katonatiszt nem örvendezhetett sokáig megszületett gyermekének.

Egészségét hamar kikezdte a hadifogság és a megaláztatás, amelyet a pártállami rendszertől kellett elszenvedni. 37 évesen, 1956. május 12-én vesegyulladásban hunyt el ugyancsak Sárváron.[64] Szülei mellé temették a Soproni úti családi sírboltba.

61 HM HIM KI 11717. ti. ogy.; Babucs Zoltán: A m. kir. „József nádor" 1. honvéd harckocsiezred harcai a Délalföldön 1944 szeptemberében. In: Halmágyi Pál (szerk.): Harcok a Dél-Alföldön és Budapesten 1944–1945-ben. Az 1956-os forradalom Makón. A XII. és XII. Makói Honvéd Emléknap és Találkozó 2005, 2006. A Makói Múzeum Füzetei 105. Makó, 2007. 26–30. p.; Uő.: A m. kir. „József nádor" 1. honvéd harckocsiezred a magyarországi harcokban (1944. szept. 13. – 1945. febr. 12.). In: Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. 23. Szolnok, 2008. 60–63. p.

62 HM HIM KI 11717. ti. ogy.

63 Dorsan Alfonz és Pásztóy Mária házassági bejegyzése a sárvári állami anyakönyvben: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9YJ9-4?i=25&wc=92QH-W3X%3A40681801%2C60169101% 2C41228101&cc=1452460 (Megtekintve: 2024. július 16.); Pásztóy Mária 1918. március 20-án Németújváron (ma Güssing, Ausztria), édesapja akkori szolgálati helyén született. A soproni Állami, majd a szombathelyi Kanizsai Orsolya Leánylíceumban tanult. Ezekre lásd A Soproni Magyar Királyi Állami Leánylíceum Értesítője az 1931–32. iskolai évről. Sopron, [é. n.] 22. és 30. p.; A Szombathelyi M. Kir. Állami Leánylíceum Értesítői 1932–36. évekről. passim.; Polczer Dezsőre lásd http://nadasdymuzeum.hu/polczer-pasztoy-dezso-2013-11-26-2013-11-26 (Megtekintve: 2024. július 16.); Pásztóy Mária 1942. május 23-án a sárvári országgyűlési képviselő, Korponay Ede fiának, Korponay Miklós századosnak a felesége lett, tisztviselőként dolgozott Budapesten, majd a házaspár elvált egymástól, Korponay a háború után Amerikába emigrált. Korponay Miklósra lásd Bokor Pál: Egy kopjásvezér Rákóczi-zászló alatt. = Magyar Hírlap, 1987. október 10. 1. és 5. p.; Arday Lajos: A Rákóczi Alapítvány története. A Rákóczi Alapítvány emlékezik Korponay Miklósra. Torontó–Budapest, 1994.; Török Ádám: Harcban a keleti széllel – Korponay Miklós vezérkari százados életútja. In: Kahler Frigyes – Bank Barbara (szerk.): Utak és útkereszteződések. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére. Bp., 2013. Korponay Miklós és Pásztóy Mária kapcsolatához Török Ádám szolgált adalékkal, itt köszönöm meg neki, hogy kutatásának eredményeit megosztotta velem. Kettejük kapcsolata 1934-ben kezdődött, még iskolai tanulmányaik idején. Miklóst 1935-ben a Ludovikán tisztté avatták, Mária 1937-ben fejezte be tanulmányait. A fiatal tiszt (1912-ben született) 1940-ben kérte meg Mária kezét, de a kapcsolatukat a hölgy szülei eleinte ellenezték. Amikor Miklóst Budapestre rendelték, Mária is oda költözött özvegy édesanyjával. 1942-ben összeházasodtak, de a katonatiszt gyakori frontszolgálata miatt hamar megromlott a viszony a házaspár között. 1943-ban megindult a válóper, végül 1944-ben mondták ki a válást; Magyar Távirati Iroda Napi Hírek, 1942. május 21. 1. p.; Központi Értesítő, 1943. január 14. 31. p.; Vas Ferencné.

64 Dorsan Alfonz haláleseti bejegyzése a sárvári állami anyakönyvben: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9RKP-9WRZ?i=41&wc=9233-ZNG%3A40681801%2C60169101%2C43692601&cc=1452460 (Megtekintve: 2024. július 16.)

Háborúban és békében

Végigkövetve a Dorsan család három generációjának történetét, jól láthatjuk, hogy mennyire különbözött a katonai hivatást apáról fiúra öröklő férfiak sorsa. Ebben semmi meglepő nincsen. A három életrajz pontosan száz esztendőt ölel fel. Dorsan Sándor közvetlenül az 1848–1849-es szabadságharc leverését követően született, mire katonai szolgálatra alkalmassá vált, már a kiegyezést követő békekorszakban katonai karrierje nyugodt körülmények között emelkedett. Fia ebben az időszakban látta meg a napvilágot, de az első világégést lezáró békeszerződés, a politikai rendszerváltások, az orientációt jelentő Habsburg-dinasztia trónvesztése tiszti pályafutását derékba törte. Alfonz a Horthy Miklós iránti hűségen nevelkedett, de az újabb világháborút követően katonai karrierje ugyancsak megakadt, a berendezkedő állampárti diktatúrában számára nem jutott hely. A sorsuk a gyakran változó belpolitikai helyzettel együtt alakult.

Érdemes összehasonlítani a három tiszt rangemelkedéseinek idejét.

	Sándor	Alfréd	Alfonz
Hadnagy (év)	12*	7	3
Főhadnagy (év)	7	5	4
Százados (év)	8	6	–
Őrnagy (év)	2**	1**	–

* Itt összevontuk a tiszti rang elvesztését megelőzően, majd az annak visszanyerését követően a hadnagyi rendfokozatban összesen eltöltött időt.

** A legmagasabb elért rendfokozatnál a szolgálatból való elbocsájtás, nyugdíjazás időpontjáig vettük figyelembe a leszolgált éveket.

A békeévek időszakában Dorsan Sándornak hosszú éveket kellett eltöltenie egy rendfokozatban, mire feljebb léphetett a ranglétrán. Ez a korban teljesen szokványos várakozási időt jelentett, hadnagyból főhadnaggyá hét, főhadnagyból századossá kilenc év szolgálat után léptették elő a tiszteket (Dorsan nyolc év alatti előléptetése inkább még kedvezménynek tekinthető).[65] A hadnagyi rendfokozatban eltöltött hosszú idő a hadbírósági ítélet miatt történt rangvesztés következménye.

Fiának azonban már kevesebb idő is elegendő volt, hogy előbbre juthasson. Két évvel hamarabb nyerte el a századosi rendfokozatot, mint édesapja, amelyben öt évet töltött, míg Sándor nyolcat. A gyorsabb emelkedésben szerepet játszott az első világháború, Alfréd hamarabb lehetett százados, majd őrnagy, mint apja.

Alfonz is a háborúnak köszönhetően ugorhatott előre, alig három év hadnagyság után főhadnagy lehetett. Ehhez édesapjának a békeévek alatt még hét esztendőre volt szüksége.

Még szignifikánsabb a különbség, ha életkorok szerint nézzük az előrelépés idejét. Sándor közülük a legfiatalabban kapott tiszti rangot, fia és unokája a kitolódó iskolai tanulmányaik miatt már pár évvel idősebben. Sándorral ellentétben Alfréd és Alfonz gyorsabban rukkolt előre, amely egyértelműen tükrözi a háborús viszonyokat. 39 évet kellett várnia Sándornak, hogy megkapja a századosi (először a másodosztályú századosi) rendfokozatot, ehhez Alfrédnek 32 év is elég volt. Őrnaggyá pedig 10 évvel fiatalabban nevezték ki, mint édesapját.

	Sándor	Alfréd	Alfonz
Hadnagy	18	20	21
Főhadnagy	32	27	24
Százados	39	32	
Őrnagy		47	37-38*

* Előléptetésének pontos dátumát nem ismerjük, arra az 1920–1921. évek valamelyikében került sor.

65 Deák, 1993. 210–211. p.

A Dorsan család sírja a sárvári temetőben. (A szerző felvétele)

Alfréd és Alfonz gyorsabb rangemeléseiben tehát a háborúk egyértelműen szerepet játszottak, ugyanakkor a 20. századi politikai fordulatok egyben meg is törték ezt a szépen emelkedő pályafutást. Az idősebb Dorsan érdemeit azonban a Horthy-korszakban elismerték, megbecsült tagja lehetett a társadalomnak mint háborús hős, nyugdíjazott katonatiszt. Dorsan Alfonz háborús szolgálatai azonban inkább hátrányt jelentettek számára 1945 után, amikor épp annak a szovjet hadseregnek a támogatottjai kerültek hatalomra, amely ellen korábban harcolt. Nemhogy katonai szolgálataira nem tartottak igényt, de még munkát is nehezen talált.

Sajnos nem érhette meg a szocialista rendszer bukását, utána minden bizonnyal posztumusz elismerték volna háborús érdemeit. Ezzel az igénnyel azonban azóta sem jelentkezett senki. Ezért ránk, az utókorra marad, hogy megemlékezzünk a sárvári temető fehérmárvány síremléke alatti két, világháborús katonatisztről. Kicsiny elégtételként a korábban elmaradt elismerésekért.

VARGA GÁBOR

A szombathelyi helyi viszonylatú körjárati autóbuszjárat létrejötte, vonalvezetésének érdekességei és kapcsolata a város térszerkezetével bő húsz év távlatában

Témaválasztás, személyes érdeklődés, érintettség?

A közlekedési kérdések, közöttük a helyi közösségi közlekedési rendszerek, évtizedek óta az érdeklődésem középpontjában állnak. A szombathelyi helyi közlekedés pedig úgyszintén egy régi csomópont ebben, nem kevés anyaggal az asztalfiókban: egy kis része ugyan odaért a közlekedés szereplőihez vagy éppen a fenntartóhoz (az egykori Vasi Volán vezetéséhez: a konzultációkat megelőző írásokkal,[1] avagy Szombathely Megyei Jogú Város (MJV) Önkormányzata felé - SUMP[2] készítése kapcsán tett lakossági véleményezés), de az nagyon vékony szelete ennek a témának, és hasznosulása is csekélynek mondható. Régi terv a kimenetek között a publikációk lehetősége, s ebben a sorban a *Vasi Szemle* megcélozása.

Következzen tehát a helyi közlekedés szombathelyi témáiból egy olyan, ami talán aktuális (eltelt huszonöt év), és túlmutat azzal önmagán, hogy városszerkezeti, településfejlesztési kérdésekkel hozható közvetlen kapcsolatba – s ezzel komplexen értelmezhető.

1 Varga Gábor: Adalékok Szombathely helyi közlekedésének megújításához. Közlekedés racionalizálás a helyi tömegközlekedésben. A Vasi Volán Rt. és Szombathely MJV számára készített anyag. 1999. január.

2 Trenecon Tanácsadó és Tervező Kft.: Szombathely Fenntartható Városi Mobilitási Terve, 2022. május.

A helyi körjárat létrejötte

A Szombathely város belső körútján közlekedő helyi járatú menetrend szerinti autóbuszjárat (a továbbiakban röviden: körjárat) 2000-ben jött létre a fokozatosan, szakaszonként kiépült körútszakaszok egységesülése után, azok mintegy pozitív hozadékaként a közösségi közlekedést nézve.

A város északi és déli körútját összekötő délnyugati szakasz (Brenner Tóbiás körút) átadása miatt 20-as viszonylatjelzéssel új helyi járatos körjáratot indítottak a vasútállomás – Semmelweis utca – Bocskai körút – Horváth Boldizsár körút – Paragvári utca – Szűrcsapó utca – Rohonci út – Bartók körút – Jókai utca – Brenner körút – Szent Flórián körút – Hunyadi János utca – Szent Márton utca – Vörösmarty utca – Széll Kálmán utca – vasútállomás útvonalon. A járatok mindkét irányban harmincpercenként, negyedórás eltolással indultak.[3]

Lényeges momentum a körútszakaszok kiépülése a város térszerkezete, a városi térhasználat, s egyszersmind a város fejlődése szempontjából, amit a közúthálózat ezen lényeges eleme nyújtott és nyújt napjainkban is. S mivel a helyi közösségi közlekedés autóbusszal történő utasforgalmi része (Szombathelyen akkor és most is a he-

3 Kalocsai Péter: A 150 éves szombathelyi városi tömegközlekedés rövid története (1865ől2015). VTTE közlekedéstörténeti füzetek, IV. Budapest, 2015. 35. p.

lyi autóbusz áll rendelkezésre) vonalvezetésének alapját, a pálya megteremtését az arra alkalmas kialakítású közúthálózat képezi, lényeges eredmény volt egy későbbi autóbusz-közlekedés megteremtésére a belső körutakon, ami egyszersmind új hálózati elemként, újszerű helyi viszonylatként szolgált az utazóközönség részére. Talán még azt sem túlzás állítani, hogy újdonsága mellett attraktív elemként is megadható, hiszen emlékeztetett a nagyobb városok útjain, körútjain (miskolci villamos, budapesti nagykörúti villamos) megszokott ismert járművekre (bár esetünkben nem maga a jármű, hanem a vonalvezetése volt szimbolikus), és kezdetektől fogva viszonylag – szombathelyi léptékben – gyakran közlekedett; helyi példaként még a 30Y mára szimbolikussá vált autóbuszjárathoz is hasonlítható.

Mi indokolta még létjogosultságát? Lévén a kedvező vonalvezetés, a közvetlen és kisebb távolságú összeköttetés két központi fekvésű városi helyszín között még teljes egészében nem fedte le a körjárat legitimitását?

A válasz a körútrendszer mentén fekvő számos intézményben, közszolgáltató célpontban rejlik, amit akkoriban a Vasi Volán is lajtsromozott valószínűleg a Városházával karöltve, hogy megvizsgálják, milyen nagyszámú vonzó és kiszolgálandó közintézmény helyezkedik el a körútrendszer mentén – ezt egy szóbeli egyeztetés alkalmával maga a Vasi Volán menedzsere közölte e sorok írójával.[4] S valóban, a belső körút mentén, vagy onnan gyaloglással elérhető óvodák, iskolák mellett kiemelhető a városi piac, a Savaria Plaza, a Fedett Uszoda, a Tófürdő a kempinggel, a Haladás-pálya, a Vérellátó és a megyei kórház; újabban az Újtemető.

4 Konzultációk a Vasi Volánnál, Katona András forgalomfejlesztési menedzserrel, 1999. és 2000. évben Szombathelyen, a Vasi Volán Rt. székhelyén.

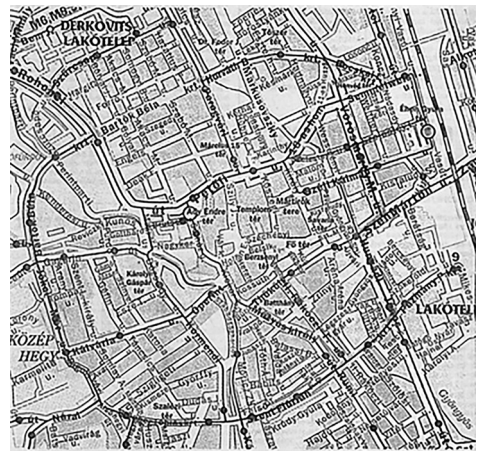

A körjárat útvonalát mutató térkép a Vas Népe *napilapban. Forrás: Vas Népe, 2000. április, 45. évf. 77–100. sz.*

A körjárat vonalvezetése kezdetben, a keleti szektor városszerkezeti adottsága

A körjárat vonalvezetésének érdekessége, hogy már kezdetben sem teljes mértékben a körúton haladt, igaz, ez csak egy rövid részt érintett az északi részen, ahol a Bartók Béla körút helyett egy következő haránt irányú lehetőségen, vagyis a Szürcsapó utcán közlekedett.

A körút ezen szakaszán, a patinás kertes-villás beépítésű övezet mögött, a Derkovits lakótelep nagy tömbjei és intézményei találhatók, amelyek azonnal hatással voltak a körjárat vonalára annak bevezetésekor. A járatot tehát célszerűbbnek tűnt a Rohonci út – Szürcsapó utca – Paragvári utca vonalán közlekedtetni, nemcsak nevezett úti célokat, hanem egyben annak meglévő helyi járati megállóit is kiszolgálva (Órásház, Derkovits bevásárlóközpont Művészeti Gimnázium), ami egyúttal a csatlakozásokat is könnyen megteremti. A lakó- és intézményi/szol-

gáltató funkciók tehát térbeli vonzerőként térítették el, szívták magukhoz az autóbuszvonal szabályosnak tűnő körvonalát.

Itt érdemes kiemelni még egy városszerkezeti tényezőt, ami alapvetésként merül fel, és a későbbi útvonal-módosulásokat sem érinti – rövid távon/középtávon nem is fogja.

A szombathelyi belső körútrendszer, amin a nevezett autóbuszjárat fut, a keleti szakaszán, annak is elsősorban a délkeleti részén kényszerre van ítélve, lévén a vasúttest, a Szent Márton temető környezete, valamint az ennek nyomán kialakult úthálózat „eltéríti" azt, így a Hunyadi úton, a Szent Márton utcán, a Vörösmarty és Szelestey László /Széll Kálmán utcákon: valójában ott nem körúti szakaszokon halad. Ennek egyenes következményeként a körutakon járó helyi járat a nevezett utakat követi, hogy elérje a vasútállomást. A Szent Márton temető elhelyezkedéséből adódó módosító tényezőt a szakirodalom is rögzíti: „A város vezetői két fő feladatra összpontosítanak most. Egyik a belváros gyalogosövezetét keretező utak kiépítése, amiből a délnyugati rész még hiányzik. A másik a körút továbbfejlesztése, hiszen ennek is hiányzik a délnyugati része a Perint-híd és a Jókai park között. S hiányzik a keleti is a vasútállomástól a Joskar Ola városrész felé, aminek azonban a Szent Márton temető még sokáig útját állja."[5]

Ahogy már az akkori megállapításból látszik, egyfelől rögzíti azt a feladatot, ami a körútrendszer befejezése jelenti: a körút délnyugati részén, ami a rá következő 15 évben, 2000-re megvalósult; másrészt megállapítja, hogy a Szent Márton temető és környezete nem alkalmas a körútrendszer keleti szektorának kiépítésére. S ez utóbbi talán fontos tényező: a város történelme, műemlékei s emlékezete kötelez, s ennek zavarása s feladása még egy ilyen attraktív beruházás érdekében sem helyénvaló.

A körjárat útvonaláról a későbbiekben (2000-től hozzávetőleg 2021-ig)

Viszonylag korán felmerült annak a lehetősége, éppen a városszerkezeti „zárvány" délkeleti szektorban (lásd feljebb), hogy az autóbusz betérjen a Hunyadi út és a Szent Flórián krt. sarkán a Joskar-Ola lakótelepre, azzal a buszfordulási lehetőséggel, amit a 9-es járat (Derkovits lakótelep – Joskar-Ola viszonylat) esetében megismertünk, természetesen a Mari ABC megállókat is kiszolgálva. A betérés jelzéseként a hagyományosan 2-es jelzésű (A és C, ami az irányokat jelzik) körjáratok 29-es jelzést kaptak, megtartva a betűjeleket.

Később a Centenáris híd felújításának idején (2004) a körút forgalmát el kellett terelni, ami a körjáratot is érintette, és hosszú időre a Szent Gellért utcai híd jelentette a megoldást, így a járat útvonala hosszabbodott: délre a Károly Róbert utcán, illetve a Körmendi úton át visszacsatlakozott a körúthoz, egyúttal egy hurkot vett fel.

A Centenáris híd felújításakor a Vasi Volán Rt. kényszerűségből megváltoztatta a 2A és a 2C jelzésű buszok irányvonalát. A szükségmegoldás annyira elnyerte az utazók tetszését, hogy a hídrekonstrukció befejezése után is maradt a két járat menetrendje. A 2A és a 2C korábban a hídon keresztül haladt a Szent Flórián körútra, most kisebb kerülővel, de két új megállóhellyel közlekednek a járművek.[6]

5 Molnár László: Szombathely úthálózata. = Városi közlekedés, 1984. (24. évf.) 5. sz. 240–243. p.

6 https://www.sztv.hu/hirek/109086 A Szombathelyi Televízió internetes portálja. (Megtekintve: 2025. január 5.)

A híd felújítása befejeztével a körjáratnak vissza kellett volna térni az eredeti útvonalra (2005), amivel a hurok adta plusz közel másfél kilométeres futást is megspórolták volna járatonként. Időközben viszont érdekes dolog történt: a körzet lakóinak, látogatóinak jó szolgálatot tett a járat letérése, olyannyira, hogy kérték az új útvonal állandósulását. A körjárat a déli hurokkal tehát állandósult.

Egy mondattal érdemes még visszatérni a kezdetekhez: a körjárat északi „anomáliája", vagyis letérése a logikusnak tűnő körútszakaszról állandósult, az húsz év múltán is fennáll.

Körjárati vonalon (29C) futó Ikarus típusú csuklós autóbusz várakozik a végállomáson, a vasútállomás előtti Éhen Gyula téren, 2009-ben. Fotó: Gyenes Viktor. Szombathely, 2009. aug. 21.

A 2/29 jelzések változásáról – a jelzések változatlanok, a mögöttes tartalom viszont módosult az idők során

A körjáratok a bevezetés rövid időszakában 20-as számozással közlekedtek, majd a törzshálózat részeként megkapták a 2-es jelzést, s őrzik is azt mind a mai napig. Ahogy a korábbiakban tárgyaltam, a 2-es alapjelzés mellett az alapvetően időszakos üzemet jelentő 29-es jelzésű járatok is megjelentek. A 2013/2014 menetrendi időszakban 29C a Joskar-Ola-i betéréssel futó autóbuszokat jelenti (nem tért be viszont ide a 29A). Ekkor a 2-es jelzésű járatok csak hétköznap, s akkor is reggeltől kora estig közlekedtek; így az estéket és a teljes hétvégéket a 29-es járatok valóban időszakosan szolgálták ki.

Napjainkra ez megváltozott: lévén a 2-es és 29-es járatok felváltva futnak minden nap. A félórás követést tekintve mindkét irányultságban, valójában óránként járnak a Joskar-Olára betérő, vagy csak mellette elhaladó járatok irányonként. Ebben az értelemben változott a jelzések mögötti tartalom, az útvonal változatlansága mellett az időbeni tartalma módosult a 2/29 jelzésnek. Van még egy jelentése a 2/29-nek az északi szektorban, ahol a 2-es jelzésűek közlekednek a bővebb körökön, a Váci Mihály utcán át, míg a Szürcsapó utcai harántvonalon a 29-es járatok; a két elválási pont a járatok között az Órásház és a Művészeti Gimnázium. A már jelzett korábbi menetrendi időszakban (2013/2014) a 29A közlekedett csak a Váci Mihály utcán, a másik három (29C, 2A, 2C) egyöntetűen a Szürcsapó tengelyen át.

A körjárat útvonala 2022/2023-ban

Ahogy látható, nagyon közelmúltbéli dátumok jelzik az alcímben a változások legújabb elemeit.

Útvonalmódosulás egyfelől a 2023-as évhez tartozik az Újtemető kiszolgálásával, újra a déli szektor Perint patak közeli városi területén történt változással, ahol a korábbi déli hurok is kialakult.

Továbbá röviden utalni kell még a 2022-es évre is, ami egy más jellegű változással érintette a helyi buszközlekedést és Szom-

bathely városát. Évtizedes távlatok után, a Volán társaságokat követően egy magánszolgáltató, a Blaguss kapta meg a helyi közösségi közlekedés lebonyolításának feladatait, ami a mi szempontunkból most érdekes: a körjárat maradt, két évtized alatt jól beépült a helyi járatok közé, sőt pozíciói erősödtek.[7] A körjáratot érintő változások 2022-től már az új magánszolgáltató működése alatt történtek.

Mi történt az Újtemető kapcsán? Az Újtemető kiszolgálásának újabb lehetősége valószínűleg régóta foglalkoztatja a szakembereket, az oda futó „temetői járat" évtizedes hagyománnyal az Óperint – Kálvária utca tengelyről, és a körút kiépülésével annak Brenner Tóbiás körúti szakaszáról szolgálja ki azt, egy alapvetően közepesritka járattal. Erre az igényre adott egy lehetőséget az a városfejlődési körülmény, hogy a városszerkezetben megnyílt a volt Biogáz telepként ismert területen egy harántirányú közúti összeköttetés a Körmendi út (Szt. Gellért utca), valamint a Jáki út (gyakorlatban az Újtemető előtti tér) között, s ezzel a városrészek között is közvetlen összeköttetést adott a déli területeken. Úgy látszik, nem kellett sokat várni azzal, hogy az autóbusz-szolgáltató is felismerje a lehetőséget és arra közösségi közlekedést tegyen. (Ahogy ez történt 2000-ben is. S hogy ugyanaz a körjárat halad éppen erre, ami huszonöt évvel ezelőtt létrejött, egészen érdekes körülmény.)

Az Újtemető bekapcsolása a körjárat útvonalába, ahogy láttuk, a déli hurkot is módosította, lévén a Károly Róbert utca állandósága mellett annak másik ága nem a Körmendi úton maradt, hanem a Jáki útra tevődött át. A hurok talpa (értsd annak párhuzamos szakasza a belső körúttal) tehát, az alig 200 méterről jelentősen megnövekedett a Szent Quirinus utca és az Újtemető előtti tér hosszával-méretével, a korábbi állapothoz képest plusz hatszáz méteres futást is eredményezve járatonként.

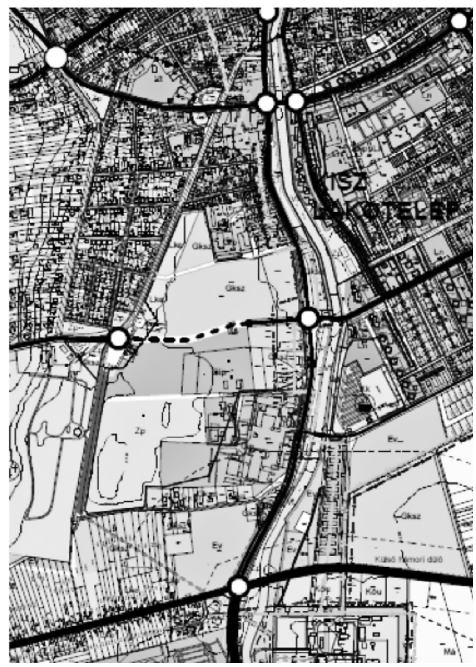

Részlet Szombathely településszerkezeti tervéből: a szaggatott vonal a mára megépült Szent Qurinus utat ábrázolja, ami a körjárat esetében is jelentőséget kapott. Forrás: Településszerkezeti Terv Módosítása, M=1:25 000, készítette az Akcióterv Kft., 2018. október 25. Megbízó: Szombathely MJV Önkormányzata

7 A közismert 30Y autóbusz (és annak változó módozatai) mellett a két irányban közlekedő körjárat és az akkori 6-os járat szállította a legtöbb utast Szombathelyen 2013-ban, és ezek a pozíciók a körjáratra nézve máig fennmaradtak.

A 2025. évi hálózati változások és annak okai, valamint egy problémafelvetés és egy lehetőség

Kezdjük a 2025. évi hálózatváltozás okaival a körjáratot illetően! Ennek két fő oka a Hunyadi út menti lakóterületek fokozódó igényei, valamint a város szűkös (illetve szűkösnek mondott) költségvetése – s az erre adott szolgáltatói válasz, amit az autóbusztársaság tervezett meg és hajtott végre, a kereteket ellenben a megrendelő adja. A megrendelő a város önkormányzata.

a) A Hunyadi út menti lakóterületek, vagy akár a kisebb volumenű kereskedelmi (Lidl áruház) vagy szakrális (templom) funkciók által létrehozott igények természetesen nem most, hanem már jó ideje kényszerítik válaszadásra a helyi közösségi közlekedést. A Hunyadi út ezen szakaszán csak ritka járatok (21A, 8H) működnek, de végül nem ezek fejlesztésével, vagy új viszonylat megvalósításával, hanem éppen a körjárati autóbusz módosításával oldották meg a terület kiszolgálását. A témáról nemcsak a szakemberek írtak, lévén az úgynevezett közösségi topicokban (forum.index.hu[8]) is szerepelnek a lakossági hozzászólások és javaslatok.

b) Tulajdonképpen a körjárat útvonalmódosítása, s éppen a körjárattal történő kiszolgálása a Hunyadi úti lakóterületeknek (s nem más, akár új autóbuszvonallal), egyben forrásszűkösség hozománya. Annak megítélése, hogy mennyire szűkös, talán nem ezen cikk feladata, ugyanakkor nem nehéz észrevenni, hogy Szombathelyen folyamatosan (évtizedes léptékben) alulfinanszírozzák ezt a területet, a város közösségi közlekedésének teljesítménymutatói elmaradnak a nagyságrendjéből elvárható szinttől. A 103 millióval csökkentett tétel 2024/2025 viszonylatában több járatot illetően a hálózat racionalizálására bírta a közlekedési társaságot.

8 Forum, index.hu portál, Közlekedés – Tömegközlekedés – Dunántúl – Szombathely városi közlekedése topic.

A problémák, amik általánosan jellemzőek a megyeszékhely autóbusz-közlekedésére, így a körjárat is lehetőséget ad azok ismertetésére és egyben újabb témákat, publikációs lehetőségeket nyit meg – két téma a számosból

Itt is két témát emelek ki: 1. A megállóhelyek elhelyezésének problémái, és 2. helyközi kapacitások bevonásának lehetőségei a szombathelyi hálózaton a helyi forgalom érdekében.

1. A Hunyadi út térségének kiszolgálása 2025-től úgy történt meg, hogy a már meglévő autóbusz-megállókat (Vámhivatal, Szőlősi templom) használja a körjárati autóbuszvonal, annyi kiegészítéssel, hogy az egyik útiránynál a Százhold utcánál is létesült egy megállóhely. Amennyiben jobban megnézzük, a Hunyadi úton a Szőlősi templom mellett a célok érdekében – s közlekedésbiztonságra tekintettel is – a Lidl áruházhoz, a Károlyi Antal utca torkolatához kellene megállóhely. A sugárirányú Hunyadi út és a harántirányú Szent Gellért utca kereszteződésénél nincs megállóhely, pedig optimálisabb lenne, mint a temlomról elnevezett közbenső helyen.

Ezen a rövid példán keresztül lehetne végignézni a város gyakran előforduló megállóhely-elhelyezési anomáliáját, ami számos okozatként az átszállásokat is nehezíti.

2. A helyközi kapacitások helyi forgalom érdekében történő kiaknázása (lásd hagyományosan a Petőfi-telep térsége) nem teljesen kihasználatlan, ugyanakkor eseti jel-

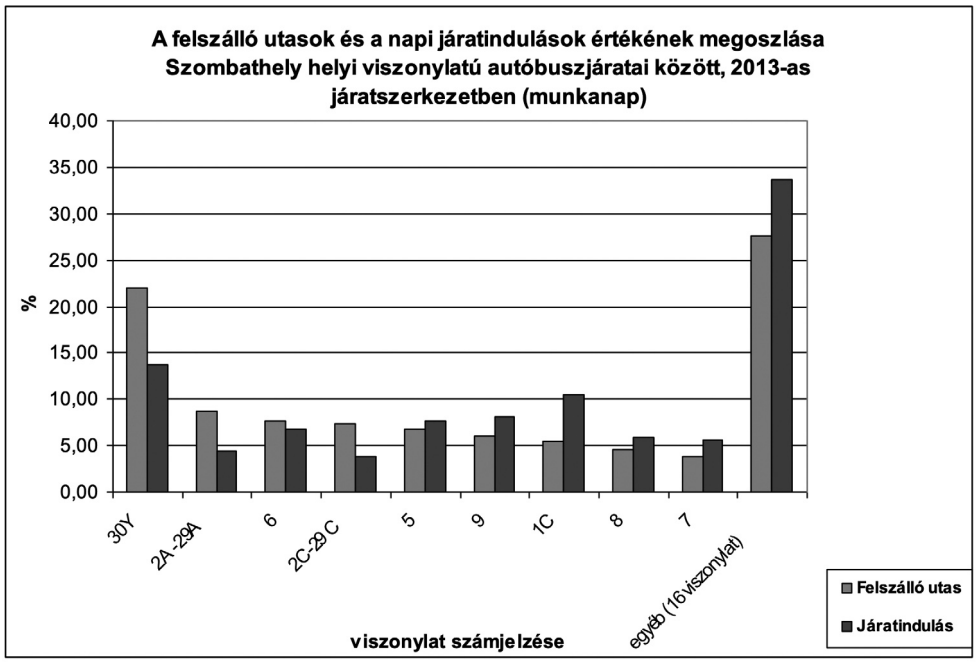

A felszálló utasok (fő) és a járatindulások munkanapra vonatkozó számának (db) alakulása (megoszlása) a 2013-as autóbusz-viszonylatok rendszerében. Saját szerkesztés.
Forrás: a Trenecowi Kft. 2013-as utasszámlálása és a Vasi Volán által publikált menetrendi adatok, valamint a szerző saját számításai

legű és integrálva (közlekedési szövetség csírái, tarifaközösség stb.) nincsen.

Ez a téma még bővebb, hosszabb kifejtést igényel, így ezen a ponton azt érdemes kiemelni, hogy a körjárat ezen a szakaszon történő módosulása egybeesik egy olyan alternatívával, miszerint ebben a térségben az utasforgalmat a helyközi járatokkal is (részben) ki lehetne szolgálni a szükséges szabályozási-közgazdasági környezetben. (Amennyiben mintaterületeket keresünk Szombathelyen a helyközi forgalom helyi kiaknázására, a Hunyadi út az egyik minta lehetne.) Fontos rögzíteni, hogy a helyközi forgalom menetrendje jelenleg nem biztosít egyenletes utazási lehetőséget, meglehetősen hiányos a forgalmi holtidőkben ahhoz, hogy a helyi forgalomban alternatíva legyen. A délkeleti agglomeráció járatai haladnak itt át az Autóbusz-állomás – Vasútállomás – Piac – és a Hunyadi út /Szőlős utca tengelyen továbbfutva a külső városrészek felé.

A körjáratról még – további lehetőségek elé

Érdemes visszautalni a bevezetőre, ahol röviden indokoltam a körjárat létjogosultságát, az előrelátást, utóbbit feltétlen igazolni is szükséges. Mivé lett a járat a cikkben fő mondanivalóként megadott útvonalleírások, városszerkezeti tényezők összefüggéseinek ismertetése mellett?

Sikeres, mondhatni kinőtte magát. Olyannyira, hogy a szombathelyi helyi járatok utasforgalmi adatainak áttekintése nyomán, a mindig első helyezett Kámon (Minerva) – Olad (falu, lakótelep) összeköttetés (változó 30Y, 30, 3,35 jelzések az időben) után a körjárat mindkét irányú járatai napjainkra (adatok 2013-ban már igazolták) a második legnagyobb utasforgalmat (!) bonyolítják le. Figyelemre méltó, hogy a 30Y, a 6-os és a két körjárati viszonylat magas utasforgalmát az arányaiban kevesebb járatindulással érte el, ami magas hatékonyságról tanúskodik.

Az eltelt évtized ugyan jelentős utasforgalmi csökkenést hozott a városban, sőt egyes vonalakban is volt átrendeződés, ellenben kijelenthető, hogy a körjárat pozíciói ma is dobogósok az utasok számát illetően.

Sok egyéb lehetőséget lehetne vizsgálni a körjárattal kapcsolatban, amik messze túlmutatnak e tanulmány keretein, de érdemes foglalkozni velük. Vajon lesz-e újabb útvonal-korrekció a körjáraton – egyben érdemes-e ilyet végrehajtani a jövőben? A délnyugati és nyugati lakóterületek hatást gyakorolnak-e a körjáratra, ahogy a települési tervekben fellelhető új útépítések, tervezett összeköttetések? Vagy egy még inkább merész kérdés: lehet-e trolivonal a körjáratból?

Ezeket a felvetéseket a közeljövőben kívánom megvizsgálni.

III. Szimpózium Szent Márton tiszteletére
Szent Márton életéről

2024. november 6. 15 óra, Szombathelyi Képtár

Szent Márton öröksége

Bevezető gondolatok a harmadik szombathelyi szimpózium elé

Szent Márton alakja túlmutat a vallástörténeten és Szombathely városán, sőt túlmutat a magyar és európai kulturális emlékezet földrajzi határain is. Mégis: itt, Pannónia földjén, ahol a hagyomány szerint megszületett, különös erővel szól hozzánk. Nem csupán emlékeztet, hanem kérdez is. Nemcsak a múltat idézi, hanem a jelent és a jövőt is megszólítja.

A harmadik alkalommal megrendezett *Szent Márton-szimpózium* nemcsak egyház- vagy várostörténeti esemény, hanem szellemi műhely is, ahol a különböző nézőpontok – tudományos, egyházi, közéleti, civil – párbeszédbe elegyednek egymással. E szimpózium nem ünnepi monológ, hanem dialógus, ahol a biztos tudás mellett a kérdésfeltevés bátorsága is helyet kap.

Szombathely városának szerepe ebben nem csak földrajzi értelemben kitüntetett. A város – melynek egyik legerősebb identitáseleme éppen Szent Márton – évről évre újraértelmezi viszonyát e szellemi örökséghez. Nem véletlen tehát, hogy a tanácskozás köszöntői is más-más irányból közelítenek: van köztük önkormányzati reflexió, egyházi tisztelgés, szakmai nyitottság és tudományos kíváncsiság. Mindez együtt adja azt a közösségi horizontot, amelyen belül Szent Mártonról gondolkodni érdemes.

A jelen szám tanulmányai nem kívánják lezárni a róla szóló diskurzust – inkább újabb rétegeket tesznek láthatóvá. Székely János megyéspüspök pontosító megjegyzései,

Csapláros Andrea tudományos álláspontokat ütköztető elemzése egyaránt azt mutatják, hogy nem pusztán a szent életével kapcsolatos ismereteink, hanem a róla kialakított kép is folyamatosan változik – és ez így van jól. Mert egy élő örökség nem konzervált, hanem mozgásban lévő hagyomány.

A *Szent Márton-szimpózium* célja, hogy e hagyomány ne pusztán a múltról, hanem a jelenről is szóljon. Szent Márton példája – a megosztott köpeny, az irgalom cselekedete – ma is aktuális kérdéseket vet fel: mit jelent az együttérzés, az áldozat, a közösségi felelősség korunkban?

E kérdések fényében tekintsünk a következő oldalakon olvasható írásokra! Tekintsünk rájuk nem csupán tanulmányként vagy előadásként, hanem párbeszédként – egymással, a múlttal és nem utolsósorban önmagunkkal.

Farkas Csaba
főszerkesztő

Köszöntő

Excellenciás Megyéspüspök Úr!
Főtiszteletű címzetes Püspök Úr!
Főtisztelendő Plébános Úr!
Tisztelt Igazgató Asszonyok!
Tisztelt Kancellár Úr!
Tisztelt Lovagtársaim!
Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Mindenkit szeretettel köszöntök a „III. Szimpózium Szent Márton tiszteletére" című rendezvényen.

A Szent Mártont ábrázoló páratlanul szép és értékes bélyegkiállítás bemutatása után egy Szent Márton életének kronológiai változtatásokat is felvető disputának lehetünk tanúi.

Sulpicius Severus leírása szerint itt, az egykori Savariában, a mai Szombathelyen, a Kárpát-medence legrégebben, kétezer éve folyamatosan lakott városában született Szent Márton, aki a katolikus egyház első nem vértanú szentje volt.

Az utódoknak kötelessége megemlékezni a világ egyik legnépszerűbb szentjéről, aki lassan két évezrede példát mutat a hit erejéről, a segíteni akarásról, a szociális érzékenységről, az önzetlenségről, a kérlelhetetlen alkotóerőről, a kitartásról és az alázatról.

Különösen feladata ez szülővárosa közösségének!

Születésének 1700. évfordulóján, 2016-ban közel háromszáz rendezvény megszervezésével igyekeztük elérni, hogy mindenki tudja: Szombathely az a város, ahol Szent Márton született! Ezért is alapítottuk meg 2017-ban a Szent Márton Intézetet, s ezért hoztuk létre 2020-ban a Szent Márton Lovagrendet.

Igen, mert nekünk, utódoknak, az is a felelősségünk, hogy emlékezzünk a jelent

A brüsszeli világkiállításra kiadott bélyegsorozat egy címlete, amelynek felárát a tuberkulózis elleni harcért létrehozott Nemzeti Alap javára fizették be. A sorozatot kétféle felülbélyegzéssel is kiadták. Ez a bélyegsor, ami nyolc címletből áll, az első a világon 1910-ből, amelyik Szent Mártont ábrázolja. A bélyegsor a belgiumi Zaventem templomának oltárképe alapján készült. Alkotója Anthony van Dyck flamand festő, aki a képet 1618-ban festette

is meghatározó múltra, tovább vigyük a példamutató ősök szellemiségét.

Igen, mert felelősségünk az is, hogy büszkék legyünk az elődökre, az identitásunkat meghatározókat tiszteljük, becsüljük, s hirdessük világszerte, hogy ők Savaria-Szombathely szülöttei.

Szent Márton alkotása, szellemisége örök érték!

Folyamatosan emlékezni és emlékeztetni kell erre!

Ezt a célt szolgálják a személyét idéző szervezetek, intézmények.

S ezt szolgálják a különböző ünnepségek, amelyek Szent Mártont idézik. A Szent Márton Lovagrend és a Szent Márton Intézet 2022 novemberében ezért indította a „Szimpózium Szent Márton Tiszteletére" című rendezvénysorozatot. Terveink szerint a Szent Márton-napi ünnepségek Szombathelyen megrendezésre kerülő eseményeihez csatlakozunk tudós szakemberek Szent Márton szellemiségéhez kapcsolódó megszólaltatásaival.

2022 novemberében neves előadóink a szent a ma emberéhez is szóló üzeneteiről, a történelemről tanítottak bennünket.

2023-ban „Szent Márton a művészetekben" volt a témája a „II. Szimpózium Szent Márton Tiszteletére" összejövetelünknek.

2024-ben a Szent Márton Lovagrend kancellárja, Steindl Rezső előadásában bemutatja a kiállított szépséges bélyegeit, amelyek a filatéria speciálisan érdekes gyöngyszemei.

Főtiszteletű címzetes püspök, dr. Pőcze István evangélikus lelkész úr vezeti azt a disputát, amelynek tárgya Szent Márton életének eseményeiről tudottak alapján felmerülő kronológiai és az egyes történéseket illető pontosítások. Dr. Székely János megyéspüspök úr széles körű irodalmi adatokkal alátámasztott összefüggéseket vet fel, amelyeket a Savaria Múzeum igazgatója, Csapláros Andrea az ókortörténészekre jellemző mély és bölcs szakértelmével fogad.

Szép élményeket, maradandó értékek megismerését, és Szent Mártonhoz méltó lelkületet kívánok minden kedves érdeklődőnek!

Dr. Puskás Tivadar
a Szent Márton Lovagrend nagymestere
a Szent Márton Intézet alapítója

A dél-amerikai földrészen is tisztelik Szent Mártont. Argentin bélyegen is látható az amiens-i köpenymegosztó jelenet. Argentína fővárosának, Buenos Airesnek Szent Márton a védőszentje. A bélyeget 1967-ben adták ki

Tisztelettel köszöntöm a konferencia előadóit, meghívott vendégeit, a hölgyeket és urakat!

Minden település, legyen az város vagy falu, féltve őrzi kincseit, büszke híres szülöttjeire, tiszteletre méltó polgáraira.

Így van ezzel Szombathely, de mondhatom, egész Vas vármegye is: Európa egyik legnagyobb szentje, Szent Márton Kr. u. 316 táján Savariában látta meg a napvilágot, s bár ifjúkorában messzire került szülővárosától, az mindig is méltó módon ápolta kultuszát.

Márton életútja tehát a pannóniai Savariából indult, és lett egy előkelő, de pogány

család gyermekéből a nyugati szerzetesség megalapítója, Gallia apostola, majd halála után annak védőszentje. Tiszteletét maga Szent István király is felkarolta, mikor a zászlóira éppen a hadvezér Márton képét festette. Szűz Mária után az ország patrónusa lett.

A szent tiszteletét és kultuszát nem kisebb személyiség teremtette meg, mint Nagy Károly frank király, a Szent Római Birodalom későbbi első császára.

Krónikák és legendák emlékeznek meg Szent Márton életéről, hirdetik csodás cselekedeteit. Tiszteletére kápolnák, templomok épülnek, emlékének megannyi műalkotás állít emléket. Több ezer település neve őrzi emlékét, városok választják védőszentjükké és tízezerre tehető a templomok száma Európában, amelyeknek patrónusa. Életútja miatt a katonák, koldusok, pásztorok, takácsok, kádárok és további számos mesterség védőszentjeként is tisztelték.

Szent Márton élettörténetéből eredő, egyben a 21. század legfontosabb üzenete: a közös értékek megbecsülése és ennek révén gondolataink megosztása egy közös Kárpát-medencei és európai kontextusban.

A most megrendezésre kerülő III. szimpózium is jól mutatja, hogy alakja mennyire benne él a köztudatban, a művészeti alkotásokban, a történeti forráselemzésekben és más kulturális hagyományokban. Az élettörténet hangsúlyos részletei közül a disputa előadói a születési idő és a születéshely körülményeit elemzik, utalva történeti és régészeti adatokra, történeti és egyháztörténeti forrásokra.

Könnyen mondjuk, hogy ismerjük Szt. Mártont, de vajon foglalkoztunk-e eleget és mélyrehatóan azokkal az üzenetekkel, amik ebből az élettörténetből fakadnak?

A legizgalmasabb kérdés, hogy a ma emberének mit jelent Szent Márton. Mit jelent egy 1700 évvel ezelőtt élt ember, egy szent példája, akinek kultusza korszakokon és határokon átível, és akinek élettörténete Európában egy közös kulturális örökség része?

A tours-i püspök élete az odaadásról, egymás megsegítéséről, a felebaráti szeretetről szólt. Az aszkéta katona, a remete, a szerzetes és majd a térítő püspök alakja unikális dolog így egy személyben.

Ez olyan érték, amelynek be kell épülnie a helyi identitásba és erősítenie kell a helyi polgárok kötődését településükhöz.

Bízom benne, hogy a mai tanácskozás beteljesíti küldetését és sikerül Önöket kíváncsivá tenni arra, hogy a továbbiakban felkutassák a Szent Mártonhoz kapcsolódó emlékeket és a megőrzött hagyományokat! Távolabbi célunk az, hogy egyre többen legyenek őrzői saját közösségük kulturális örökségének.

Kívánom, hogy a szimpózium az ismeretszerzésen és az élményen túl tegyen mindenkit az eddiginél is nyitottabbá, segítőkészebbé egymás iránt... és ezáltal legyünk lélekben gazdagabbak és boldogabbak!

Eredményes disputát kívánok!

Szommer Ildikó
intézményvezető
SM-Szent Márton Intézet

Köszöntöm Önöket a Szent Márton tiszteletére rendezett szimpóziumon!

Megkülönböztetett tisztelettel köszöntöm a rendezvény két előadóját: főtisztelendő dr. Székely János püspök urat, a Szombathelyi Egyházmegye püspökét, valamint dr. Csapláros Andrea igazgató asszonyt, a Savaria Múzeum és Intézményei igazgatóját.

Immár harmadik alkalommal kerül megrendezésre Szent Márton tiszteletére szimpózium, így azzal a reménységgel va-

gyunk, hogy ezzel a programmal hagyományt teremthetünk. Mert hisszük, hogy Szent Márton életszentségének és -példájának a ma embere számára is van üzenete. Szent Márton élete megszívlelendő és követendő példaként állhat előttünk, mintegy irányt mutatva különösen a lelki és spirituális tájékozódás és eligazodás tekintetében egy olyan világban, melyben ősi értékek relativizálódnak.

Összetett társadalmi konstellációban élünk, de meglehetően bonyolult volt az a történelmi korszak is – a Kr. u. 4. század –, amelyben szent Márton élt és szolgált. Először mint a birodalom, majd Krisztus katonájaként, a hit bátor tanúságtevőjeként máig hatóan irányt mutatva a keresztény életszentség tekintetében.

A kor hangos volt a hitvitáktól és a lassan erősödő államvallássá lett kereszténység ekkor fogalmazza meg és identifikálja önmagát. Ebben a helyzetben alakulnak egyéni sorsok és formálódnak olyan lelki-szellemi karakterek, amelyek sokszor sajátosan vagy egyenesen érthetetlen módon köteleződnek el a Krisztus-követésre.

Szent Mártonra úgy tekintettek, mint az első nem vértanú szentre, aki nem a hitéért mártírhalált szenvedőként nyerte el az örök üdvösséget, hanem aki hosszú, küzdelmes, egészen Istennek átadott élete tanúságaként, már életében a szent hírében járt.

A klasszikus képre gondolva, mely köpenyének megosztását tárja elénk, felismerhetjük: kereszténysége kezdetén ő volt az, aki lóháton ülve a koldusban rejtőző Krisztust felöltöztethette, később pedig Márton élete a koldusban ölt testet, aki tisztában van kiszolgáltatottságával, koldus voltával, és akit Krisztus éppen ezért isteni kegyelmének köntösébe öltöztetett.

A szimpózium meghívójában ez szerepel: „Disputa Szent Márton életrajzi adatairól." Napjainkra a „disputa" kifejezés meglehetősen marginalizálódott, pedig évszázadokon keresztül velejárója volt a teológiai és bölcseleti gondolkodásnak. Tudniillik tézisekben gondolkodtak, tézisekben fogalmazták meg az álláspontjukat, amelyek aztán a disputa alapját képezték az érvek és ellenérvek ütköztetése révén. A teológiai-bölcseleti disputa hozzátartozott az intellektuális szellemi léthez. Nos, a mai alkalommal mi és meghívott előadóink arra vállalkoznak, hogy feleleventik a disputációt Szent Márton életével kapcsolatban.

Szolgáljon ez az alkalom arra, hogy minél pontosabban ismerjük Savaria nagy szülöttének életét, és mindinkább inspirálódjunk arra, hogy kövessük az ő szeretetének példáját, az ő hiteles keresztény életét! Ehhez kívánok önöknek tartalmas és a szellemet-lelket gazdagító előadásokat. Köszönöm megtisztelő figyelmüket!

Dr. Pőcze István
a Szent Márton Lovagrend
Egyesület elnöke

Néhány pontosítás Szent Márton élete kapcsán

Szent Márton Európa egyik legnagyobb szentje, szinte szimbóluma a születő keresztény Európának, az európai kultúrának. Óriási a kisugárzása. Ezért nagyon fontos lenne minél pontosabban ismerni az életét. Fontos volna lélektanilag is látni azt az utat, amit végigjárt. Elsősorban két írásra alapozom ezt a rövid összefoglalást. Az egyik Karl Kraus cikke erről a témáról,[1] a másik

1 Klaus, Karl: „Martin von Tours 336–397". In: Heiliger Martin. Gechichte, Kult, Patronanz, ed. Norbert Frank; Eisenstadt, 2014. (továbbiakban: Karl, 2014.) 13–67. p.

Sághy Marianne könyve, az egyik legjobb Szent Márton-életrajz.[2]

Szent Márton életéről a legfontosabb forrásunk a Sulpicius Severus által megírt életrajz, a *Vita Martini*.[3] Még a szent halála (Kr. u. 397.) előtt írta meg és jelentette meg valamikor 394 és 396 között. Tehát az életrajz még Márton életében megjelent. Ebből a műből az tűnik ki, hogy Márton 336-ban született, eszerint húsz évvel fiatalabban halt meg, mint ahogyan ezt igen gyakran állítják.

A másik alapvető forrás Tours-i Szent Gergely műve, aki 590 táján, tehát körülbelül kétszáz évvel később alkotott. Ő utóda volt Mártonnak a Tours-i püspöki székben. Elsősorban az ő adataiból származik a másik születési dátum: 316–317. Eszerint Márton 81 évesen halt volna meg, a Sulpicius Severus szerinti életrajz nyomán viszont 61 évesen.

Sokan azt gondolják, hogy Sulpicius Severus szándékosan módosította a dátumokat. Miért? A Szent Márton-életrajz kronológiájának van egy jól beazonosítható pontja, mégpedig az a pillanat, amikor Szent Márton elhagyta a hadsereget Wormsban, a donatívumnak, tehát a katonáknak adott jutalomösszegnek a kiosztásakor. Ennek az eseménynek a dátumát pontosan tudjuk. II. Constantius császár unokatestvére, Julianus későbbi császár az, aki Kr. u. 356-ban a brotomagus-i (ma Brumath) csata után és a következő nagy csata előtt donatívumot osztott a katonáknak.[4] Hogyha ehhez hozzávesszük azt, hogy Mártont 15 évesen kényszerítette az édesapja a katonai eskü letételére,[5] akkor

Tours-i Szent Márton püspök Gallia védőszentje. A bélyeget a francia posta a szent halálának 1600. évfordulójára adta ki

a hosszú kronológia esetében ebből az következne, hogy Márton kb. 25 éven át lett volna katona, vagyis nagyon hosszan.

Ha viszont a Sulpicius Severus által közvetített kronológiát követjük, akkor egy sokkal rövidebb periódus áll előttünk. 336-ban megszületett Szent Márton, majd tízévesen elszökött a templomba és jelentkezett *katekumen*nek,[6] tehát a kisfiúban ott a vágy, hogy keresztény legyen, megismerje ezt a titkot. A szülei pogányok, de őt már vonzza az evangélium és Krisztus. Tizenkét évesen arról álmodozott, hogy remete legyen. Tizenöt évesen kényszerítette az apja arra, hogy a katonai esküt letegye. Tizennyolc éves, amikor Amiens-ben a köpenyét megosztja, és húszévesen hagyja el a hadsereget, tehát alig öt évet tölt katonai szolgálatban. Ez a plusz két év Sulpicius Severus magyarázata szerint a köpenymegosztás és a keresztség, illetőleg a hadsereg elhagyása között azzal magyarázható, hogy jó barátságban volt a tribunussal, a parancsnokkal, és ő megkérte, hogy amíg az ő szolgálati ideje tart, addig Márton se hagyja el a hadsereget.[7]

2 Sághy Marianne: Szent Márton. Krisztus katonája. Szombathely, 2018. (továbbiakban: Sághy, 2018.)

3 Fontaine, Jacques (ed.), Sulpice Sévére, Vie de Saint Martin I–III. Paris 1967; Sources Chrétiens 133–135. p.; Sulpicius Severus: Szent Márton. Élete – Levelek – Dialógusok. Pannonhalma, 2016. (továbbiakban: Severus, 2016.)

4 Ammianus: Róma története 16, 2–3. p.; Sághy, 2018. 76. p.

5 Sulpicius Severus: Vita Martini 2.

6 Uo.

7 Sulpicius Severus: Vita Martini 3.

Nagyon sok történetíró, köztük Jacques Fontaine, az egyik legjelentősebb kutatója Szent Márton életének, azt állítja, hogy Sulpicius Severus szándékosan módosította a dátumokat, elsősorban azért, hogy csökkentse azt az időt, amit Márton katonaként eltöltött.[8] Sok Szent Márton-életrajz, főként a régebbi időkben megírt életrajzok, ezt a hoszszú kronológiát követik: a születés 316–317 körül, huszonöt év katonai szolgálat, majd utána a hadsereg elhagyása. A hosszú időkig legismertebb magyar nyelven megjelent életrajz[9] ugyanezt a kronológiát tartalmazza.

Néhány érvet szeretnék felsorakoztatni amellett, hogy talán Sulpicius Severus kronológiája a hitelesebb.

Az első fontos érv az, hogy Sulpicius Severus kortárs, ismerte Szent Mártont, és akkor írta meg az életrajzot, amikor még maga Szent Márton is élt, Sulpicius többször meglátogatta őt. Ha az életrajz adatai teljesen hibásak lettek volna, akkor maga Szent Márton is minden bizonnyal szólt volna, hogy ez nem így történt. De talán még inkább szóltak volna Márton ellenfelei. Nem kevesen voltak, püspökök és mások, akik kritizálták őt. A *Dialógusok*ban maga Sulpicius Severus említi, hogy egy Brictio nevű, Mártonra haragvó tanítvány azt veti a szemére, hogy „katonaélettel szennyezte be magát".[10] Ha az ellenfelek tudták volna, hogy Sulpicius Severus ügyesen – egy igen nagy változtatást eszközölve a valóságos életrajzi adatokon – Márton katonai idejét a lehető legrövidebbre vette, szóltak volna, hogy ez a könyv tévedésekkel van tele. Ám ilyen komoly támadásról Sulpicius Severus írásával szemben nincs tudomásunk. Nehéz elképzelni, hogy egy kortársként író ember tollából kikerülő műben egy ekkora tévedés, történelemhamisítás szerepelt volna.

Nem kortárs viszont Tours-i Szent Gergely, akitől a korábbi születés dátuma elsősorban származik. Ő kétszáz évvel később írt. Tours-i Szent Gergely adatai, főleg az időadatai nagyon sok ponton rendkívül pontatlanok, tévesek. Hadd idézzek egykét példát. Tours-i Szent Gergely azt írja, hogy Jézus szenvedésétől számítva, tehát a 33-as évtől számítva Márton haláláig 412 év telt el; ezek szerint Mártonnak halála 445-ben lenne.[11] Márton 397-ben hunyt el, Tours-i Szent Gergely itt majdnem ötven évet téved. Azt is állítja, hogy a világ teremtésétől Márton haláláig 5546 év telt el, eszerint Márton halála 346-ban lett volna. Megint csak majdnem ötven évet téved, most a másik irányban. Nagy Konstantinról azt írja, hogy 34. császára volt a Római Birodalomnak. A számításban lehetnek bizonytalanságok (pl. az ellencsászárok miatt), de Nagy Konstantin körülbelül a 62. császára volt a birodalomnak. Megint majdnem harminccsászárnyi tévedés.[12] Egy kutató, Bruno Krusch azt írja a dátumokról, hogy „Die sind alle falsch", ez mind téves.[13]

Egyes kutatók azt gondolják, hogy talán egy tévedés miatt említik egyes források ezt a korai születési dátumot. Tours-i Szent Gergely azt írja, hogy Márton Konstantin uralkodásának 11. évében született. Nagy Konstantint azonban az ókorban sokszor összekeverték a hasonló nevű Konstantiusszal (Constantinus – Constantius). Ha Nagy Konstantin uralkodásának a kezdetétől (Kr. u. 306.) számítjuk a születési dátumot, úgy a 316–317. évet kapjuk Márton születési dátumaként. Ám ha Konstantiusz uralko-

8 Vö. Fontaine, Jacques: Sulpice Sévére, Vie de Saint Martin II. 428–434. p.

9 Regnier, A.: Szent Márton élete. Ford. Rogács Ferenc, Bp. 1913.

10 Sulpicius Severus: Dialógusok, III,15.

11 Vö. Karl, 2014. 17–18. p.

12 Uo.

13 Krusch, Bruno: Gregori episcopi Tourensis miracula et opera minora. Hannover, 1885. 590. p.

dásának kezdetétől számolunk, akkor körülbelül a Sulpicius Severus által megadott későbbi dátumot kapjuk: Kr. u. 335–336.[14]

Hogy Tours-i Szent Gergely dátumai mennyire pontatlanok, az abból is kitűnik, hogy a másolatok, amelyek a műveiről ránk maradtak, rengeteg számot tartalmaznak. Sok másoló érezte, hogy a szám téves, és próbálta javítani. Ez az oka annak, hogy Szent Márton életének dátumairól is, amikor Tours-i Szent Gergely ideért a könyvében, a másolók sokfajta számot leírtak.[15]

Nehéz tehát elképzelnünk azt, hogy Sulpicius Severus egy ilyen szándékos változtatást még Márton életében megtegyen, nehéz elképzelni, hogy egy 81 éves embert – ha a korábbi dátumot vesszük hitelesnek – 61 évesnek állítana be. Mártonnak a *tribunus*sal való barátsága, és hogy emiatt ő még két évig maradt katona, ebben az esetben (ha a korábbi születési dátumot fogadjuk el hitelesnek), szintén hazugság lenne.

Tours-i Szent Gergely azt állítja, hogy Szent Márton 81 éves volt, amikor meghalt. Az ókorban idős embereknek az életkorát általában nem tudták pontosan. Afrikában sok helyen ez a legutóbbi időkig ugyanígy volt. Az ókori sírköveken gyakran szerepel, hogy hány évet élt az elhunyt. Gyermekek esetében nagyon pontosan rajta van, hány évet, hány hónapot, hány napot élt. Időseknél viszont sokszor csak ennyi szerepel: élt nagyjából 60, 70 vagy 80 évet.[16] Nem tudták pontosan az életkorukat. Könnyen lehet, hogy Mártonnal kapcsolatban is ilyesfajta kerekítés élt a szájhagyományban, és így jutott el ez az adat Tours-i Szent Gergelyhez.

Egyébként azon a ponton, ahol Tours-i Szent Gergely azt írja, hogy Márton 81 évesen halt meg, itt is a másolók sokfajta számot hoznak. A kéziratokban szerepel

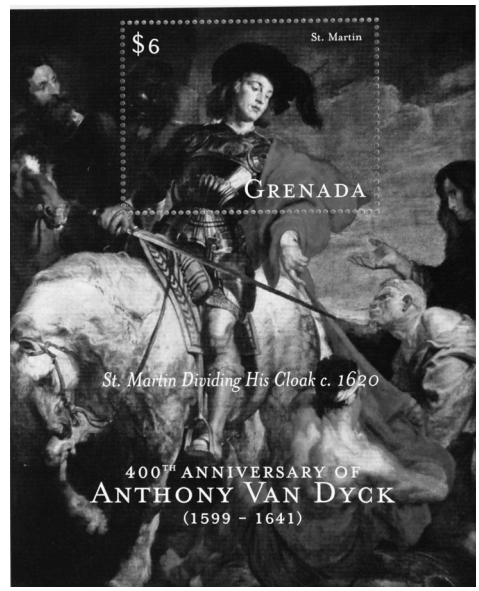

A Grenadában megjelent szép kivitelű blokkon Anthony van Dyck híres festménye látható Szent Mártonról. Ezt a festő születésének 400. évfordulójára adták ki 1999-ben

61 is, sőt 71 is. Tehát voltak másolók, akik úgy érezték, hogy ez a szám téves, és javították.[17]

Van azonban egy komoly érv Tours-i Szent Gergely hosszú kronológiája mellett. Sulpicius Severus egy helyen, ahol arról szól, hogy Maximus trónbitorló vendégségbe hívja Szent Mártont, megemlíti, hogy a vendégek között van egy Evódius nevű prokonzul is. Ebből tudjuk, hogy ez a látogatás 386-ban történt. Márton ennek a látogatásnak az alkalmával könyörgött a priszcilliánus eretnekek életéért. Ez is gyönyörű vonása Márton életének: könyörög az üldözöttekért, még akkor is, ha téves tanokat terjesztenek. Sok püspök emiatt el is fordult Mártontól. Márton pedig, elkeseredve a közbenjárása sikertelen volta és püspöktársai viselkedése

14 Vö. Karl, 2014. 19. p.
15 Karl, 2014. 18–20. p.
16 Uo.
17 Uo.

miatt, ezután az egyházpolitikából teljesen visszavonult, még a zsinatokon sem vett részt. Keserűen élte meg azt, hogy egy ilyen kérdésben, ahol emberi életekről volt szó, a püspöktársai nem álltak mellé. Ennek a találkozásnak az alkalmával jövendölte meg egyébként a trónbitorló Maximus vereségét és halálát is, amely azután valóban bekövetkezett. Nagy Teodóziusz császár 388-ban győzte le Maximust, aki meg is halt a csatatéren. Ám ami érdekes a számunkra, Sulpicius Severus azt írja, hogy Márton hetvenéves volt ezen a találkozón.[18] Ez az adat mintha mégis csak a hosszú kronológiát erősítené meg. Mit szólunk ehhez? Egyrészt azt, hogy a dialógusoknak az adatai, amelyeket jóval később írt Sulpicius Severus, sokkal pontatlanabbak. Kevesebb adat szerepel bennük, és ezek is csak hozzávetőlegesek. Lehetséges, hogy ez a szám is ókori füllel született, nagyjából mondták meg egy idős embernek az életkorát: 60, 70 vagy 80 éves.[19] A kéziratok itt is nemcsak a 70-es számot hozzák, hanem hoznak 50 és 70 között sok számot.[20] Ez is érdekes. Eszerint a másolók sejthették, hogy a 70-es szám tévedés. Az sincs kizárva, hogy eredetileg Sulpicius Severus 50-et írt, és Tours-i Szent Gergely hatása miatt későbbi másolók írják be a kéziratokba a 70-et.

Röviden tekintsük végig Márton életét a Sulpicius Severus-féle kronológia alapján, és gondoljuk át, mennyire passzol bele az életesemények sora ebbe a kronológiába! Márton 336-ban született – Sulpicius Severus leírása szerint – Savariában. Az életrajz nem említi Márton szüleinek a nevét. Ez kissé meglepő. Talán azt sejteti, hogy elég feszült kapcsolat lehetett Szent Márton és az apa között. Az életrajz egy helyen Márton gyengeségét *(infirmitas)* említi mint egy, a katonai szolgálattal ellentétes dolgot. Lehetséges, hogy ez volt az apa véleménye a fiáról, ez egy gyenge gyerek, nem akar katonáskodni. A gyermek a Martinus nevet kapja. A Mars istenségre utaló név jelentése „harcias, Mars gyermeke". Mártont tizenöt évesen az apja kényszeríti, hogy letegye a katonai esküt. Amikor később az Alpokon átkelve Márton meglátogatja a szüleit valahol Észak-Itáliában, akkor azt olvassuk az életrajzban, hogy az Édesanyját Márton „meg tudta szabadítani a pogányság tévedéséből, de az apa megmarad a rosszban".[21] Egyébként ekkoriban a keresztséget mindig a püspök szolgáltatta ki, így az a hagyomány, hogy Márton keresztelte meg az édesanyját, nem felel meg a történeti valóságnak.

Márton tízévesen elmenekült a templomba, hogy *katekumen* legyen. Tizenkét évesen pedig már arról álmodozott, hogy remete lesz. Itt megint érdemes megállni. Annak az ismerete, hogy vannak remeték Egyiptomban –Remete Szent Antal, Remete Szent Pál, remetetelepek –, ez az információ nyugatra Kr. u. 339 után kezd megérkezni, elsősorban Szent Atanáz által, akit száműznek Alexandriából, és éveken át nyugaton tartózkodik. Elsősorban ő hozta el az egyiptomi remeték hírét, ekkor válik ismertté a csoda, hogy sokan mindent otthagynak Krisztusért, és egészen neki szentelik magukat imádságban, vezeklésben, életszentségben. A hosszú kronológiával nehezen elképzelhető az, hogy Márton tizenkét évesen tudott volna bármit is a remetékről.

Márton tizennyolc éves volt, amikor Amiens városában megosztotta köpenyét a didergő koldussal. II. Constantius császár Magnentius ellencsászárral szemben gyűjtött hadsereget ebben az időben. Ez a hadsereg – melyben Márton is szolgált – érkezett Ambianum (Amiens) városába, és ott

18 Dialógusok II, 7.

19 Vö. Sulpicius Severus: Szent Márton. Élete – Levelek – Dialógusok, 195.

20 Vö. Karl, 2014. 53. p.

21 Sulpicius Severus: Vita Martini, 6.

töltötte 353–354 telét. A köpeny megosztásának hatalmas élménye hatására Márton megkeresztelkedett itt. A városnak azonban csak 346-tól volt püspöke, ekkortól püspöki város. Ha a hosszú kronológiát fogadjuk el, akkor (334 körül) nem lehetséges ez a keresztség, mert még nincs püspök a városban, aki Mártont ott helyben megkeresztelje. Sok történész véli úgy, hogy a kereszténységnek az az állapota, amit Márton életútjának első fele tükröz, az a 340–350-es évek kereszténysége.

Amikor Vangion-ban (ma Worms) osztják a katonáknak a donatívumot, Sulpicius Severus azt írja, hogy Márton a sor végén jött. Ekkor zajlik a vita a parancsnokkal, aki azt állította, hogy Márton biztosan fél az ütközettől. Ha Márton már huszonöt éve katona lett volna, akkor valószínűleg tiszt volna, és akkor a sor elején jön. A sor végén jön, és ez azt valószínűsíti, hogy Márton egy fiatal katona, a közkatonák között kerül sorra.

A köpenymegosztás, a keresztség, a hadseregtől való eljövetel nem egy kissé kiégett negyvenéves katonára utal, hanem egy tüzes lelkű fiatalra.[22]

Márton eljött a hadseregtől és az első útja Poitiers-be vezetett Hilarius püspökhöz. Márton lelki mestert keresett, és az igaz hitéről, bölcsességéről és szentségéről híres Hiláriusz püspökhöz ment. Hiláriusz ekkor körülbelül 41 éves volt. Sokkal valószínűbb, hogy a 20 éves Márton talál benne lelki mestert, mint hogy – ha a hosszú kronológiát fogadnánk el – a 40 éves. Hiláriuszt 356 őszén száműztek Kis-Ázsiába. Márton még ott találta őt Poitiers-ben egy rövid időre.

Utána azt halljuk Sulpicius Severustól, hogy Márton Illíriába ment. Mi lehet ennek az oka? Talán az, hogy Sirmiumban 357-ben, tehát a következő évben zsinatot tartottak. Nagy vita van ekkoriban az egyházban az ariánus tévtanok kapcsán. Hiláriusz az egyik nagy védője volt az igaz hitnek, annak, hogy Jézus nemcsak egy nagy ember, hanem valóban az élő Isten fia, benne és általa maga Isten lépett a világba. Hiláriuszt pontosan az igaz katolikus hit védelme miatt száműzték. Talán épp Hiláriusz kérte meg Mártont arra, hogy menjen el a sirmiumi zsinatra, legyen ott, esetleg szóljon, de egyáltalán hallja és lássa, hogy mi történik a zsinat folyamán. Az életrajzban azt olvassuk, hogy Mártonnak sok konfliktusa támad itt Illíriában, megverték, és végül elűzték innen. Szent Hiláriusz egy kicsit később, Kr. u. 360-ban azt írta, hogy az ariánusok egyes papokat meg is botoztak. Könnyen lehet, hogy Márton megaláztatásaira, szenvedéseire is utalt ezzel, amit itt Illíriában kellett elviselnie.

Ezután azt halljuk az életrajzban, hogy Márton Milánóba ment, és ott egy kis remetecellában lakott. De Auxentius a város ariánus püspöke elűzi őt. Auxentius 355–374 között volt Milánó püspöke.

Márton a kiűzetése után ment el Gallinária szigetére remetének, ahol egy mérgező növénytől, amelyet megevett, majdnem szörnyethalt. Ekkoriban (Kr. u. 360) engedték haza a száműzetésből Szent Hiláriuszt. Ő Konstantinápoly és Róma érintésével indult vissza Galliába. Márton meghallotta ezt a jó hírt, és találkozni akart a mesterével, ekkor hagyta el Gallinária szigetét. Elment Poitiers-be, és Poitiers mellett Logocianumban megalapította az első nyugati kolostort. Az egyiptomi remeték életének mintájára megszületett a nyugati kereszténységben is a szerzetesség intézménye.

371-ben választották Mártont tours-i püspökké. Ezután a Sulpicius Severus-féle életrajz információiból kiderül, hogy Márton

22 Sághy, 2018. 78. p.

hatalmas utat tett meg gyalog. Sokkal könnyebb elképzelni ezt egy 35–45 éves embernél, mint egy 55–65 évesnél.

Egyesek azt mondják, hogy ha a rövid kronológiát követjük, akkor Márton túl fiatal (35 éves) ahhoz, hogy püspökké válasszák. Azonban ebben az időben gyakori volt, hogy igen fiatal személyt választottak meg püspöknek. Szent Ágoston 40 éves volt, amikor püspök lett, Hilarius 43, Ambrus 35, Atanáz 33. Trient püspöke, Vigilius csak 30 éves volt és püspök lett.

Márton halálának időpontja 397. november 8. (Candes), a temetése napja pedig november 11. (Tours). Sulpicius Severus megemlíti, hogy a halál napja vasárnap, ez is abszolút pontos adat. Sulpicius Severus kronológiája szerint Márton 61 éves volt, amikor meghalt. Az a mondata, hogy ő szívesen dolgozna még, szívesen vállalná még a szolgálatot, ha kell *(non recuso laborem),* sokkal jobban beleillik egy 61 éves ember szájába, mint egy 81 éves emberébe, aki már mozogni is nehezen tud, akinél esetleg azt várják, hogy átadja a feladatot másnak.

Grenoble-i Sigebert krónikája szerint Márton abban az évben született, amikor a vandálok a gótok elől elűzve letelepedtek Pannóniában. Ezt az évet nagyon pontosan meg lehet határozni: Kr. u. 335.[23] Ez az adat megegyezik Sulpicius Severus kronológiájával.

A rövid (Sulpicius-féle) kronológia tehát lélektanilag is sokkal jobban megfelel az eseménysornak. Márton 18 évesen megosztja a köpenyét, óriási örömöt él át. Éjszaka álmában látja, hogy Krisztus vállán van a köpenye. Azonnal megy, hogy megkeresztelkedjen. Minél hamarabb szabadulni akar a katonaságtól. Két évvel később már remeteként kezdi az életét. Nehezen volna érthető mindez, ha a köpenymegosztás/keresztség és a hadsereg elhagyása közé betennénk még húsz év katonaságot.

Foglaljuk össze az érveket a rövid és a hosszú kronológia mellett! A rövid kronológia (336-os születés) melletti érvek:

– Sulpicius Severus kortárs, ha ekkorát tévedett volna, maga Márton, vagy az ő ellenfelei figyelmeztették volna;

– az egyiptomi remeteség híre 339 után vált ismertté nyugaton, Márton pedig már gyermekként erről álmodozott;

– Ambianumban csak 346-tól volt püspök, ekkortól lehetséges Márton megkeresztelése;

– a tribunussal való barátság említése;

– a donativum osztásakor Márton a sor végén kerül sorra, ami arra utal, hogy nem tiszt, nem 25 éve katonáskodó ember;

– Hiláriusz húsz évvel idősebb Mártonnál, így valószínűbb a tanítvány-mester viszony;

– Tours-i Szent Gergely adatai sok helyen nagyon pontatlanok;

– a másolatok gyakran javítgatják is Tours-i Szent Gergely adatait;

– egy 61 éves embertől hitelesebben hangzik, hogy szívesen vállalná még a munkát, a szolgálatot.

Érvek a hosszú kronológia (Kr. u. 316/317-es születés) mellett:

– Tours-i Szent Gergely adatai;

– Sulpicius Severus el akarja kerülni annak említését, hogy Márton 25 évig katona volt;

– a római katonai szolgálat szokásos ideje 25 év volt;

– Sulpicius egy helyen (Dial II,7) azt írja (bár a másolatok számai itt is eltérőek), hogy Márton 386-ban 70 éves volt.

A rövid kronológia hitelessége mellett szóló érvek tűnnek erősebbeknek. Ez az oka annak,

23 Vö. Karl, 2014. 56. p.

A német posta 2011. évi karácsonyi sorozatának Szent Mártont ábrázoló bélyege. A bélyeg a németországi nettersheimi templom színes üvegablakáról készült

hogy manapság a kutatók többsége afelé billen, hogy Szent Márton születésének a hitelesebb, a valószínűbb dátuma: Kr. u. 336.

Dr. Székely János
megyéspüspök
Szombathelyi Egyházmegye

Régi és új álláspont – Mi az igazság?

Szent Márton emléknapjának hetében egymást követik a rendezvények, amelyeken a középkor legnépszerűbb szentjére emlékezünk. Ez az a hét, amikor a figyelem középpontjába kerülnek életének eseményei, cselekedetei és ezzel összefüggésben az akkori Savaria és Európa története. Az ókori szerzők leírásai,[24] az eddigi kutatások tudatosítják bennünk a még mindig hiányos tudást Szent Mártonnal összefüggésben. Életének részleteivel nem lehetünk ilyen távlatból teljesen biztosak, a róla szóló életrajzok és a korszakból

24 Nem teljes körű szerzőlista, csak a tanulmány szempontjából releváns szerzőket és műveiket soroljuk fel. Sulpicius Severus: Szent Márton. Élete – Levelek – Dialógusok (Pannonhalma, 2016); Sancti Pontii Meropii Paulini Nolani opera, pars I: Epistulae (Wien, 1999) 11:11., 11:13. 70., 72. p. Prosper, de Aquitania: Chronicon – BSB Clm 29418, c. 1301. 472. p. https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb00133922?page=,1 (Megtekintve: 2025. június 11.); Tours-i Gergely: Korunk története – A frankok története. Ford., bevez., jegyz.: Adamik Tamás – Mezei Mónika. Pozsony, 2010. II:1., 37. p.

származó híradások átiratokon keresztül kerültek hozzánk, amelyekben tévedések, pontatlanságok lehetnek.[25]

A Római Birodalom kiterjedése a Kr. u. 4. században sok mindent elárul a birodalomban élők, így Szent Márton lehetőségeiről, mozgásteréről is. Arról a korszakról beszélünk, amikor a Földközi-tenger egy birodalom belső tengere volt, amelyet tartományok vettek körül. Az Imperium Romanum növekedése és határainak megtartása nem csak katonai úton történt. A jól megszervezett római közigazgatás sok területet vérontás nélkül is a Birodalom részévé tett. Jó példák erre Noricum és Pannonia provinciák északi területei, amelyek nagyobb harcok nélkül tagolódtak be a Római Birodalomba, és ezzel itt új korszakot indítottak el. Ha Pannonia és Noricum kereskedelmi kapcsolatait vizsgáljuk, világossá válik, hogy a forgalmas utak mentén az áruk és ideológiák cseréje nagyobb hatással volt a romanizációra, mint maga a római hadsereg. Jóllehet, a római hadsereg kiépítése, táboraik és útjaik fejlesztése erősen befolyásolta a terület integrációját. Ebben természetesen a római közigazgatás, az általánosan érvényes törvények, a viszonylagos jogbiztonság, a közös pénzhasználat, „a közös hivatali nyelv" és a jól kiépített utak megjelenése fontos szerepet játszott.[26]

A 3. század végén a Római Birodalom a nagy válság időszakában élt, a szétesés szélén állt, s hogy ez nem következett be, elsősorban Diocletianus császárnak (Kr. u. 284–305) köszönhető. Neki sikerült a birodalmat újra összefognia és megerősítenie. Ebben a korszakban Róma, az *urbs,* egyre jobban elveszítette jelentőségét, és szerepét Constantinopolis[27] vette át. Vallástörténeti és társadalomtörténeti szempontból is nagy változások történtek a birodalomban. Szent Márton életét is befolyásolták az állam mindennapjainak változásai a tetrarchiák korában,[28] a constantinusi dinasztia, a Valentinianusok és Theodosiusok időszakában, amikor a birodalom kettévált Nyugatrómai és Keletrómai Birodalomra.[29]

I. (Nagy) Constantinus uralkodásának időszaka egyben a keresztény hitben való győzelem időszaka. Raffaello festette a milviusi csatának[30] azt a jelenetét, amelyben a kereszténység megerősödének a pillanata látható. Az a pillanat, amelyben egy álom teljesedik be. Tudományos szempontból mindennek megvan természetesen az okokozati összefüggése, de az ember számára egy eseményhez, egy pillanathoz köthető mélyreható, a keresztény hitet megtaláló élmény.

Ez a mélyreható változás a korban uralkodó császárok pénzérméin is megjelenik, amelyeken világosan olvasható a keresztény erények üzenete. Az ókorban kevés lehetőség volt a birodalom lakóinak gyors informálására, a pénzérmék felületét már korábban tudatosan használták is erre a célra, a pénzérmék elő- és hátlapja tele van híradásokkal, információkkal. A pénzérméket használták az egész birodalomban, mindenkinek a kezébe került. A római császárok és/vagy csa-

25 McKinley, Allan Scott: The First Two Centuries of Saint Martin of Tours. In: Early Medieval Europe, 14. 2006, (továbbiakban: McKinley, 2006.) 173–200. p.

26 Csapláros Andrea: Kereskedelemmel foglalkozó személyek és családok a római kori Pannoniában a Borostyánkő út mentén Salla és Scarbantia között. In: FiRKák (Fiatal Római Koros Kutatók Konferenciakötete) I. Győr, 2007. 81–95. p.

27 Constantinopolis: a mai Isztambul, a Római, a Bizánci és az Oszmán Birodalom fővárosa.

28 A tetrarchia (görögül négyes uralom) a Római Császárság 293–305 között működő kísérlete volt a birodalom irányítására.

29 A Római Birodalom 395-ben, Theodosius császár halálát követően vált ketté.

30 A Milvius-hídi csata Kr. u. 312. október 28-án zajlott le a Rómához a via Flaminián érkező Nagy Konstantin és a Rómát védő Maxentius között. A csata sorsdöntő volt a kereszténység számára.

ládjuk tagjai jelentek meg ebben az időszakban a pénzérmék előlapján, a hátoldalra pedig egy kiemelt eseményt, szimbólumot, ábrázolást vertek. Feltűnő ennek a késői korszaknak a császárainál, hogy egyre inkább a békesség, a győzelem szimbólumai jelennek meg, ami a birodalom stabilitására való törekvést mutatja. Itt találkozunk a kereszténység szimbolikájához kapcsolódó megjelenítésekkel is.

Diocletianus császár közigazgatási reformja során Pannonia tartományt kettéosztották, így létrejött Pannonia Prima, amelynek központja Savaria lett. Ekkor kezdték el építeni a helytartó rezidenciáját, amit később császári tartózkodásra alkalmas palotává alakítottak át. A hivatalokra a Savariai Lándzsások *(Lancearii Savarienses)* csapategysége vigyázott. A Kr. u. 4. század folyamán több császár is megfordult a városban, ahogy erről az itt kiadott uralkodói rendeletek tanúskodnak. Itt töltötte 374–375 telét I. Valentinianus császár (Kr. u. 364–375), mivel a környéken csak Savaria volt alkalmas az udvar befogadására. És mindezt régészeti ásatásaink is alátámasztják. Azt gondolom, hogy egyre nyilvánvalóbbá válik, mennyire fontos terület a Járdányi Paulovics István Romkert, mert ez Savariának azon pontja, amelyet Szent Mártonhoz is szorosan lehet és kell kötni. Az az 1670-es évekre datálható kályhacsempetöredék, amely a Romkert területén került elő, pontosan mutatja, hogy mennyire tudatos volt Szent Márton tisztelete és kultusza már ebben az időszakban is. A kályhacsempén lévő ábrázolás életének legfontosabb döntését ábrázolja. Úgy gondolom, hogy nemcsak reprezentatív jelentősége volt ennek a jelenetnek, hanem a megrendelőnek személyesen is fontos volt Szent Márton élete.

Szent Mártont a kályhacsempén katonaként ábrázolják, életének döntő pillanatában. Ha az eddig elfogadott 316-os születési dátumot használjuk, akkor Szent Márton 331 és 356 között volt katona, és 371 és 397 között püspök. Tehát a katonai és a püspöki szolgálata közel ugyanannyi időszakot 25, illetve 26 évet ölelt fel. Katonaként lelkiismeretesen, kötelességtudóan szolgált, le akarta tölteni a kötelező katonai éveit. Nem szabad elfelejteni, hogy felesküdött római katona volt. Valószínűleg édesapja *(pater familias)* indíttatására lett katona, ebben az időben az atyai tanácsok, az atyai szándékok megkérdőjelezhetetlen parancsok voltak. A másik kutatási irányzat Szent Márton születését 336-ra teszi. Érdekessége ennek a születési dátumnak, hogy e szerint húsz évvel korábban, azaz 61 évesen halt meg és csak öt évet szolgált a római hadseregben. Ebben a kérdésben a kutatás jelenlegi állása szerint nem lehet biztos választ adni – és ezt el kell fogadnunk.[31] Ez számos területen igaz a tudományos világban, ahol a komplexitás és a sok változó miatt egyetlen „pontos" válasz nehezen adható. Ehelyett a kutatás inkább betekintést, valószínűségeket, összefüggéseket vagy mélyebb megértést nyújthat, mint egyszerű, fekete-fehér megoldásokat.

Fontosnak tartom a Savariában előkerült régészeti leletek tágabb összefüggésbe helyezését, hogy közelebb kerüljünk a kor-

31 Ghizzoni, F.: Sulpizio Severo. Róma, 1983, 87. p.; Adamik Tamás: Tours-i Szent Márton élete Sulpicius Severus műveinek tükrében. In: Szent Márton és Pannonia. Kereszténység a római világ határán. Pannonhalma és Szombathely, 2016. 14p. Tours-i Gergely szerint Szent Márton életének nyolcvanegyedik évében halt meg, 397-ben (*Historiae* 1,48), és Nagy Konstantin uralkodásának tizenegyedik évében született (*Historiae* 1,36). Allan Scott McKinley írja a Tours-i Szent Márton tiszteletének első kétszáz éve című tanulmányában, hogy „a szentkultuszokat nem használhatjuk független forrásokként, alig vannak olyan jellemzőik, melyek ne azt a társadalmat jelképeznék, amelyben megszülettek". Tehát Sulpicius Severus művében sem szabad elfelejteni a társadalmi elvárásokat és a szerző társadalmi helyzetét! McKinley, 2006. 173–200. p.

szakhoz és jobban megérthessük Szent Márton életét. Egyik vezértárgyunk a Savaria Múzeumban a Romkertben előkerült „Szent Márton és a koldus" jelenettel díszített kályhacsempe töredéke. Ez a műtárgy is mutatja a Járdányi Paulovics István Romkert régészeti és várostörténeti jelentőségét. A romkerttel kapcsolatban fontos kiemelni, hogy ez a terület egy kis kapu Szombathely történelméhez. A romkertben a kora római kortól, a rómaiak megjelenésétől és a város alapításától egészen a mai napig tudjuk követni Savariának, Szombathelynek a történetét. Ezért nagyon fontos a szerepe a szombathelyiek történelmi tudatában. Ez az a hely, ahol nemcsak Szent Márton édesapja, de akár ő maga is megfordulhatott. Római császárok jártak az itt található helytartói palotában és annak fogadótermében. Később az avarok ellen harcoló Nagy Károly frank uralkodó is eljött Savariába a birodalmát és családját védő Szent Márton miatt. Itt, Savariában akarta megtekinteni Szent Márton szülőházát. Az, hogy Savaria neve fönnmaradt, nem felejtődött el, az Szent Mártonnak, az ő kultuszának, és így Nagy Károlynak is köszönhető. A frank uralkodó látogatása 791 októberében lehetett. Nagy valószínűséggel a mai Romkert területén álló várban volt a szállása, amely a 3. század elején városi palotának *(villa urbana)* épült, oszlopsorral keretelt belső udvarral *(perystilium)*, amelynek falait falfestmények díszítették. A 4. században ennek udvarára egy nyolcszögletű *(oktogon)* épület került, melyhez padlófűtéssel ellátott négy- és hatszögletű helyiségek csatlakoztak. Az épületegyüttes pontos funkciója nem ismert, feltehető azonban, hogy az Ammianus Marcellinus által leírt helytartói palotához tartozó fürdőépület lehetett. A nyolcszögletű épületet a korai középkorban lakótoronnyá alakították, amely a középkori vár magját alkotta. Ez a kerek falgyűrűvel körbevett

Ezt a bélyeget a Magyar Posta 2011. november 11-én hozta forgalomba Szombathelyen a Szent Márton Látogatóközpontban. A bélyeg középső részén a szent püspök alakjában van ábrázolva. Az oldalsó részeken Rumi Rajki István szobra, a liba a bibliával, valamint a híres köpenymegosztó jelenetet láthatjuk

erődítés lehetett a Nagy Károly frank király által alapított grófsági székhely központja. Nagy Károly időszakáról keveset tudunk Szombathely régészeti emlékei alapján.[32] A modern város újra és újra átalakította, átrendezte az épületeket. A városban folyó régészeti kutatások mutatják, mennyire kevés emlék maradt meg ebből az időszakból. El kell fogadnunk, hogy Szombathely folyamatosan fejlődött, változott, átalakult.

Szent Márton idejéből sem állnak bőségesen rendelkezésünkre régészeti emlékek.

32 Csapláros Andrea – Sosztarits Ottó: Savaria – Múlt a Jelenben. Szombathely, 2016. 98. p.

A 304-ben vértanúhalált halt sisciai[33] püspök, a később szentté avatott Quirinus holttestét a keresztény hívek Savaria déli sírkertjében helyezték nyugalomra. Nem sokkal később, Nagy Constantinus (Kr. u. 306–337) rendelete megszüntette a keresztények üldözését, így a közösségek szabadon gyakorolhatták vallásukat. Quirinus sírja fölé kápolnát építettek és ennek környékén temették el hozzátartozóikat. Később, eddig nem ismert időszakban, a szent földi maradványait a scarbantiai kapunál[34] felépített bazilikában helyezték el. A hely közvetlen közeléből két fontos keresztény lelet is származik: egy bronzlemezből préselt Krisztus-monogramos jelvény[35] és egy bronzból öntött lámpafüggesztő tag.[36] A mártírhalált halt püspök relikviáit a Kr. u. 5. század elején az Itáliába menekülő savariaiak vitték magukkal. Ereklyéit később szétosztották, így számos európai templom őrzi azokat.

Az Iseum hatalmas épülettömbjétől délre, a mai Szombathelyi Képtár alatt római raktárépület *(horreum)* maradványait találták meg 1975-ben. A *horreum* építési idejéhez az alapjaiba befalazott építészeti tagozatok adnak támpontot. Az Iseum bontásából származó faragványok alapján a raktár építése a szentély lebontását követő időszakra, a Kr. u. 4. század második felére keltezhető. Létesítése Valentinianus császár (Kr. u. 364–375) és kíséretének Kr. u. 374 telére tehető savariai tartózkodásával hozható összefüggésbe, és a katonai kíséret ellátásában játszott szerepet.[37]

Savaria temetői kiemelendő emlékei ennek a korszaknak. A temetők a Savariából négy irányba kivezető utak mellett helyezkedtek el. A Kr. u. 4. századra a temetkezési szokások megváltoztak, korábban a halottakat csak a város falain kívül lehetett eltemetni. Ettől kezdve a halottak elhamvasztása helyett a test földbe helyezése vált általánossá. A város keresztény közösségének sírjai a Gyöngyös patak túloldalán, a Savariából Bassiana (Sárvár) felé vezető út mellett kerültek elő, a Szent Márton-templom közvetlen környékéről. Az innen eddig ismert 14 ókeresztény sírfelirat a templomtól északnyugatra, egy alig 150–200 méteres körön belül került elő. Mindez arra utalhat, hogy nagy valószínűséggel itt állhatott Szent Quirinus temetőkápolnája. Más savariai temetőkből is ismerünk (feltehetőleg) keresztény sírokat. Ókereszténységhez köthető leletek a lebontott Iseum területén egykor létesült sírkertből is ismertek.

A már többszörösen említett Szent Márton-templom előtt helyezkedik el a római eredetű, úgynevezett Szent Márton kútja. A hagyomány szerint ezen a helyen állt Szent Márton szülőháza. A régészeti kutatások eredményei egyértelműen mutatják, hogy itt volt Savaria római kori keleti temetője, tehát Szent Márton szülőháza biztosan nem állhatott itt. A templom épületének az előzménye nem egy lakóház, hanem egy temetőkápolna lehetett.[38]

33 Ma: Sisak, Horvátország.

34 Északra vezető út, Scarbantia: a mai Sopron.

35 Szent Márton és Pannonia. Kereszténység a római világ határán. (Szerk: Tóth Endre – Vida Tivadar – Takács Imre) Pannonhalma–Szombathely, 2016. (továbbiakban: Tóth–Vida–Takács, 2016.) Katalógus III. 41.

36 Tóth–Vida–Takács, 2016. Katalógus: III. 11.

37 Balázs Péter – Bíró Szilvia – Csapláros Andrea – Hódi Attila – Sosztarits Ottó: Horreumok és a gabonafeldolgozás emlékei Savariából. = Archaeologiai Értesítő, 2017. 75–111. p., Sosztarits Ottó: Az Iseum Savariense és a pogányság végnapjai Savariában. In: Szent Márton és Pannonia. Kereszténység a római világ határán. Pannonhalma és Szombathely, 2016. 40. p.

38 Vida Tivadar: Kereszténység a Kárpát-medencében a népvándorlás korában (Kr. u. 5–8. század). In: Szent Márton és Pannonia. Kereszténység a római világ határán. Pannonhalma és Szombathely, 2016. 95. p.; Tóth Endre: Szent Márton ünneplésére. = Vasi Szemle, 2014. 1–6. p.

Fontos megemlíteni egy különleges, 16. századi lenyomatot, amelyet a Smidt Múzeum őriz, a 4. század végéről, 5. század elejéről származó *Notitia Dignitatum*ot,[39] amelyben a katonai rendek is fel vannak sorolva. Itt látható a Savariai Lándzsások pajzsa, annak a katonai rendnek a jele, ahol Szent Márton édesapja is szolgált.

Jóllehet, Savariában hitében erős keresztény közösség élhetett, amit az is mutat, hogy Quirinus püspököt elrettentésként hurcolták ide és szándékosan itt végezték ki, mégis kimondottan kevés ókeresztény leletről tudunk. Vannak sírfeliratainк, amelyek egy részét többszörösen felhasználták a római évszázadok során. Vannak kisebb tárgyi leleteink, mint például egy préselt technikával készült, Krisztus-monogramot ábrázoló dísz, amely talán egy sisak, de akár egy tű tartozéka is lehetett.[40]

Még ha régészeti leletek és korabeli források nem is állnak bőségesen rendelkezésünkre Szent Márton korából, főleg savariai származása miatt, akkor is lehetséges tudományosan megalapozott munkát végezni és kívánatos eredményeket elérni. Ehhez azonban adaptált módszertanra és különösen gondos értelmezésre van szükség a régészeti és írásos források alapján.

Köszönöm szépen a figyelmüket!

Csapláros Andrea
múzeumigazgató
Savaria Múzeum

39 Notitia Dignitatum: a 4. század végén keletkezett római hivatali jegyzék. A lista a birodalom összes udvari, polgári és katonai hivatalait felsorolja. Borhy László, Notitia utraque cum Orientis tum Occidentis ultra Arcadii Honoriique Caesarum tempora, 165. p. Budapest, 2003. (Fakszimile kiadás). Réfi Oszkó Dániel: A Notitia Dignitatum képi anyagának vallástudományi vonatkozásai a késő római uralkodókultusz kontextusában. = Vallástudományi Szemle, 2021. 2. sz. 47–68. p.

40 Tóth–Vida–Takács, 2016. Katalógus III. 41, 85–89. p.

Kisősrsi-Farkas Zsófia: Bicikliút a hóviharban – Ingázó nők a szocialista iparban (Modern Magyar Történelem-sorozat)

JAFFA KIADÓ, BUDAPEST, 2025. 216 OLDAL

Egy-egy társadalmi csoportot, települést vagy tájegységet tényeken alapuló, de személyes élményeket is megjelenítő bemutatása, a szociográfia nagy hagyományokkal rendelkező ágazata a magyar irodalomnak és társadalomtudományoknak. A művészet és a tudományok határmezsgyéjén mozgó műfaj első jelentős képviselői a két világháború közötti úgynevezett népi írók voltak, akik a korabeli hivatalos idilli klisékkel szemben realisztikusan ábrázolták a magyar vidék elmaradottságát. A legnagyobb hatású, lényegében programalkotó mű az Illyés Gyula által 1936-ban publikált *Puszták népe* volt, amely a Mezőföld majorságainak cselédsorsát mutatja be.

A második világháború után a Rákosi-korszakban hallgatásra ítélt mozgalom már nem éledt újjá, de hatása az 1960-as évektől ismét felbukkant a szépirodalmi és társadalomtudományi értekezésekben, elsősorban Féja Géza és Kodolányi János munkáiban. 1970-ben a műfaj legfontosabb platformjául szolgáló *Magyarország felfedezése* című könyvsorozat is újraindult. A téma korabeli klasszikusa Moldova György *Akit a mozdony füstje megcsapott* című riportkönyve, amely a magyar vasutasság korrajzát adta, valamint a szerző vasi témájú műve, a megye földrajzi, gazdasági és társadalmi peremére szorult tájegységét bemutató Az *Őrség panasza*. Szerencsére a szociográfia nem tűnt el a magyar irodalomból, sőt a rendszerváltás után is született korjelző összefoglalás – egy tragikusan fiatalon elhunyt író, Borbély Szilárd tollából –, a mélyszegénységről szóló társadalmi regény, a *Nincstelenek*.

Ebbe a sorba témáját, módszereit és nyelvezetét tekintve is tökéletesen beilleszthető Kisősrsi-Farkas Zsófia szombathelyi történész *Bicikliút a hóviharban* című műve, amely egy bő évtizede tartó tudományos kutatás összefoglalása, a témában 2022-ben megvédett doktori disszertációjának értő és érthető módon történő átdolgozása. A szerző meghatározása szerint egy szélesebb értelemben vett társadalomtörténeti mű, amely társadalom-, élet- és kapcsolattörténeti réteggel egyaránt rendelkezik.

A könyv öt egymásra épülő fejezetből áll, amelyek egyetlen interjúalany, az 1939-ben egy váti parasztcsaládba született lány, Szombat Jutka élettörténetét mutatják be az 1960-as évek elejétől, részben tematikusan, részben kronologikusan. Jutka a korabeli dolgozók azon részéhez tartozott, akiknek a lakó- és a munkahelye nem egy településen volt, így napi szinten legalább kétszer átlépte a közigazgatási határokat,

azaz ingázó, vagy ahogyan akkoriban nevezték, kétlaki volt. Az aktív keresők országosan mintegy ötöde, körülbelül egymillió, Vasban a hetede, nagyjából négyezer fő tartozott ebbe a csoportba.

Az ingázás jelenségének tömegessé válása a munkaadóknál és a munkavállalóknál egyaránt jelentkező kényszernek köszönhető. A hazai ipar szereplői jellemzően a városokban összpontosultak, és mivel elavult technológiákkal dolgoztak, a termelés növeléséhez szükségük volt a környező falvak munkaerejére is. Lényegében kirabolták a mezőgazdaság férfi és női munkaerő-tartalékait. 1949-ben még csak 1,2 millió, az 1970-es évek végén már 2 millió kereső volt az országban és a keresők nagyarányú növelésének a 90%-a a nők munkába állásából fakadt.

A nők a hiányos közlekedési és lakhatási feltételek miatt napi ingázásra kényszerültek a lakó- és a munkahely között. Az 1960-as évek elején Vasban kétharmaduk gyalog vagy kerékpárral, napsütésben, esőben és hóviharban tette mindezt. Általánossá vált körükben az ipari főfoglalkozás melletti kiegészítő munkavégzés és jövedelem, a háztáji kistermelés. Európában Magyarországon volt a legmagasabb a munkával töltött idő és a kétlakiak aránya, ezzel párhuzamosan pedig a legalacsonyabbra csökkent az átlagéletkor a magyar dolgozó nép körében.

Ez a munkában és a munkának élő fáradhatatlan generáció a lakó- és a munkahelyén is politikai számkivetett volt. A kommunista hatalom az erőszakos téeszesítéssel meg akarta roppantani a hagyományos falusi agrártársadalom gerincét adó parasztságot, ugyanakkor nem nézte jó szemmel a városokba áramlásukat sem. Szüksége volt rájuk, de megvetette őket, gyanakodva figyelte nemcsak a munkájukat, hanem egész fizikai, szellemi és lelki életüket.

A szombathelyi szövő-, majd cipőgyárban munkát vállaló Jutka élettörténetén keresztül nyomon követhető ennek a társadalmi csoportnak a sorsa nemcsak Váton, Vasban, hanem országos szinten is, kezdve a gyermekkorban megélt traumáktól, a munkahelyi előítéleteken, az ingázás és lakhatás nehézségein át a kultúrafogyasztási lehetőségekig. Annak a nemzedéknek a története, amelynek gyermekkorát leginkább meghatározta a hagyományos kelet-európai sors és felnőttkorát pedig gyorsan felforgatta a 20. század. Ez az a generáció, amelyre igaz volt József Attila 1937-ben írt gondolata, hogy a „múltunk mind össze van torlódva". Éppen emiatt a torlódás miatt a kommunista hatalomátvétel után nem fokozatosan, hanem hirtelen változott meg a helyzetük: a mezőgazdaságot iparra, a házat lakásra, a tornácot erkélyre kellett cserélniük. Ez a folyamat Nyugat-Európában is lezajlott, csak amíg ott egy évszázad, addig nálunk mindössze három évtized alatt. Hazánkban tehát nem evolutív formában, generációk között, hanem revolutív módon, generáción belül történt meg a foglalkozási átrétegződés a mezőgazdaság és az ipar között. Ez viszont nem egyszerűen csak munkahely-, hanem lakóhely- és életmódváltást is jelentett egyszerre, amely máig ható traumákat, frusztrációkat okozott a helyi, a vasi és a magyar egyénekben és közösségekben. Ezek a folyamatok a statisztika kvantitatív eszközeivel nehezebben tárhatók fel, mint a kvalitatív technikákkal, például szociográfiai riportokkal, életrajzokkal. Kisősi-Farkas Zsófia művének ez a fő értéke: a *Bicikliút a hóviharban* segíti a tisztánlátást.

Németh Sándor

Deák-Sárosi László – Gáspár Ferenc – Jenei Miklós – Szabó Győző: 250 javaslat magyar történelmi filmre

ÜVEGHEGY KIADÓ, SZÁZHALOMBATTA, 2022. 98 OLDAL

Szerény küllemű, vékonyka kiadvány került a kezembe a közelmúltban. A címe annál inkább figyelmet keltő: *250 javaslat magyar történelmi filmre.* A filmötleteket írták, összeállították: Deák-Sárosi László PhD, filmesztéta, költő; Gáspár Ferenc író; Jenei Miklós történelemtanár; Szabó Győző magyar–olasz szakos tanár. A százhalombattai Üveghegy Kiadónál jelent meg 2022-ben.

Elöljáróban megemlítem, hogy a kiadvány bemutatója 2022. február 17-én volt az Uránia kávézóban, ahol a szerzők mellett megszólalt Jelenczki István filmrendező, Tari János filmrendező, egyetemi docens, valamint Véghelyi Balázs költő, az Üveghegy Kiadó vezetője, az est házigazdája. Időközben az Országos Széchényi Könyvtárban is tartottak egy könyvbemutatót, s a világhálón követhető hírek alapján remélhető, hogy minél többen kézbe veszik a kiadványt.

A gyors reagálások köréből csak egyre utalunk, miszerint sok erdélyi téma található a *250 javaslat magyar történelmi filmre* című könyvben. Ez azonban természetes, hiszen nincs magyar történelem Erdély és a Székelyföld története nélkül. (Vö. https://www.erdely.ma/250-javaslat-magyar-tortenelmi-filmre. Megtekintve: 2022. május 31.)

Nemcsak filmszakmai körökben, de a szélesebb társadalmi érdeklődés területén is vissza-visszatérő kérdés: miért nem látható több magyar történelmi film a mozikban, a televízióban? Nem véletlenül olvasható a kis könyvecske hátsó borítóján a Bevezetőt is kezdő mondat: „Az utóbbi években számos író, újságíró, közéleti személyiség fogalmazta

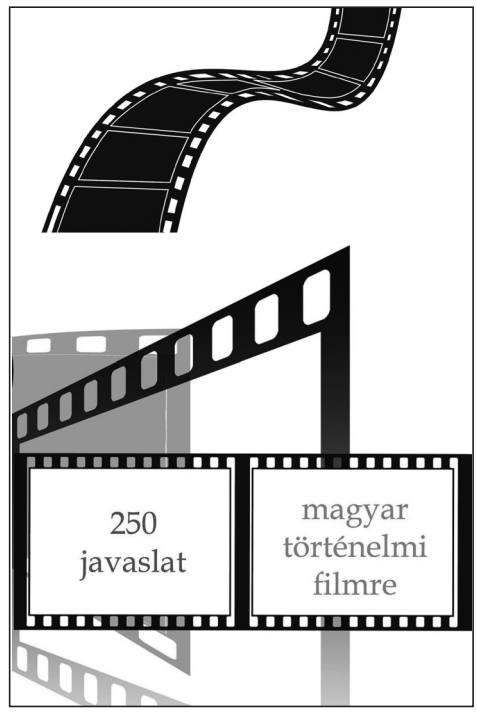

meg, hogy kevés történelmi film készül Magyarországon, és amelyek elkészülnek, azok többsége nem a történelmi hitelességet és nem a nemzeti öntudatot erősíti." (6. oldal)

A helyzet illusztrálására talán elég csak az utóbbi évek egyik jelentős visszhangot kapott kísérletével kapcsolatban, a közelmúltban elhunyt Jankovics Marcellre hivatkozni. A Magyarságkutató Intézet „mentorálása" által készített, nagy vitát kiváltó, a pozsonyi csatát feldolgozó animáció kapcsán fogalmazta meg egy – több internetes portálon (például https://hvg.hu/kultura/20210222_Jankovics_Marcell_a_pozsonyi_csatafilmrol_Ilyet_nem_szabad_csinalni – Megtekintve: 2022. május 31.) is elérhető – interjúban a véleményét: „A jó szándékot értékelem, de a kivitelezés igénytelensége, a belefektetett rettenetes mennyiségű, hiábavaló munka látványa lehangoló. Nem

fognak örülni annak, hogy ezt mondom, de... Valakinek ki kell mondania, hogy ez nagyon rossz irány. Ilyet nem szabad csinálni."

Nem véletlenül idéztem Jankovics Marcell véleményét, ugyanis a Bevezetőben azt is olvashatjuk, hogy bár „A rendszerváltás óta nagyjából 120 történelmi jellegű film készült, összesen pedig körülbelül 600, tehát nem elsősorban a mennyiségi gyártást illetően is vannak biztató jelek. (...) néhány olyan film is elkészült, és sikerrel be is mutatták, amilyet a korábbi években hiába vártunk: A Magyar Passió, az egyházi rendek 1950-es durva feloszlatásáról, illetve a Toldi animációs filmsorozat Arany János elbeszélő költeménye alapján. (Melyet, mint köztudott, Jankovics Marcell rendezett. – *G. I.*) A hírek pedig további filmtervekről is szólnak: sorozat az Aranybulláról, illetve a Hunyadiakról." (Az utóbbi időközben elkészült, s a televíziós bemutatás után itthon és külföldön mozifilmként forgalmazott nagyjátékfilm élénk figyelmet és visszhangot keltett. A produkció szakértői-filmes értékelése még várat magára.)

Tekintsünk el tehát a konkrét fiaskótól és a magyar történelmi filmekkel szemben széles körben megfogalmazódó igény szempontjából lapozzunk bele a kis kötetbe! A szerzők: Deák-Sárosi László (D-S. L.) 103, Gáspár Ferenc (G. F.) 17; Jenei Miklós (J. M.) 120 és Szabó Győző 10 db javaslatot adnak közre, tehát összesen 250, többségében eredeti filmes ötletet, mintegy 15–20 százalékban filmes adaptációt foglalva egybe. Az ötletadók neve alatt sorszámmal (s egyfajta történeti kronológia szerint) és címmel jelölt filmes témák mindegyikéhez rövid tartalmi leírás tartozik.

A szerencsés olvasó, aki kézbe veheti a (sajnos nem tudjuk, hány példányban) megjelent összeállítást, ki-ki a maga érdeklődése szerint válogathat, illetve alkothat véleményt arra nézve, hogy szívesen látná-e a moziban, televízióban a javasolt téma filmes megfogalmazását.

Így volt ezzel a jelen ismertetés írója is. Ilyenformán akár önkényesnek tűnhet, hogy mely javaslatokat emelem ki, illetve hozom föl példaként. Szinte bárhol föllapozva a kötetet, talál az ember elgondolkodtató, megfontolandó javaslatot. S ha már említettem a pozsonyi csatát, nem meglepő, hogy szerepel a javaslatok között (9. oldal) egy élőszereplős filmváltozata is (*A pozsonyi csata, 907*... (D-S. L).

Tanulságos a *II. Rákóczi Ferenc, az államférfi* című filmes javaslat (15. oldal): „II. Rákóczi Ferenc nem csupán a fegyverrel bánt jól, de kiváló diplomata is volt. A szabadságharc bukása előtti és utáni időszakból az ő diplomáciai erőfeszítéseit mutatja be, amelyek nem az ő képességei és kapcsolatai miatt nem jártak sikerrel, hanem azokat a nemzetközi érdekek akadályozták. (D-S. L.)" Megjegyzem, hogy II. Rákóczi Ferencet baráti és kollegiális körömben többen tartják a legnagyobb magyarnak, mint aki a nemzet ügyéért teljes magánvagyonát föláldozta.

Találhatók azonban kevéssé ismert történelmi eseményekkel és személyekkel összefüggő filmötletek is, mint például A *magyar Anjouk nagymamája*. A szüzséből (37. oldal) megtudhatjuk, hogy: „Árpád-házi Mária kislányként került idegen környezetbe, mert feleségül adták Sánta Károly nápolyi királyhoz. Öt fiút szült és templomot épített, Santa Maria Donnaregina néven. Ott van eltemetve, és abban a templomban láthatóak valószínűleg a legkorábbi falfestmények, amik fent maradtak István királyról, Szent Erzsébetről és más fontos magyar uralkodókról. A filmen megelevenedhetnének a templom freskói. Mária V. István lánya volt, és személyesen támogatta unokájának, a mi Károly Róbertünknek magyar királlyá választását. (G. F.)"

Aligha tagadhatom, nem véletlen, hogy néprajzkutatóként néhány témán megakadt a szemem. Így A *fok* (sorozat) című javaslaton (49. oldal), melynek célja: „A fokgazdálkodás bemutatása, virágzásán és pusztulásán keresztül. A víz szerepe a középkori gazdálkodásban, életmódban. A fok birtoklása a megélhetést jelenti, de számtalan feladatot ad. Egy jobbágycsalád nemzedékről nemzedékre hagyományozza át a szinte »vízmérnöki« tudást. A történelem azonban nem áll meg. hadak jönnek és mennek, a gazdálkodás átalakul, a minél gyorsabb haszon lesz a cél, az elavultnak tartott módszer veszélybe kerül. A folyószabályozások korát éljük, a család azonban a végsőkig ragaszkodik a fok és ezzel a hagyományos életmód és erkölcsi világ megmentéséhez. (J. M.)"

Hasonlóképpen voltam a *Kocs és Bécs* című javaslattal (52–53. oldal), mely film „a középkori Magyarország technikai csúcsteljesítményének, a kocsinak és készítőinek állít emléket. Kocs község szekérkészítő mesterei egyre könnyebb és gyorsabb szekereket gyártottak. Hamarosan bővíteni kell a vállalkozást, még sebesebb és tartósabb alkalmatosságra lesz szükség. Mátyás Bécs ostromára készül, siker esetén megnövekedik a postaforgalom. (J. M.)"

Folytatva a mustrát, az sem lepett meg, hogy olvashatók olyan javaslatok is, amelyek korábban már megvalósult (és a maga korában sikeres) filmek újabb elkészítését vetik föl. Ilyen például az *Egri csillagok* is, melynek indoklása (60. oldal) elfogadható: „A film a klasszikus történetet dolgozza fel, hasonló szempontok szerint, de az új technikai, filmnyelvi lehetőségek felhasználásával. A nemzeti identitás részévé vált nagy műveket 30 évenként érdemes újraforgatni (afféle »emlékeztető oltásként«), hogy az új generációk figyelmét újból és újból a klasszikusok felé fordítsák. (J. M.)"

Szinte természetes és törvényszerű, hogy nem hiányozhatnak a magyar zenei géniuszok sem a javaslatok köréből. Olvasmányélményem alapján egyet tudok érteni az *Allegro barbaro* című filmjavaslattal. „A Bartók Béla életéről és alkotásairól forgatandó életrajzi játékfilm Temesi Ferenc »Bartók« című regényének cselekményszálait követi, képileg pedig a zeneszerzőről készült művészi dokumentumfilmek (köztük Gaál István 'Az éjszaka zenéje' etűdje és a 'Gyökerek') hangulatát idézi" – olvasható Szabó Győző *Életrajzi filmek és adaptációk* fejezetcím alatt fölsorolt tíz javaslata között (85. oldal).

Folytathatnám a szemlézést és a példák sorolását, de nem teszem, mégpedig abban bízva, hogy e – remélhetően – figyelmet fölkeltő ismertetést olvasva sokan mások, kiváltképp a filmkészítéssel bármilyen kapcsolatban állók is, kézbe veszik a könyvecskét.

A kis kötet végén a további tájékozódást segítendő *Ajánlott válogatott szakirodalom, interjúk, kerekasztal-beszélgetések* elérhetősége található (87–97. oldal). Ebből kiderül, hogy a filmesztéta Deák-Sárosi László már 2006 óta folyamatosan foglalkozik a magyar filmekkel, a filmművészet kérdéseivel. Filmelméleti és filmelemző munkáival találkozhattak az olvasók. Itt jegyzem meg, hogy szerencsés az alkotói csoport összeállása. Az író Gáspár Ferenc történelmi és ifjúsági regényeit sokan szívesen olvassák. Jenei Miklós történelemtanár és Szabó Győző magyar–olasz szakos tanár jól fel tudták mérni az évek során, hogy milyen történelmi témák érdeklik a diákokat, és hogyan lehetne hozzájuk még közelebb vinni a nemzeti emlékezet kincsestárát.

A filmes javaslatokat egybegyűjtő szerzők annak reményében tették közzé ötleteiket, hogy azok hasznos kezdeményezői lehetnek a megvalósulásnak. Mint írják:

„Mivel e kiadvány szerzői nem képviselnek semmiféle intézményt vagy gyártó céget, ezért nem rendelkeznek a szerintük értékes, adaptálható művek megfilmesítési jogával, a jogtulajdonosokkal nem egyeztettek. Ez a kiadvány egyfajta irodalomtörténeti és filmtörténeti ismeretterjesztő munka akar lenni, a lehetőségek felvillantásával. Amennyiben a finanszírozás és a gyártás részéről van nyitottság ezen javaslatok iránt, a megállapodást ők megköthetik a jogtulajdonosokkal. A javaslattevők nem ragaszkodnak ahhoz, hogy az összes ötletet maguk dolgozzák ki forgatókönyvként, kivéve azokat a témákat, amelyek félkész vagy kész állapotban vannak, illetve az ötlet összetettsége szerzői jogi vonatkozásokat érint. A kezdeményezéshez bárki tevőlegesen és kreatívan csatlakozhat, és reméljük, hogy a javaslataink is értő fülekre találnak az érintett filmes személyeknél és intézményeknél." (6–7. oldal)

Végezetül: én komolyan vettem a szerzők biztatását és néprajzkutatóként, a magam részéről a folyóvízzel és a kocsiszekérrel kapcsolatos ötletek révén nem hallgathatom el – s ennyi szubjektivitás engedtessék meg –, hogy örömmel venném, ha a legendás komáromi szekeresgazdákról is készülne egy hiteles, de több mint dokumentumfilm: jól megfogalmazott forgatókönyv alapján egy élő szereplős játékfilm.

Gráfik Imre

ISKOLATEREMTŐ IDŐK

Vízkeleti Julianna – Rápli Róbert: 50 éves a Művészeti. A Szombathelyi Művészeti Szakgimnázium 50 éve

SZOMBATHELY, SZÜLŐFÖLD KÖNYVKIADÓ, 2025.

Iskolát teremteni bizonyosan a legnagyszerűbb dolog a világon. Hiszen iskolát teremteni, azaz másokkal együtt létrehozni valami nagy dolgot egy közösség számára: már-már fokozhatatlanul szép gazdagítása lehet az emberi életnek a Földön. A hétköznapoknak és az ünnepeknek egyaránt értelmet adó, olyasfajta kiteljesedés, amely ráadásul nem kerül semmibe a kezdeményezőnek – csak mérhetetlenül sok munkájába. De az ilyesmikbe fektetett órákat botorság volna, nem is szokás megszámolni bármikor is.

Aki iskolaalapításra és iskolavezetésre adja a fejét, az ugyanis jól tudja, hogy majdnem a lehetetlennel kell szembenéznie. De ha mégis igazán és mélyen néz a szemébe ama lehetetlennek, akkor munkájának olyan gyümölcse lesz, amilyet korábban el sem tudott képzelni.

Mert attól a pillanattól kezdve helyrezökkent az idő Szombathelyen: ma már pontosabban ketyegnek az órák a városban, szebben szólnak a madarak a Paragvári úton, és magasabban ível a nap a Körterem kontúrjai fölött. Csoda volt egyébként az is, hogy ez a kiváló akusztikájú, Dávid Károly tervei alapján 1951-ben elkészült, ma már védett épületegyüttes hangversenyterme eredetileg tulajdonképpen egészségügyi szakiskolások számára készült bemutatóteremnek…

De vajon mindazok a „haszontalan szépség"-ek, melyek kottafejekbe, festett tájakba, ötvösékszerekbe, bútorokba, szépséges grafikákba, szobrokba és celluloidszalagra rejtőztek és rajzolódtak az elmúlt fél évszá-

zadban, segítettek-e egy kicsivel könnyebbé tenni a létezést emitt a Földön?

Higgyünk benne, hogy igen! A szombathelyi „Konzi”-ban ugyanis olyan művésznemzedékek nőttek fel, akik ma meghatározó alkotói a magyar zeneművészetnek és képzőművészetnek egyaránt.

Nyugodtan kijelenthetjük, hogy a Szombathelyi Művészeti Szakgimnáziumban találkozik egymással a város összes művészeti-kulturális intézménye és gondolata. Bizonyos ugyanis, hogy az összművészeti innovációk otthonos terepe ez az iskola. Olykor helyszíne hangversenyeknek és kiállításoknak, máskor az itteni tanárok és diákok mutatkoznak be vagy épp zenélnek a Képtárban, a Bartók Teremben, a Savaria Moziban, az Egyetemen, az Agora Savariában, a Berzsenyi Könyvtárban és mindenütt, ahol ész, szellem és ízlés találkozik egymással.

Mert kulturális kapcsolódások és szellemi találkozások lelkét adják ma is azok, akik létrehozták és hosszú ideig működtették – s részben működtetik ma is – ezt az intézményt: Gonda György (1975-ben a Vas Megyei Tanács elnöke, országgyűlési képviselő), Tibold Iván, a szombathelyi zenei képzés atyja, az iskola létrehozásának ötletgazdája, Vízkeleti Julianna, Rápli Róbert – a két meghatározó igazgató, akik egyben a kötet szerzői –, és a zenei tagozat alapítói: Deáky István, Németh Pál, Sándor János, illetve a képzőművészeti tagozat megálmodói és megteremtői: Masszi Ferenc és Tóth Csaba.

Sajátos magyar jelenség, hogy az iskolának az 50 év alatt 9 neve volt (!) (16. o.), s ma éppenséggel úgy szerepel nevében a „technikum” szó, hogy nem folytat ilyen jellegű képzést (199. o.). Kis magyar abszurd az is, hogy a szerzők kénytelenek így fogalmazni: „volt olyan tanév, amikor az 5. évfolyamban párhuzamosan 5 különféle szakmai kerettanterv alapján folyt az oktatása

lényegében ugyanazon szakmai tárgyaknak” (199. o.). Aki volt valaha is csak egy kicsit résztvevője, szereplője, napszámosa a magyar oktatásügynek, az sajnos tudja, miről beszélnek az alkotók…

A törvénykezés és szabályalkotás hiányosságaival és egyenetlenségeivel szemben a kötet azonban – ahogyan ez egy művészetis kiadványhoz illik – harmonikusan, arányosan szerkesztett, stílusában egységes munka. Teljes képet kapunk a legelső időkről ugyanúgy, mint az utóbbi évekről. Méltó módon emlékeznek meg a szerzők Kőfalvi Istvánról, az első igazgatóról is. Szántó István festőművész, az iskola mai tanára elsőrangú portréfestményt készített róla, mely teljes oldalon szerepel a kötet záró lapjainak egyikén (237. o.). Külön ki kell emelnünk az illusztrációk gazdagságát, illetve a tördelés attraktivitását: Nagy Georgina munkája szerény visszafogottságával elegánsan varázsolja egymás mellé a szövegeket és a képeket.

*

Magam is részt vettem egy időben óraadóként az iskola munkájában 1990 és 1994 között, s abban reménykedem, hogy egy „sima" gimnáziumi osztály diákjaival talán hozzá is tudtunk tenni valamit az iskola szépségteremtő törekvéseihez. Hiszen lehet-e nagyobb élmény egy magyartanár számára, mint hogyha a tanítványai ötórányi szöveget, három teljes színdarabot (!) tudnak fejből az érettségin? Talán épp ezért lettek a Ludens Színjátszókör tagjai a mai szombathelyi Weöres Sándor Színház törzsközönségének elmaradhatatlan tagjai.

S meghatározó élmény volt az is, hogy – összhangban az iskola céljaival – színielőadásaink díszleteit az akkor induló képzőművészeti és bútorkészítő szak diákjai és tanárai készítették! Felemelően szép volt a tagozatok eme együttműködése, mely egy-egy karácsony előtti bemutató katartikus lázában csúcsosodott ki.

*

Jól tudjuk, hogy egy ilyen iskola fenntartása nagyon sok pénzbe kerül. Ha csak a technikai igényeket nézzük: a zenészek hangszerei, az egyszemélyes oktatás elengedhetetlensége, a speciális tartermek szükségessége (több helyen is olvashatunk a könyvben a hangszigetelés nélküli tantermekben folyó oktatás kálváriájáról…) – a képzőművészek drága számítógépei, festékei, kőtömbjei, vásznai, bronzai s egyéb anyagai (amelyek között olykor még ezüst is kell hogy legyen…), a filmesek zöld szobája, s persze maga a hangverseny-, mozi- és színházterem – no jó, ezt az egyet készen kapta az iskola, de minden másért meg kellett küzdenie, olykor folyamatosan, minden évben újra és újra.

De a mindenkori küzdelem sikerrel járt! S így az eredményekre – melyeket az utolsó fejezetben követhetünk nyomon – mérhetetlenül büszke lehet az intézmény: számosszámtalan itt végzett diákot vettek fel a világ zenei akadémiáira és képzőművészeti egyetemeire, s kétségtelen, hogy ez a legjobb mutatószám egy művészeti képzőhely életében.

Aligha tagadható, hogy a „Konzi" életben maradása többször került veszélybe története során. Szerencsére azonban mindig győzött a józan ész és a mértéktartás, az az elv, amelyet városunk 1990-es évekbeli polgármestere, Wagner András fogalmazott meg: „a kulturális, művészeti élet nemcsak hozzátartozik egy város arculatához, hanem meg is határozza azt" (253. o.).

Boldogok lehetnek tehát az alapítók, és boldogok, akik csak egy kicsit is részesei voltak valaha e kiváló alkotóhely pezsgésének, szellemi mozgásainak! Jó szelet a vitorlákba mindannyiuknak a következő fél évszázadhoz!

Fűzfa Balázs

KRISTÓF KOVÁCS:
DIE „WENDEN“ UND SÁNDOR MIKOLA: DER WENDEPUNKT IN DER IDENTITÄT DER SLOWENISCHEN BEVÖLKERUNG IN DER MURREGION

In meiner Studie befasse ich mich mit den politischen Herausforderungen, die die Identität der Slowenen in der Murregion betreffen, sowie mit dem Verhältnis von Sándor Mikola zu diesen Fragen. Die kulturelle Dimension der sogenannten „Wendenfrage“ ist bisher in der ungarischen wie auch in der slowenischen Wissenschaft nur wenig beleuchtet worden. Daher habe ich mich entschlossen, mich dieser Thematik unter kritischer Nutzung von Mikola *Domovinas* Zeitschrift („Heimat“) zu widmen. Sándor Mikola, ein bekannter Physiker und Mathematiker slowenischer Herkunft, wird mit der Verbreitung der „Wendentheorie“ in Verbindung gebracht – eine These, die von der Wissenschaft nicht bestätigt wurde. Diese irrtümliche keltische Herkunftshypothese verdrängte jedoch die positiven slowenisch-ungarischen ethnokulturellen Beziehungen sowie die zur ungarischen Zugehörigkeit zählenden Elemente der jahrhundertealten Identität der Murgebiet-Slowenen.

Im Sommer 1919 besetzten südslawische Truppen die slowenische ethnische Region, woraufhin sich die Identität der Murgebiet-Slowenen in die einheitliche slowenische Nation integrieren musste. Die Studie unternimmt daher den Versuch, einzelne Elemente dieser regionalen Identität zu beleuchten und zugleich Mikolas hungarophile Denkweise zu analysieren.

ZOLTÁN CSISZÁR:
VOM AUSGLEICH BIS ZUM ZWEITEN WELTKRIEG (DAS UNTERE KEMENESHÁT IM 19.–20. JAHRHUNDERT)

Die vorliegende Studie ist eine Fortsetzung des Beitrags über die absolutistische Zeit nach der Türkenherrschaft im Unteren Kemeneshát (veröffentlicht in der Vasi Szemle, Ausgabe 1/2025). Als Quellen dienen Volkszählungsdaten, die bereits teilweise ausgewertet wurden. Die Datenerhebung beginnt mit der Volkszählung von 1881 und stellt in Zehnjahresschritten charakteristische Angaben zum Status der Kleinregion (des historischen Kemenes-Gebiets) vor, beginnend um die Jahrhundertwende. Die Studie schließt mit der Darstellung der Ergebnisse der Volkszählung von 1941 und einem Überblick über die typischen Veränderungen.

Die präsentierten Daten bieten ein umfassendes Bild über den Wandel des Zustands der betroffenen Siedlungen und ergänzen das bisher unvollständige Wissen über die Region in hilfreicher Weise.

ANTAL HORVÁTH
DIE KOLLEKTIVIERUNG IM KOMITAT VAS, 1948–1956

Die Arbeit befasst sich mit den Ereignissen von zwei der drei Phasen der Organisation der landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften (LPGs) im Komitat Vas. Zwischen der ersten Phase, die 1949 begann, und der zweiten, intensiven Organisationsphase ab 1955, war es angebracht, den sogenannten „Revisionsabschnitt“ der Jahre 1953–1954 einzufügen.

Die thematischen Einheiten beleuchten die Gründung und Auflösung der Genossenschaften, die strukturellen Mängel des

Systems, die Produktionsbedingungen in den gemeinschaftlichen Betrieben, sowie Fragen der Arbeitskräfte, der Leitung und schließlich der Einkünfte.

Es wird deutlich, dass die Existenz der LPGs das Ergebnis einer politischen Konstruktion war – ohne die Mehrzahl der für die Landwirtschaft notwendigen Voraussetzungen – und dass ein grundlegender Widerspruch zwischen den idealisierten und den tatsächlich erreichten Betriebsbedingungen bestand.

IRÉN MÉSZÁROS:
DAS ERBE DER GOLDSCHMIEDEDYNASTIE BERGER–NÉMETH – KUNSTGEWERBLICHE ERINNERUNGEN IM HEIM EINER BÜRGERLICHEN FAMILIE AUS SZOMBATHELY

Im Jahr 2021 überließen Zsuzsanna Németh und Ádám Németh dem Savaria-Museum ein neorokoko Salonmöbel-Ensemble sowie eine Gemäldesammlung, die über mehrere Generationen hinweg bewahrt worden waren. Das als Kuriosum geltende neorokokó Ensemble repräsentiert den Geschmack des städtischen Bürgertums und den Stil der 1920er Jahre. Der über hundert Jahre bestehende „Goldschmiede"-Betrieb sowie die Geschichte der vier Generationen umfassenden Familie Berger–Németh stellen ein kleines, aber aussagekräftiges Fragment der Geschichte des 20. Jahrhunderts dar. Die kunstgewerblichen und bildkünstlerischen Elemente der dekorativen Wohnung lassen das kulturelle Leben der Mitte des Jahrhunderts in Szombathely wiederaufleben und zeigen zugleich die Verbindung zur geistigen Bewegung auf nationaler Ebene.

Zoltán Berger, Kunstgewerbe, Uhrmacher–Optiker–Juwelier, Szombathely, erste Hälfte des 20. Jahrhunderts

FERENC TÓTHÁRPÁD:
BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DES KASZINOLEBENS IN KŐSZEG

Im Jahr 1832 schlugen sechzehn Bürger von Kőszeg vor, dem Beispiel von Graf Széchenyi zu folgen. Das Leben des 1833 gegründeten Kreises war von Umbrüchen und Neubeginnen geprägt. Ihre „neuzeitliche" Geschichte begann im Jahr 1999. Das unter dem Namen des Präsidenten Andor Dénes bekannte Kőszeger Bürgerkasino – dessen Leitung später von Dr. István Küttel, danach von János Németh und anschließend von István Csiki übernommen wurde – ist bis heute ein prägender Verein im gesellschaftlichen Leben von Kőszeg.

GÁBOR SZIBLER: MILITÄRPORTRÄTS AUS SÁRVÁR – DIE FAMILIE DORSAN

Sándor, Alfréd und Alfonz Dorsan repräsentieren drei Generationen einer Militärfamilie aus Sárvár. Während der Großvater Sándor und der Vater Alfréd als Husarenoffiziere dienten, war Alfonz Panzeroffizier. Dank der Friedensjahre der Österreichisch-Ungarischen Monarchie leistete Sándor überwiegend Garnisonsdienst, während sein Sohn und Enkel in den Weltkriegen kämpften. Die Wendepunkte der ungarischen Geschichte im 20. Jahrhundert (1918–1920 und 1945) setzten beiden Karrieren ein abruptes Ende.

Obwohl sie nicht in Sárvár geboren wurden, fanden Alfréd und Alfonz sowie ihre Familien ihre letzte Ruhestätte auf dem Friedhof von Sárvár.

GÁBOR VARGA:
ENTSTEHUNG DER LOKALEN RINGBUSLINIE IN SZOMBATHELY, BESONDERHEITEN IHRES LINIENVERLAUFS UND IHRE BEZIEHUNG ZUR STADTSTRUKTUR – IM RÜCKBLICK AUF ÜBER ZWANZIG JAHRE

Im Jahr 2000 wurde in Szombathely eine lokale Ringbuslinie eingeführt, die nun – im Rückblick auf fünfundzwanzig Jahre – eine zusammenfassende Betrachtung verdient. Seit ihrer Einführung ist über diese Linie weder in populärwissenschaftlichen noch in wissenschaftlichen Publikationen berichtet worden. Die Ringbuslinie entstand mit zwei gegenläufigen Fahrtrichtungen in einem sich entwickelnden, später einheitlich gestalteten innerstädtischen Gürtel, der vom Stadtzentrum entfernt liegt, jedoch die äußeren Stadtgebiete nicht erreicht. Vorrangig nutzte man die bestehenden Straßenverbindungen, wobei im Anschluss die zu erwartenden Fahrgastbedürfnisse erhoben wurden.

SANKT-MARTIN-SYMPOSIUM

Bereits zum dritten Mal wurde im Szombathelyer Kunstmuseum ein Symposium zu Ehren des heiligen Martin abgehalten. Grußworte sprachen Dr. Tivadar Puskás, Großmeister des Sankt-Martin-Ritterordens, sowie Ildikó Szommer, Leiterin des Sankt-Martin-Instituts. Die Diskussion über das Leben des Heiligen wurde von Dr. István Pőcze, Präsident des Vereins des Sankt-Martin-Ritterordens, geleitet. In seinem Vortrag ging Diözesanbischof Dr. János Székely der Frage nach, wann genau der heilige Martin gelebt hat. Auch Andrea Csapláros, Direktorin des Savaria-Museums und Mitglied des Sankt-Martin-Ritterordens, hielt einen Vortrag über die Relikte aus der Zeit des Heiligen. Während des Symposiums wurde eine Ausstellung mit Sankt-Martin-Briefmarken eröffnet, die von Rezső Steindl, Kanzler des Sankt-Martin-Ritterordens, vorgestellt wurde.

KRISTÓF KOVÁCS:
THE "VENDS" AND SÁNDOR MIKOLA: THE TURNING POINT IN THE IDENTITY OF THE SLOVENES OF THE POMURJE REGION

In my study, I discuss the political challenges affecting the identity of the Slovenes of the Prekmurje region and Sándor Mikola's relationship to them. The cultural dimension of the "Vend question" has so far been less prominent in Hungarian and Slovenian scholarship, which is why I undertook this by critically using Mikola's journal Domovina (Homeland). We associate Sándor Mikola, a renowned physicist and mathematician of Slovenian origin, with the propagation of the "Vend theory", which has not been confirmed by science. The erroneous Celtic origin, on the other hand, pushed into the background the positive Slovene-Hungarian ethnocultural ties, the elements of the centuries-old identity of the Slovenes of the Prekmurje region that were linked to Hungary. In the summer of 1919, the South Slavic troops occupied the Slovenian ethnic region, and the Prekmurje region identity had to be assimilated into the unified Slovenian nation. The study therefore attempts to shed light on each element of the Prekmurje region identity and to analyze Mikola's Hungarophile ideology.

ZOLTÁN CSISZÁR:
FROM THE 1867 COMPROMISE TO THE SECOND WORLD WAR (ALSÓ-KEMENESHÁT IN THE 19TH AND 20TH CENTURIES)

The study is a continuation of the article on the absolutist period after the conquest of Lower Kemeneshát (Vasi Szemle 2025, No. 1). The sources are the census data, which can already be considered partially processed. The data exploration begins with the 1881 census and presents data characteristic of the status of the micro-region (historical Kemenes Region) from the turn of the century in ten-year intervals. The study concludes with a presentation of the data of the 1941 census and an overview of the characteristic changes.
The data presented here provide a comprehensive picture of the status of the settlements concerned and complement the incomplete knowledge of the region.

ANTAL HORVÁTH:
COLLECTIVIZATION IN VAS COUNTY, 1948–1956

The thesis deals with the events of two of the three stages of the organization of the Vas County production cooperatives. Between the first period starting in 1949 and the second, intensive period starting in 1955, it was justified to introduce the so-called "revision phase" of 1953–1954.
The thematic units explore the establishment/dissolution of the collective farms, the errors of the system, the production conditions of the collective farms, the issue of labor, management and finally income. It turns out that the existence of the collective farms is the result of a political construction, without the existence of most of the conditions necessary for farming, burdened by the contradiction between the idealized and the actually achieved operating conditions.

IRÉN MÉSZÁROS:
THE LEGACY OF THE BERGER–NÉMET GOLDSMITH DYNASTY – APPLIED ART RELICS IN THE HOME OF A MIDDLE-CLASS FAMILY FROM SZOMBATHELY

In 2021, Zsuzsanna Németh and Ádám Németh donated a neo-rococo living room set and painting collection preserved by several generations to the Savaria Museum. The neo-rococo set, which is considered a curiosity, represents the taste of the urban citizen and the fashion of the 1920s. The operation of the more than hundred-year-old "goldsmith" shop, the history of the four-generation Berger–Németh family is a small slice of 20th-century history; the decorative art and fine art accessories of the apartment recall the cultural life that flourished in Szombathely in the middle of the century, and its connection to the national intellectual circles.

Zoltán Berger, applied artist, watchmaker-glassmaker-jeweler, Szombathely, first half of the 20th century

FERENC TÓTHÁRPÁD:
ADDITIONS TO THE HISTORY OF CASINO LIFE IN KŐSZEG

In 1832, sixteen citizens of Kőszeg proposed following Count Széchenyi's example. The circle founded in 1833 underwent several transformations and new beginnings. Its "modern" history began in 1999. The Kőszegi Polgári Kaszinó (Kőszeg Civic Casino), later led by Dr. István Küttel, then János Németh, and subsequently István Csiki, remains the dominant association in Kőszeg's social life.

GÁBOR SZIBLER:
MILITARY PORTRAITS FROM SÁRVÁR – THE DORSANS

Sándor, Alfréd, and Alfonz Dorsan represent three generations of a soldier family from Sárvár. While the grandfather, Sándor, and father, Alfréd, served as Hussar officers, Alfonz served as an armored officer. Sándor primarily served as a garrison officer during the peace years of the Austro-Hungarian Empire, while his son and grandson fought in the world wars. The major turning points in Hungarian history in the 20th century (1918-1920 and 1945) disrupted their military careers. Although neither Alfréd nor Alfonz was born in Sárvár, they and their families are interred in the Sárvár cemetery.

GÁBOR VARGA:
THE ORIGIN OF THE LOCAL BUS SERVICE IN SZOMBATHELY, ITS INTERESTING FEATURES AND ITS RELATION TO THE SPATIAL STRUCTURE OF THE CITY: MORE THAN TWENTY YEARS LATER

The local circular bus service established in Szombathely in 2000 is deserving an overview in the twenty-five years since its establishment, about which there have been no reports in either a popular or scientific framework since its establishment. The bus line was established with two opposite routes on the inner circular system of the city, which was being developed and then unified, and was located further from the city center, but did not reach the outer city zones. In other words, the opportunity offered by the already available road network appeared primarily, and this was followed later by the mapping of expected travel needs.

ST. MARTIN SYMPOSIUM

For the third time, St. Martin was commemorated at the symposium named after him in the Szombathely Picture Gallery. Dr. Tivadar Puskás, Grand Master of the Order of St. Martin, and Ildikó Szommer, Head of the St. Martin Institute, gave a welcoming speech. The debate on the saint's life was led by Dr. István Pőcze, President of the Order of St. Martin Association. In his presentation, Bishop Dr. János Székely sought the answer to the question of when exactly St. Martin lived. Andrea Csapláros, Director of the Savaria Museum and a member of the Order of St. Martin, also spoke at the symposium, and gave a lecture on the memories of the saint's time to those interested. During the symposium, a St. Martin stamp exhibition was opened, which was presented by Rezső Steindl, Chancellor of the Order of St. Martin.

SZERZŐINK

KOVÁCS KRISTÓF (1999)
az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Művelődéstörténeti program doktorandusza; kutatási témája a magyarországi szlovénok nemzetiségi helyzete, identitása, kulturális mozgalma a dualista korszakban

MÉSZÁROS IRÉN (1974)
muzeológus, osztályvezető-helyettes, Savaria Múzeum, Szombathely

HORVÁTH ANTAL (1948)
nyugalmazott középiskolai tanár, Kőszegi Evangélikus Gimnázium

SZIBLER GÁBOR (1980)
történész-muzeológus, Nádasdy Kulturális Központ, Sárvár

VARGA GÁBOR (1973)
okleveles földrajz szakos tanár, geográfus, földmérő; egyéni vállalkozó, Budapest

NÉMETH SÁNDOR (1979)
adjunktus – Eötvös Loránd Tudományegyetem Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Központ, Földrajzi Tanszék, Szombathely

DR. GRÁFIK IMRE (1944)
néprajzkutató, nyugalmazott múzeumi főtanácsos

FŰZFA BALÁZS (1958)
Toldy Ferenc-díjas irodalomtörténész, Szombathely

CSISZÁR ZOLTÁN (1956)
okleveles gépész szakmérnök – Veszprém

TÓTHÁRPÁD FERENC (1958)
kőszegi író, költő, szerkesztő. Helytörténeti munkái közül legutóbb a Színre visszük a nyarat! A Kőszegi Várszínház négy évtizede 1982–2022 című könyve jelent meg

Elhunyt Voigt Vilmos egyetemi tanár

Életének 86. évében elhunyt a magyar néprajztudomány, a magyar és nemzetközi folklorisztika kiemelkedő egyénisége, Voigt Vilmos professor emeritus. A *Vasi Szemle* olvasói előtt nem ismertlen a neve. Többször járt Szombathelyen, Vas vármegyében; előadóként a Berzsenyi Dániel Főiskolán, illetve az ELTE Savaria Egyetemi Központban és különböző konferenciákon. Ezen alkalmakkor élvezhettük páratlan műveltségét, szellemének sziporkáit, iróniáját, humorát. Egyszer tréfásan megjegyezte: a honi regionális tudományos folyóiratok között előkelő helyet foglal el a „Vasi Zsemje", melynek írásait nemcsak mint szerző, hanem mint olvasó is figyelemmel kísérte.

Az 1940-ben Szegeden született Voigt Vilmos általános iskolai tanulmányait Budapesten, a legendás Medve utcai iskolában végezte, majd 1963-ban magyar nyelv és irodalomból, valamint néprajzból szerzett diplomát az ELTE bölcsészkarán. Pályáját a Folklór Tanszéken kezdte tanársegédként, majd adjunktusként, docensként, egyetemi tanárként, intézetvezetőként folytatta, végül professor emeritusként fejezte be. Mindeközben amerikai, osztrák, észt, finn, jugoszláviai, németországi, román és szlovákiai egyetemeken is oktatott. Tanítványait, kollégáit tanácsokkal látta el, inspirálta őket, végtelenül segítőkészen. Kritikáját is úgy fogalmazta meg, hogy az ne legyen sértő, sosem volt benne rosszindulat. Tiszteletben tartotta mindenki tudományos érdeklődését, magánéletét. Több mint tíz nyelven olvasott, előadásokat tartott a magyar nyelven kívül németül, angolul, finnül, sőt az egzotikusabb nyelvektől sem riadt vissza. A folklorisztika, azon belül a mesekutatás művelőjeként és oktatójaként itthon és külföldön megkerülhetetlen szaktekintélynek számított. Foglalkozott a folklór elméleti (esztétikai, strukturalista, szemiotikai stb.) megközelítési lehetőségeivel. Érdeklődése és kutatásai kiterjedtek a néprajz szinte minden területére, de fő kutatási tárgya, a folklorisztika mellett a vallásetnológiára, a nyelvészetre, az irodalomelméletre, a finnugorisztikára, a skandinavisztikára és a keltológiára is kiterjedt. A hazai szemiotika meghonosítójaként és művelőjeként világszerte ismert, elismert tudós volt. Tudományos írásait itthon és külföldön megjelent folyóiratok, könyvek, lexikonok közölték; utolsó hiteles bibliográfiája 2015-ben 2473 tételből állt, ám haláláig tovább növelte közleményeinek számát.

Félrehúzódva az ünneplők gyűrűjétől, egy kis konzultáció Voigt Vilmos 80. születésnapján

Munkásságát számos emlékéremmel, díjjal, kitüntetéssel ismerték el. A Magyar Néprajzi Társaságtól megkapta az Ortutay Gyula-emlékérmet, a Györffy István-díjat, az Európai Folklór Intézettől az Európai Folklór Érmet. A Scheiber Sándor-díj, a Lukács György-díj kitüntetettje. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pro Universitate érmének (majd ennek aranyfokozatának) tulajdonosa. Megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztjét. A Reguly Társaság tiszteleti tagja. A Kalevala Társaság jubileumi érmének tulajdonosa. A Finn Oroszlán Lovagrend tagja, a Finn Szemiotikai Társaság „Oskar-jutalommal" ismerte el. A Bukaresti Tudományegyetem „professor honoris causa" címet adományozott neki, a Tartui Egyetem díszdoktorit. A Magyar Tudományos Akadémia Eötvös József-koszorúval és „Laureatus Academiae" címmel tüntette ki. Több hazai és külföldi tudományos társaság tiszteleti tagja volt. Sajnos, akik tehették volna, elmulasztották, hogy Magyarország nemzetközileg is legismertebb folklórprofesszorát akadémikusnak jelöljék.

Bár csupán rövid ideig lehettem a tanítványa, ez alatt az idő alatt megtapasztaltam: tájékozottsága, elméleti, módszertani és tárgyi tudása zavarba ejtően olyannyira széles körű és enciklopédikus volt, hogy tanítványi körökben elterjedt: „Amiről Voigt tanár úr nem tud, az talán nem is létezik." Tanulmányaim befejezését követően az a megtiszteltetés ért, hogy az általa elnökölt, illetve vezetett Magyar Szemiotikai Társaság alapító tagjaként munkatársa lehettem. (Lásd Gráfik Imre – Voigt Vilmos: *Kultúra és szemiotika.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.)

Tudományos életünket fölbecsülhetetlen, szinte mérhetetlen veszteség érte, az égi panteon viszont gazdagabb lett egy nagy tudású kutatóval, tudóssal. Nyugodjék békében!

Gráfik Imre